

અપ્સરાનો અવતાર ભાગ ૪.

૬૫૨૪૨

આસન પર બેઠેલા આશ્ચર્યચકિત હસિની સમક્ષ તે ચાલી
શયી. તુરત તેની સમાધે તે ઘુટણે પડી અને મસ્તક નમાવી રહી !
[૫૪ ૧૪ સુ.]

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૧૨૪૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ અમીતરાજે અમલા-૪

વિષય ૪- : ૩

અપ્સરાનો અવતાર.

ભાગ ૪ થો - છેલ્લો.

[કામરૂદેશની મહારાણીના નવા અવતારની વાર્તા]

સંપાદક તથા પ્રકાશક :

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર બગુળે

ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી

સંવત ૧૯૮૬

પ્રત ૩૦૦૦

ઈ.સ. ૧૯૩૦

મુદ્રણસ્થાન : 'વસંત' મુદ્રણાલય

મુદ્રક : ચીમનલાલ હથિરલાલ મહેતા

ઘીકાંટા રોડ, :: અમદાવાદ.

કીંમત આઠ આના

૧૫૨૪૯

અમદાવાદ

ગુજરાતી ગ્રંથાલય

સામુદ્રિક દીપ

અથવા

હસ્તરેખા આધારે લાગ્યનિર્ણય.

આ પુસ્તક ત્રીસ વર્ષના અનુભવ પછી લખવામાં આવ્યું હોવાથી ધણુંજ અનુભવસીદ્ધ છે. જેમના જન્મસાક્ષર કરેલા ન હોય અથવા જેમની જન્મઘડી મીનીટ અને સેકન્ડના હિસાબે ખરાબર ન હોય તેમને બીજા કોઈ પણ જ્યોતીષ શાસ્ત્રનો ઉપયોગ થતો નથી તેવા વખતે માણસના શરીર પરના ચિન્હો તથા તેની હથેલીમાંની રેખાઓ અને ચિન્હો તે બ્રહ્માએ લખી રાખેલી એક કુદરતી જન્મ પત્રીકા છે. હસ્તરેખા વિષે સામાન્ય વિવેચન, આયુષ્ય રેખા અથવા માતૃરેખા, ધનરેખા, શીર્ષરેખા અથવા પિતૃરેખા, અંતઃકરણ અથવા પૂરુષરેખા, સૂર્યરેખા તથા સૂર્યનો પર્વત, આરોગ્યરેખા અથવા ભુષ રેખા, સ્ત્રી તથા સંતતી વિચાર, શુક્રનો પર્વત, મંગળ ચંદ્ર તથા ગુરુનો પર્વત, હથેલી અને તે પરના ચિન્હો, ફેટલાક વિશિષ્ટ લક્ષણો, આંગળીયોનો ફળ નિર્ણય, પુરુષ લક્ષણો, કાળનિર્ણય, ધંધા સંબંધી વિચાર વગેરે ઉપયોગી બાબતોનો સમાવેશ છે. તેમજ હસ્તરેખાનાં છ ચિત્રોમાં ધણુજ વિસ્તારથી માહિતી આપેલી હોવાથી દરેક વાંચક પોતાના આયુષ્યમાંના સુખદુઃખનું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આ પુસ્તકના વાંચન પછી એવી ખાત્રી થશે કે આમાં જણાવેલી બાબતો સશસ્ત્ર અને અનુભવસિદ્ધ છે. કે ૧૧૩. પોસ્ટેજ ૩ આના ભુદા મળવાનું ફેકાણું—

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુડે.
ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

અપ્સરાનો અવતાર.

ભાગ ૪ થો.

પ્રકરણ ૧ હું.

“હવે તું મને પરણીશ ક્યારે ?”

અમે માયાને મળવા જવાને અમારે નિવાસસ્થાનેથી નીકળ્યા અપરા, પરંતુ અમારી કમજબ્તી થઈ ! અંધારી ચાલીઓ કે જેમાં થઇને અમે પસાર થયા તેમાં તો કાનસો લટકાવેલાં હતાં એટલે અમને જવાલામંદિરના લાકડાના બારણાંવાળા દરવાજા સુધી પહોંચતાં કશી મુશ્કેલી નડી નહિ. તે બારણાં બંધ હતાં, એટલે લલિતે તેને અધીરાઈથી ધકકો માર્યો; એક બારણું સહેજ અંદર ધકેલાયું અને બેઠે બારણાંની વચ્ચે થોડો માર્ગ થયો, એટલે અમે દબાઈ ચંપાઇને અંદર પેદા અને પાછળ બારણું આપોઆપ બંધ થઈ ગયું.

અમે ધાર્યું હતું કે એ બારણેથી અંદર જતાં અમે જવાલામંદિરમાં દાખલ થઇશું અને ત્યાં બગતા આગના થાંભલાઓથી ચોપાસ પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હશે, એટલે અમને માયાની પાસે જવાનો માર્ગ શોધવામાં કશી તકલીફ પડશે નહિ. પરંતુ અંદર પેસતાં જ અમે જોયું કે એ અમિતા થાંભલા હોલવાઈ ગયા હતા, અથવાતો અમે

અંધકારવાળી કોઈ બીજી જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા હતા ! અંધકાર એટલો ગાઢ હતો કે ન પૂછો વાત. અમે પાછા ફરી દરવાજે શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ અમને દરવાજે હાથ લાગ્યો નહિ ! અમે બૂલા પડી ગયા.

અમે બોલવાની હીમત ભીડી શક્યા નહિ. થોડાં ડગલાં અમે આગળ ચાલ્યા અને અટકી ગયા. અમને એમ લાગવા માંડ્યું કે આ અંધકારમાં અમે એકલા નથી, પણ કોઈ મોટા ટોળાની વચ્ચે અમે ડગલાં ભરી રહ્યા છીએ. પરંતુ એ ટોળું સ્ત્રી પુરુષોનું તો ન હતું જ. અમે તેની વચ્ચે દબાતા-ચંપાતા હતા, તેમનાં વસ્ત્રોનો અગને સ્પર્શ થતો લાગતો હતો પરંતુ તેઓ અમને સ્થૂલ અવયવો વડે સ્પર્શ કરતા નહોતા. અમને તેમના શ્વાસોચ્છવાસની ભ્રાંતિ થતી હતી, પરંતુ એ શ્વાસોચ્છવાસ દડા હતા. હવા અમારી પાછળ હલમલી રહી હતી અને તેઓ આમથી તેમ ધૂમી રહ્યાં હોય એવો ભાસ થતો હતો, છતાં કોઈનો સ્પર્શ અમને થતો નહોતો. માણસોની ગરદીથી ભયરકાઈ રહેલાં કોઈ દેવમંદિરમાં અમે ઊભા હોઈએ અને દેવમંદિરના દીવા હોલવાઈ ગયા હોય એવું જ ભાન અત્યારે અમને થતું હતું. અમને ભય લાગવા માંડ્યો. ભયથી મારા માયાના વાળ ઉભા થઈ ગયા !

એકાએક અમને દૂરથી અજવાળું દેખાયું. તે અજવાળું બળવા લાગેલા અગ્નિના એ થાંભલાઓમાંથી આવતું હતું. અજવાળું અમે ઉભા હતા ત્યાંસુધી આવતું નહોતું, પરંતુ એ ભલુકો ઉઠેલા અગ્નિ-સ્થંભોને આધારે અમે ઐટલું તો સમજી ચૂક્યા કે જે સ્થાને અમે આવ્યા હતા, તે સ્થાન જવાલામંદિર તો હતું જ-ખીજું કોઈ સ્થાન ન

હોતું. અજવાળું અમારા સુધી પહોંચતું નહોતું એટલે અમને કોઈ જોઈ શકે તેમ નહોતું, પણ એ અગ્નિસ્થંભો પાસે શું બની રહ્યું હતું તે અમે જોઈ શકતા હતા. માયા પૂરા દબ્બલા સાથે આસનપર બેઠી હતી. અગ્નિસ્થંભોનો પ્રકાશ તેના વદનપર પડતો હતા. દમામ અને પ્રતાપનાં ઝરણાં તેના દેહ તથા વદનમંડળમાંથી વહી રહ્યાં હતાં. વસ્ત્રતઃ હીરા પેઠે ચમકી રહેલી તેની તેજસ્વી આંખોમાંજ સર્વ કંઈ સમાઈ રહેલું હોય તેમ લાગતું હતું.

જાણે કે તે પ્રેતાત્માઓની સમ્રાજી હોય અને મરણ પામેલા ઓના પ્રેતાત્માઓ તેને નમન કરીને તેની સમીપ ચાલી રહેલા નૃત્યોત્સવમાં ભાગ લેતા હોય એવો દેખાવ અમે જોયો. એક પછી એક ઇચ્છાકૃતિઓ માયાના આસન સમીપે આવતી, તે નમતી અને ચાલી જતી. તુરત ખીજ આવતી, ત્રીજ આવતી, અને પછી એ બધાં આનંદથી નૃત્ય કરતાં; જાણે કે શિવ-પાર્વતીની સમક્ષ દેવો, યક્ષો તથા ગાંધર્વો મળીને તાંડવ કરી રહેલા હોય ! માયા એ દરેકના નમનને સ્વીકારતી વખતે પોતાના હાથમાંના દંડને માત્ર ઊંચો કરતી, તે વખતે તે દંડપરની ચાંદીની ઘંટડીઓનો અવાજ થતો, તે અવાજ અમે સાંભળી શકતા, અને જોકે તેના ઓઠ હાલતા દેખાતા, તોપણ તે ઓઠમાંથી સ્ફુરતા શબ્દો અમારા કાન સુધી પહોંચી શકતા નહિ.

આ દેખાવ જોઈને અમે એક ખીજના હાથ પકડીને પાછા ફર્યા. આ વખતે અમને દરવાજે હાથ લાગ્યો. પહેલાંની પેઠે અપ દ્વાર થોડું ઉઘાડી શક્યા અને તેમાંથી બહાર નીકળીને પાછા અમારા નિવાસસ્થાને આવી એક ખીજના મ્હોં સામે જોઈ રહેતા બિભા.

અમે પાછા ફર્યા ત્યારે ઓગળસ બારણા પાસે જ બેઠો હતો.

અમારા ચહેરા ઉપર લયનાં પ્રકટ નીશાનો હતાં, પરંતુ તે ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના તેણે મૂંગા સ્મિતવડે અમારો સત્કાર કર્યો. અમે તેની પાસે થઈને પસાર થઈ ગયા પણ તે કશું બોલ્યો નહિ. લલિતે પૂછ્યું : “કાકા, ત્યારે માયા કાણુ હશે ? શું દેવી હશે ?”

“હા. તે કાંઈ દેવી હોય કે આસરા હોય એવું જ કાંઈક લાગે છે.” મેં જવાબ આપ્યો. આસરા એ દેવ-દેવીનો જ એક પ્રકાર છે એમ હું માનતો હતો.

તેણે પુનઃ પૂછ્યું : “અને પેલી છાયાશી આકૃતિઓ શું કરી રહી હતી ?”

“હું ધારું છું કે માયાને પુનઃ દિવ્ય સુંદરતા પ્રાપ્ત થઈ તે માટે તેને અભિનંદન આપવાને દેવલોકમાંથી પ્રેતાત્માઓ આવ્યા હશે, અને કદાચ એમ પણ હોય કે અહીંના સાધુઓ જ વેશાંતર કરીને કાંઈ છૂપો ધર્મવિધિ કરી રહ્યા હોય !”

લલિતે મ્હોં મચકોડ્યું પણ કશો જવાબ આપ્યો નહિ.

એટલામાં ઓજસ અમારી પાસે આવ્યો અને બોલ્યો :
“આપને આશાદેવી પોતાના નિવાસસ્થાને બોલાવે છે.”

લય અને આશ્ચર્યથી ચકિત થએલી મનોદશામાં અમે માયા પાસે ગયા. તે કાંઈક થાકેલી જણાતી હતી, તે સિવાય તેનામાં બીજું કશો ફેરફાર અમે જોયો નહિ. તેની પાસે અપાપા બેઠી હતી. માયાએ ઇશારો કરીને લલિતને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. તેણે લલિતનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને તેના ચહેરા તરફ ચિંતાતુર દષ્ટિથી જોયું. તેમને ત્યાં એકલાં જ રહેવા દેવાને હું પાછો ફરવા જતો હતો તે જોઈને માયા સ્મિત કરતી બોલી : “અમને અહીં છોડીને તું

ક્યાં જાય છે ? શું એક વાર ફરીથી તારે જ્વાલામંદિરમાં જવું છે ?” અર્થસૂચક દષ્ટિથી તેણે મારી સામે જોધને કહ્યું : “ત્યાં શું તારે માતાની પ્રતિમાને કાંધ પ્રશ્નો પૂછવા છે ? લોકો કહે છે કે એ મૂર્તિ બોલે છે અને જેઓ રાતથી રહવારસુધી તેની સમીપે એકલો ઘુંટણે પડી રહે છે તેને તેનું ભવિષ્ય કહી સંભળાવે છે. મેં તો ઘણીએ વાર તેમ કરી જોયું છે છતાં તેણે મને કશો જવાબ આપ્યો નથી; જો કે મારા જેટલી ભવિષ્ય જાણવાની આતુરતા બાળે જ બીજા કોઈને હશે.”

મેં કશો જવાબ આપ્યો નહિ, તેમજ તેને કાંધ જવાબ જોધતો હોય તેમ પણ લાગ્યું નહિ, કારણકે મારા જવાબની રાહ જોયા વિના તેણે આગળ બોલવા માંડ્યું : “ના, તું બહાર જઈશ નહિ. બધા ચિંતાજનક વિચારો છોડીને આપણે અહીં સાથે જમીશું. મૃત્યુનો કે દુઃખનો ખ્યાલ છોડીને થોડી વાર આપણે બાળક બની જઈશું અને મોજ કરીશું. ઓજસ ! તું બહાર જઈને બોલો રહે, અને અપાપા ! તું પણ જા. તારી જરૂર પડશે ત્યારે હું તને મારી પાસે બોલાવીશ. ત્યાંસુધી કોઈને અંદર આવવા દઈશ નહિ.”

જે ઓરડામાં માયા બેઠી હતી તે ઓરડો કાંધ બહુ મોટો નહોતો. તેમાં એક ફાનસ લટકાવેલું હતું. આસપાસ સોના-રૂપાની કારીગરીવાળાં આસનો અને બાજઠો હતાં અને દિવાલો કપડાના અઝાદનથી સુશોભિત કરેલી હતી. કુલનાં કુંડા અને બળતી ધૂપ-દાનીઓમાંથી નિકળતો સુવાસ ઓરડામાં પથરાઈ રહ્યો હતો. માયા બોલી : “લલિત ! આ સ્થાન સાધારણ પ્રકારનું છે, છતાં તારી રાહ જોધને બે હજાર વર્ષસુધી હું કામરૂ દેશની જે શુદ્ધિઓમાં રહેતી

હતી તે કરતાં આ સ્થાન સારું છે. લલિત ! ને અહીંથી આગળ બગીચો છે, જેમાં હું કોઈ કોઈ વાર જઈને બેસું છું.” એમ કહેતી તે એક આસન પર બેસી ગઈ અને લલિતને એ સુંદર દૃશ્ય બતાવવા લાગી.

બોજન પીરસાયું. દૂધ, ફળ અને આટાની મજેદાર ચાનકીઓ બોજનમાંની મુખ્ય વસ્તુઓ હતી. અમે ત્રણ જણ પેટ ભરીને જમ્યાં. જે રૂપાનો રાજદંડ લલિતને વિવાહવિધિ વખતે આપવામાં આવ્યો હતો તેને લલિત સાથે લઈને જ ફરતો હતો. અત્યારે તે એક મેજ ઉપર તેણે મૂક્યો હતો, પરંતુ જમી રહીને લલિત ઓરડામાં આમ-તેમ ફરવા લાગ્યો તે વખતે તે મેજની સાથે તેનો હાથ અથડાવાથી દંડ ભેળે પછડાયો. માયા તુરત બોલી ઉઠી : “એ પવિત્ર રાજદંડ પછડાયો, લલિત !”

“તેથી શું સત્યાનાશ વળી ગયું?”

માયાએ ઉઠી દંડ ઉચકી પાછો મેજ પર મૂકતાં હસીને કહ્યું : “તને આવી વસ્તુઓની પવિત્રતા તરફ પૂરતી માનયુક્તિ હોય તેમ જણાતું નથી.”

“બહુ જ થોડી.” લલિતે જવાબ આપ્યો : “માયા ! જવાલામંદિરમાં જ મેં તને કહી દીધું હતું કે હું તમારો ધર્મ કે વિધિ કશું જાણતો-સમજતો નથી. હું માત્ર મારો ધર્મ સમજું છું, પણ તેમાંએ મારા ધર્મમાંની મૂર્તિપૂજા તરફ મને ખિલકુલ શ્રદ્ધા નથી. તેટલા માટે હું તને કહી દઉં છું કે આવી પવિત્ર વસ્તુઓનું માન કે અપમાન એવો કાંઈ હિસાબ મારાથી રાખી શકાશે નહિ અને જેમાં મને શ્રદ્ધા નથી, તે હું તારે ખાતર પણ કરવાનો નથી.”

મેં ધાર્યું કે હવે માયા ગુસ્સે થયા વિના રહેવાની નથી, પરંતુ તેથી હલદું તેણે મસ્તક નમાવીને નમ્રતાથી કહ્યું : “ લલિત ! તારો ધર્મ પાળવાને તું સ્વતંત્ર છે, અને હવે તો તારો ધર્મ એ જ મારો ધર્મ પણ છે.”

“ એમ કેમ ? ” લલિતે આતુરતાથી પ્રશ્ન કર્યો.

“ બધા મહાન ધર્મો એક જ પુવારાની જૂદી જૂદી ધારાઓ માત્ર છે. સમયને અને લોકોને અનુસરીને તેમાં જરૂર પુરતા માત્ર ફેરફારો કરવામાં આવેલા હોય છે, બાકી બધાનો મૂળ સિદ્ધાન્ત એક જ હોય છે. માત્ર એક મહાન શક્તિ આખા વિશ્વમાં રાજ્ય કરી રહી હોય છે અને તે જ શક્તિનાં પૃથક્ પૃથક્ સ્વરૂપો આપણે જૂદા જૂદા દેશમાં, જૂદી જૂદી પ્રજામાં, જૂદે જૂદે સમયે જોઈએ છીએ. બધા ધર્મોનો મૂળભૂત એક જ સિદ્ધાન્ત એવો છે કે પવિત્ર આત્માઓને હમેશાં પવિત્ર જીવન પ્રાપ્ત થાય છે અને દુષ્ટાત્માઓને અપવિત્ર જીવન કિંવા મૃત્યુવત્ જીવન પ્રાપ્ત થાય છે; મનુષ્ય પોતાનાં મનસ અને કર્મોવડે ધણ છે અને તેને આધારે તેને સ્વર્ગ-નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે; આત્માનું સાચું નિવાસસ્થાન આ પૃથ્વી નથી પરંતુ પૃથ્વીની પેલે પારનું જગત્ છે કે જ્યાં તેને સુખ-દુઃખનો નહિ પણ મુક્તિ-શાનો અનુભવ થાય છે. ખોલ તું આટલી વાતો તો માને છે ને ? ”

“ હા માયા ! એ સિદ્ધાન્તો મને માન્ય છે. પણ તું કોઈ પ્રકૃતિ દેવીને માને છે કે જેની સાથેના તારા જૂતકાળના વ્યવહારની વાત તેં મને કહી છે. વળી તેં એ પ્રકૃતિ દેવીની જ પ્રાર્થના કરી હતી અને તે મેં સાંભળી છે. એ પ્રકૃતિ દેવી વળી કંઈ છે ? ”

“ પ્રકૃતિ દેવી તે આ વિશ્વની કુદરત પોતે છે. તે વસ્તુતઃ

એક દેવી નહિ પણ વિશ્વની બેદી શક્તિ છે. વિશ્વવ્યાપી માતૃત્વ કે જેનું મૂર્તિમત સ્વરૂપ તેં જવાલામંદિરમાં જોયું છે તે તેનું માત્ર એક રૂપ છે. અન્યત્ર તેનું બીજું રૂપ પણ સંભવિત છે. તે અજર છે, અમર છે. તેના રહસ્યમાં જ છહ્યેલોકનું જીવન અને જ્ઞાન સમાધિ રહેલાં છે. ”

“ એ માતા તો દયાળુ હોવી જોઈએ, તેને બદલે તને અને મને તેણે ખૂબ ખૂબ દુઃખો આપ્યાં ! મેં અને તેં હજારો વર્ષ પર તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કર્યું તેનાં એવાં ફળ તેણે આપ્યાં તો તે દયાળુ કહેવાય કે નિર્દય ? ” લલિતે શાન્તિથી પ્રશ્ન કર્યો.

માયાએ ગંભીરતાપૂર્વક લલિતની તરફ દષ્ટિ કરી અને જવાબ આપ્યો : “ પ્રકૃતિદેવી દયાળુ તો છે જ. તે આપણા આત્માને નિર્મળ થએલા જોવા ઇચ્છે છે અને તે આપણને નિર્મળતા તરફ જ દોરી જાય છે; પરંતુ દરેક આત્માને નિર્મળતા તરફ દોરી જવાનો માર્ગ એક જ અને એકસરખો હોતો નથી. આ કારણથી તે દયાળુ માતા કોઈ વાર નિર્દયતાનો સ્વાંગ પહેરીને આપણી સમક્ષ આવે છે, કોઈ વાર દયાળુ બનીને પણ આવે છે. નિર્દયતાથી તે આપણને પીડે છે, પરંતુ એ પીડા પમાડીને છેવટે તો તેનો આશ્વાસ આપણને સુખી કરવાનો જ હોય છે. આટલા જ કારણથી કર્મવાદમાં માનનારાઓ સત્કર્મનાં સારાં ફળ અને દુષ્કર્મનાં નકારાં ફળ માને છે અને એ કર્મવાદમાં પણ પ્રકૃતિદેવીના દયાળુ તથા નિર્દય સ્વરૂપ જ પ્રતીત થાય છે. ”

“ ત્યારે જગતમાં આપણને કર્મ કરવાની પ્રેરણા કોણ કરે છે ? ”

“ માયા ! ”

“ માયા ? ” લલિત આંખો ફાડતો ચમકીને બોલી ઉઠ્યો : “ તું જ તે માયા ! તારીજ પ્રેરણાથી શું હું આટલા આટલા અવતારો કરીને રખડ્યો ? ”

“ હા ! ” માયા હસીને બોલી : “ હું ‘માયા’ તો ખરી, પરન્તુ જગતમાં વ્યાપી રહેલી માયા કાંઈ મનુષ્યને દુઃકર્મમાં જ પ્રેરતી નથી, તે સત્કર્મમાં પણ પ્રેરી શકે છે. એ માયાને જીતનારજ સુક્ત દશ ને પામે છે. ”

“ પણ જે એ હજાર વર્ષ પૂર્વે હું અને તું પ્રથમ મળ્યાં એ વાત સાચી હોય તો આટલાં વર્ષનું મારું ભ્રમણ તારા એ દુઃપ્રતાપને જ આભારી છે, માયા ! ” ગંભીર વદન કરીને લલિત આગળ બોલ્યો : “ મને લાગે છે કે આપણે એક ખીજનો ત્યાગ કરીને આપણી ભાગ્યરેખાને અધીન થઈ વર્તીએ તો આપણું આત્મકલ્યાણ વહેલું સિદ્ધ થાય. ”

માયાના મન ઉપર વજ્રપાત થયો હોય તેમ લાગ્યું. તેનું મ્હોં શીકકું પડી ગયું અને તે બોલી : “ લલિત ! તો શું તું વિજયલેખા પાસે જવા ઇચ્છે છે ? હું તને કહું છું કે તું મને છોડી જઈ શકવાનો નથી. મારામાં શક્તિ છે. મેંજ એક વાર તારો ધાત કયોં હતો તે તું જાણી લેજે. તને એ કશું સાંભરતું નથી, પામર પુરુષ ! પરન્તુ મને તે બરાબર સાંભરે છે. આ વખતે હું તારા મુડદાને પકડીને એસી રહેવાની નથી, પરન્તુ તને જીવતો જ પકડી રાખવાની છું. લલિત ! હવે તું જરા મારી સુંદરતા તરફ દષ્ટિપાત કર ! ” લલિતની આંખો સાથે પોતાની આંખો મિલાવીને તે બોલી : “ હવે જે તારામાં શક્તિ હોય, તો ભલે તું જા ! પણ તું આમ મારી નજીક

કેમ આવે છે ? આ તે કાંઈ ચાલ્યા જવાની રીત છે ? ના, હું તને મારા સૌંદર્ય-માધુર્યની મોહિનીથી લલચાવીને પકડી રાખવાની નથી. જા, લલિત ! તારે જવું હોય તો જાણે જા ! જા, મારા પ્રિયતમ ! મને એકાંતમાં જ મારાં પાપોનું ફળ ભોગવતી અહીં પડી રહેવા દે. હવે તું એકદમ ચાલ્યો જા. વિજયનગરેલા તને વસંતઋતુ આવતાં સુધી આશ્રય આપશે અને ત્યારપછી તું પર્વત ઓળંગીને તારા દેશમાં જઈ શકીશ. તારા દેશના કુલ્લુક દેખાવોમાં તને વધુ મળાહ પડશે. જો લલિત ! રખેને તું મારા સૌંદર્યથી લોભાઈ જાય, તેટલા માટે હું પુનઃ મારા વદન ઉપર શુરખો પહેરી લઉં છું. ” એમ કહેતાં તેણે એક વસ્ત્રથી પોતાનું મોં ઢાંકી દીધું અને તુરત જ એક પ્રશ્ન કર્યો : “ખોલ, થોડી વાર પહેલાં તું જવાલામંદિરમાં હરપાળની સાથે આવ્યો નહોતો ? હું ધારૂં છું કે મેં તમને બેઠને દૂર દૂર બિભેલા જોયા હતા. ”

લલિતે જવાબ આપ્યો : “ હા, અમે તને શોધવાને આવ્યા હતા. ”

“ અને ત્યાં તમે જે કાંઈ શોધવા આવ્યા હતા, તે કરતાં વધારે તમે કાંઈક જોયું હતું, નહિ વાર ? વાર, મારી પણ્ય એવીજ ઇચ્છા હતી કે તમે ત્યાં આવો અને જુઓ. જે જગ્યાએ આવવાથી ખીજાઓનું જરૂર મૃત્યુ થાય તે જગ્યાએ મેંજ તમારૂં રક્ષણ કર્યું હતું. ”

“ ત્યાં આસનપર બેસીને તું શું કરી રહી હતી વાર ? જે છાયા સરખી આકૃતિઓ તને નમન કરી રહી હતી તે કોની આકૃતિઓ હતી ? ” લલિતે પૂછ્યું.

“લલિત ! મેં ધણુ આકારોમાં અને ધણુ દેશોમાં રાજ્ય
કયું છે. કદાચ તેઓ મારા પ્રાચીન સમયના અવતારોના સાથીઓ
હશે. અથવાતો મારા પુરાતન સેવકોના પ્રેતાત્માઓ હશે, અને
મારા સમાચાર જાણીને મને અભિનંદન આપવા આવ્યા હશે; કદાચ
તે બધી તારા મગજના વિચારોની છાયાકૃતિઓ પણ હોય, કે જેવી
આકૃતિઓ તેં પેલા આતશી પડદાપર જોઈ હતી, અને તારું મનોબળ
જાણવાને મેં તને તે આકૃતિઓ બતાવી હતી. લલિત ! હવે તું સત્ય
જાણી લે ! સત્ય વાત એ છે કે બધી વસ્તુઓ માત્ર માયાની છાયા
છે ! ભૂત કે ભવિષ્ય કશું છે જ નહિ ! જે કાંઈ થઈ ગયું છે અને
જે કાંઈ થવાનું છે, તે અત્યારે અને નિરંતર વર્તમાન—સદા અમર છે.
તું સમજ લે કે હું માયા કેણુ છું ? જ્યારે તું મને દુષ્ટ જુએ
ત્યારે હું દુષ્ટ છું, સુંદર જુએ ત્યારે હું સુંદર છું ! આ આત્માના
પરપોટામાં તારા મધુર રિમતનું કે તારા તીવ્ર રોષનું પ્રતિબિંબ જ
માત્ર પડે છે. આસન ઉપર વિરાજમાન થએલી મહારાણી કે જેની
સમીપે દેવાકૃતિઓ નમન કરી રહી હોય તેની તું કલ્પના કરીશ.
એટલે હું તને તેવી દેખાઈશ; સુકાર્ષને ખખખ બની ગયેલા ભયંકર
આકારની તું કલ્પના કર, એટલે હું તને તેવી દેખાઈશ, કે જેવી તું
મને અગ્નિકુંડની કિનારી પર જોઈ ચૂક્યો છે. તારે મારી પાસેથી
નાસી જવું હોય તો નાસી જ, તારે મારી પૂજ કરવી હોય તો
પૂજ કર ! ખરાબ પણ મારા આત્મામાં રહેલું છે, સારું પણ રહેલું
છે. તું જે કાંઈ ધારે તે મારામાં છે એમ સમજ લે. લલિત ! બધા
સત્યનું સત્ત્વ આ છે; હવે તારી ઇચ્છામાં જેમ આવે તેમ કર !
નહિ, હરપાળ ! તું કશું બોલીશ મા; અત્યારે તો લલિત એકલાએ
જ વિચાર કરીને જવળ આપવાનો છે.”

મેં ધાર્યું કે હવે લલિત સીધો ખારણા તરફ ફરીને ત્યાંથી ચાલ્યોજ નજી. તે ફર્યો અને ખારણા તરફ ચાલ્યો, પણ બહાર ન જતાં પાછો ફર્યો; અને પછી તો તેણે આમથી તેમ ટહેલતાં વિચાર કરવા માંડ્યો. પછી તે જ્યાં માયા ઊભી હતી ત્યાં આગળ આવ્યો અને બોલ્યો: “માયા! જ્યારે તું મારી દષ્ટિને ઝુટ્ટી ખખખ દેખાઈ ત્યારે હું તેને વળગી રહ્યો, તે તું જાણે છે. હવે જ્યારે તું નિખાલસ તાથી બધી વાત સ્પષ્ટ કરી નાંખે છે અને તું સારા કે નરસા પ્રેતાત્માઓની અધિષ્ઠાત્રી છે તે વાત પણ છુપાવ્યા વિના કહી દે છે, ત્યારે તું સારી હોય કે નરસી હોય, દેવી હોય કે ચૂડેલ હોય, ગમે તે હોય, હું તને વળગી રહેવાનું જ ઇષ્ટ સમજું છું. ભલે હું તારાં પાપનો લાગીદાર બનું. તેની મને ચિંતા નથી. એ પાપનાં કડવાં ફળો ભોગવવાં પડે તો તેની પણ મને ચિંતા નથી. હું જોકે નિર્દોષ છું, તોપણ તારે ખાતર તારાં પાપોની લાગીદારી મને ઇષ્ટ છે અને તેથી હું સંતુષ્ટ છું.” એમ બોલતો જ લલિત આસનપર બેસી ગયો.

માયાએ તે સાંભળ્યું. તત્કાલ તેણે એઢેરો છુરખો તેના વદન પરથી નીચે સરકી ગયો. ક્ષણભર તે આશ્ચર્યચકિત થઈને ચૂપ ઊભી રહી, અને પછી તુરંતજ તેની આંખોમાંથી કારમી અશ્રુધારાઓ જોડાઈ વહેવા લાગી. આસનપર બેઠેલા આશ્ચર્યચકિત લલિતની સમક્ષ તે ઊભી રહી, તરત તેની સમીપે તે ધુંટણે પડી અને મસ્તક નમાવી રહી. હા! તે દેવાંશી સુંદરી, તે પ્રેતાત્માઓની અધિષ્ઠાત્રી, તે માનિની માયા, અસારે એક મનુષ્યપ્રાણીના પગ પાસે પોતાનું મસ્તક ઝુકાવી રહી હતી!

લલિત ભયચકિત થઈ ગયો, ઉન્મત્ત સરખો બની ગયો. આ

કરણાજનક દરશ જોઈને તે છલંગ મારતો ઉઠ્યો અને નીચા નમીને તેણે અશ્રુધારા વર્ષાવતી માયાને પોતાના હાથથી પકડીને ઊભી કરી આસનપર બેસાડી.

છેવટે શાન્ત થતી માયા બોલી: “હાલા લલિત! તેં શું કર્યું છે તેનો હજી તને ખ્યાલ નથી. અગ્નિકુંડની સમીપે તેં જે કાંઈ જોયું છે અથવાતો જ્વાલામંદિરમાં તેં જે દેખાવો જોયા છે તેને ભલે તું માત્ર ખોટા ખ્યાલો માનજે; તારી ઇચ્છા હોય તો ભલે પ્રકૃતિદેવીના કોપની વાતને તું જોડી કાઢેલી વાર્તાના જેવી ગણજે; પરંતુ એટલું તો સત્યજ છે કે અનેક યુગોથી તારે માટે-તને મેળવવા માટે મેં પાપો કર્યાં છે. તારી સામે અને એક ખીજની સામે પણ મેં પાપો-અપરાધો કર્યાં છે. તારે માટે મેં સુંદરતા અને યૌવન ખરીદ્યાં હતાં અને વર્ષોસુધી નિભાવ્યાં હતાં, પરંતુ તે સુંદરતા અને યૌવનની મોંઘી કિંમત મારે વ્યાજ સાથે ભરી દેવી પડી છે! એ કરજના છેલ્લો હપ્તોજે સૌથી મોટો હપ્તો અને ઘણો આકરો હપ્તો, જે હપ્તો ભરતાં મારે હાંસીપાત્ર થવું પડ્યું છે, એકાંતમાં રહેવું પડ્યું છે અને રોજ ને રોજ તીવ્ર વેદના વેઠવી પડી છે, તે હમ્મો પણ હવે મેં પૂરેપૂરો ભરી દાધો છે અને છેવટે કરજમાંથી મારો છૂટકારો થયો છે. હા, મારા કરજના છૂટકારા અને મારી વચ્ચે તુંજ એક દિવાલની પેઠે ઊભો હતો. પ્રકૃતિની કૃપાથી મને તું વરદાન મળ્યું છે કે જો તું મને પ્રાપ્ત થાય તો આપણે એક ખીજની મુક્તિમા મદદગાર થઈ શકાએ.”

લલિત વચ્ચે કાંઈ બોલવા જતો હતો. પરંતુ તેને અટકાવીને માયા આગળ બોલવા લાગી: “જો, લલિત! મારી પાસે આવતાં

તેં ત્રણ મોટી ધાતો પસાર કરી છે. પહાડો ઉપરની આકરી મુસાફરી, કાલુનની ખરફની નદીમાં તૂટી પડવાનો અકસ્માત અને કાળના ફેતરાઓનો હલ્લો. આ ઉપરાંત ત્રણ આકરી આત્મિક કસોટીઓ- માંથી પણ તારે પસાર થવું પડ્યું છે. વિનયુલરેહાના મનોવિકારને તાબે થયા વિના તું અડગ રહ્યો છે અને તેમાં તું વિજયી નીવડ્યો છે તે એક કસોટી. રણ અને ખરફનાં મેદાનો ઓળંગતાં તેં સુખ-સમ- વડની આશ્રાએ ભટક્યાં કર્યું હતું અને એ સુખસંગવડ ન પ્રાપ્ત થયાં છતાં તારી શ્રદ્ધા ડગી નહિ એ બીજી કસોટી. નદી ઉપરની આચ્છા- દિત કઢણ ઉપરથી સરકા પડતાં નીચે ક્યાં પડશે અને જીવાશે કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વિના જે શ્રદ્ધાથી તું સરકી પડ્યો તે તારી ત્રીજી આત્મિક કસોટી. મારી ઉપરના તારા પ્રેમને લીધે તેં આ બધા સાહ- સો વેઠ્યાં, આંધળાં જોખમો ઉઠાવ્યાં, અને અનેક પ્રકારના ભયો સહ ન કર્યાં, પરન્તુ તે કરતાં પણ વધારે મોટું જોખમ તેં મારા આત્માની સાથે ભાગીદારી કરવામાં ઉઠાવ્યું છે. કેમ, આ બધું હવે તારા સમ- જવામાં આવ્યું ?”

લલિત ધીમેથી બોલ્યો: “બધું નહિ, પણ કાંઈક કાંઈક સમજાય છે.”

માયા અધીરાઇથી બોલી ઉઠી: “ખરેખર તારી આંખોની આડે અજ્ઞાનનાં બેવડાં પડ ચડેલાં લાગે છે. હવે સાંભળ, જે તેં ગમ કાઢે મારા ભયંકર સ્વરૂપને જોઈને મારો અસ્વીકાર કર્યો હોત તો કદાચ મારે આ સ્થાને જ્વાલામંદિરની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે પુનઃ કેટલાક વખત સુધી થોભી રહેવું પડત. આ વખતે તારી સમક્ષ પહેલી લાલચ બની હતી; નહિ નહિ, એ તો બીજી લાલચ હતી; પહેલી લાલચ તો તને વિનયુલરેહાનું સૌંદર્ય અને વૈભવ આપી ચૂક્યાં હતાં. પરન્તુ આ

બેઠે વખતે લાલચને તેં ઠોકરે મારી અને મારી પ્રત્યેના પ્રેમમાં જ
તું અડગ રહ્યો. એ અડગ પ્રેમની જાદુ અસરથી મારું સ્ત્રીત્વ અને
મારી સુંદરતા મને પાછાં પ્રાપ્ત થયાં. આજે રાત્રે જ્યારે મેં તને જવા-
લા મંદિરમાં પેલું દૃશ્ય બતાવ્યું અને મારા આત્માનાં પાપો તારી
સમક્ષ ખુલાં કર્યાં ત્યારે જો તેં મારો અસ્વીકાર કર્યો હોત તોપણ
મારે એકાંત વાસની અનંત અને લયંકર રાત્રિજ પસાર કરવી પડત,
કારણકે હું લાચાર થઈ જાત. આ તારા આત્માની ત્રીજી કસોટી
થઈ અને તેમાં પણ તું તારી દૃઢતાથી સફળ નીવડ્યો છે. લલિત !
તેં મારા ગળાની આસપાસ લચરડાયલા લાચ્યના બંધને આ રીતે
છોડ્યા છે. હવે હું તારી દ્વારા નવો અવતાર પામીશું અને તારી સાથે
જ સાચું જીવન ગાળવાની આશા મારામાં પુનઃ પ્રકટ થઈ છે, છતાં-
છતાં કદાચ હજી પણ મારે માટે તારે સહન કરવું પડે—”

લલિત ગંભીરતાથી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો : “ તો હું સહન કરી
લઈશ અને એ રીતે દુઃખનો અંત આણીશ. હવે માત્ર થોડી
બાબતો સિવાયની બીજી બધી બાબતો વિષે મારા મગજમાં સ્પષ્ટતા
થઈ ગઈ છે અને છેવટે આપણને બધાંને ન્યાય મળવો જ જોઈએ.
તારા આત્માને બાંધનારાં બંધનો જો મેં તોડ્યાં હોય, જો મેં મારે
માથે જોખમ વહોરીને તારાં કોઈ આત્મિક પાપોમાંથી તને મુક્ત
કરી હોય, તો મારું જીવ્યું સાર્થક થયું છે અને જરૂર પડતાં મારું
મરણ પણ સાર્થક જ થશે. માટે હવે આ બધી ચર્ચા આપણે પૂરી
કરી નાંખીએ. પરંતુ એક બાબતનો તું મને જવાબ આપ : માયા !
પેલા અમિસરોવરની કિનારી ઉપર તારા દેહનો કારમો ફેરફાર શી
રીતે થયો ? ”

“લલિત ! અમિમાં પડીને હું તને છોડી ગઈ હતી અને અમિમાંથી

જ પાછી હું તને મળી છું; કદાચ અમિમાં જ પુનઃ આપણે એક વિદાય થઈશું! અથવાતો કદાચ આ ફેરફાર તમારી બધાની દષ્ટિને જ દેખાયો હોય અને મારામાં કંઈ ફેરફાર ન પણ થયો હોય. બસ, હું જવાબ આપી ચૂકી છું, અને તે વિષે તું મને કશું વધારે પૂછીશ મા."

"તોપણ એક સવાલ તો મારે તને પૂછવોજ પડશે: આજે રાત્રે આપણો વિવાહ થયો, હવે તું મને પરણીશ ક્યારે?"

"હમણું નહિ, હમણું નહિ!" માયાએ ઉતાવળે જવાબ આપ્યો અને એ જવાબ આપતાં તેનો સ્વર ધ્રુજવા લાગ્યો: "લલિત! એ વિચારમાં રહેલી તારી આશાને તારે થોડો સમય મુક્તવી રાખવી પડશે; એ આશા પાર પડતાં થોડા માસ થશે અને કદાચ એકાદ વર્ષ પણ થઈ જાય. જેટલો વખત તારે મારા મિત્ર અને પ્રેમિક તરીકે જ સંતોષ મેળવવો પડશે."

અત્યંત નિરાશ થતાં તેણે પૂછ્યું: "એમ કેમ? તારા મિત્ર અને પ્રેમિક તરીકે તો હું ઘણાં વખત રહી ચૂક્યો છું. વળી હું દિવસે દિવસે ધરડો થતો જઈ છું, તારી પેઠે જીવાન થતો જતો નથી. આ જીંદગી ચંચળ છે. કોઈ કોઈ વાર મને એવો વિચાર થાય છે કે જાણે મારું મૃત્યુ નજીક આવ્યું છે."

માયા ભયથી કમ્પી જતી બોલી: "એવા અમંભળ શબ્દો બોલ મા, મારા પ્રિયતમ! છતાં તું સાચું બોલે છે. કાળ અને ભાગ્યના અકસ્માતોની સામે થવાનું તારામાં સામર્થ્ય નથી. અહા! કેવું ભયંકર! તારે ફરીથી મરવું પડશે અને મને જીવતી છોડીને ચાલ્યા જવું પડશે."

"તો પછી, માયા! મને તારી જીંદગી આપ!"

“જો તું મને મૃત્યુરૂપી આશીર્વાદ બદલામાં આપી શકતો હોય
 તો હું તને ખુશીથી મારી બધી જીંદગી આપી દેવા ખુશી છું.”
 તે કારમા ઉદ્દેગથી આગળ બોલી: ‘અહો ! ગરીબ બિચારો મનુષ્ય !
 તમે દેવ-દેવીઓને પ્રાર્થના કરો છો કે અમને ઘણાં વર્ષોનું લાંબું જીવન
 આપો ! પરંતુ તમે જાણતાં નથી કે તમે તમારા અંતરમાં એક
 એવું બીજ રાખો છો કે જેના ફળ તરીકે તમેને હજારો દુઃખો પ્રાપ્ત
 થાય છે. તમે જાણતાં નથી કે દુનિયા એક મોટું ન-કસ્થાન છે તેના
 જૂદા જૂદા ખંડોમાં આત્મા રહે છે, ભટકે છે, અને કંટાળી જમને
 પાછો સાચું સુખ તથા શાન્તિ મેળવવાને ત્યાંથી નીકળી જાય છે.
 લલિત ! તું વિચાર કરજે કે અમર જીંદગી મોગવતાં અહીં રહેવું અને
 વળી મનુષ્ય પ્રાણી તરીકે જીવવું એ કેટલું દુઃખદાયક હોવું જોઈએ.
 જમાનાઓ સુધી જીવ્યા કરવું અને આપણાં વહાલાં મનુષ્યોને મરતાં
 તથા મૃત્યુની પેલે પારની ભૂમિમાં ચાલ્યા જતાં જેવાં કે જ્યાં જઈ
 પહોંચવાની આપણે આશા પણ રાખી શકીએ નહિ; ઘડી-ઘડીનો
 દિવસ બને અને દિવસ-દિવસનું વર્ષ થાય, એવાં સેંકડો ને હજારો
 વર્ષ આપણે જીવ્યાં કરીએ, અને આપણાં વહાલાં મનુષ્યો ફરીથી
 જન્મ લે ત્યારે તેઓ આપણને ઓળખી પણ શકે નહિ, આપણા
 પ્રેમને વિસરી જાય અને પુનઃ મૃત્યુ પામે : એ બધાં લાંબી જીંદગીનાં
 દુઃખો શું જેવાં તેવાં છે લલિત ? અહા ! લાંબી-લાંબી જીંદગીમાં
 આપણે કરેલાં ઘણાં આપણી દષ્ટિ સમીપે તરવર્યાં કરે, એ પાપનો
 અંચાર થએલો આપણે આપણી નજરે જોઈએ, તેનાં માઠાં પરિણામો
 જોઈને આપણું દિલ સેકાતું જ રહે, અને એ બધું ભૂલી જવાની
 સમજા કરીએ તો તે ભૂલી શકાય જ નહિ : એવી સ્થિતિમાં અમર
 જીંદગી આશીર્વાદ સમાન નહિ, પણ એક ભયંકર શ્રાપ સમાન જ

થઈ પડે ! અને વળી સાંભળ ! લાંબી હંદગી ભોગવીને અપાર જ્ઞાન મેળવવું, પરંતુ જે જ્ઞાન મનુષ્ય પ્રાણીથી મેળવી શકાય જ નહિ તેવા જ્ઞાનના હુંદડા માટે ટળવળવું પડે; ધન તથા સત્તા એકત્ર કરવાં પરંતુ તેને પાછાં હાથમાંથી ચાલ્યા જવા દેવાં પડે; કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવી અને કીર્તિમાનના શ્રવણમાં મસ્ત બનવું પરંતુ તેજ કીર્તિને પાછી પમનીએ જ કચડી નાંખવી પડે; આ પ્રમાણે લાંબી હંદગીના અનેક આશીર્વાદો પ્રાપ્ત કરવાને દેવોને પ્રાર્થના કરવી પરંતુ જ્યારે હંદગીથી કટાણી જવાય ત્યારે એજ દેવોને કહેવું કે તમારા આશીર્વાદ પાછા લઇને મૃત્યુનું વરદાન આપો: આ બધી શું હૃદયને વિદારી નાંખનારી યાતનાઓ નથી ? લલિત ! તું જે અમર હંદગી માંગે છે તે આ પ્રકારની છે; બોલ, તેવી હંદગી હવે તને જોઇએ છે ?”

લલિતે જવાબ આપ્યો: “ આ બધી યાતનાઓ એકલાં રહેવાથી જ અનુભવવી પડે એ ખરું છે, પરંતુ જો તે બધું તારી સાથે રહીને અનુભવવાનું તો તે યાતનાઓ પણ મને આનંદદાયક લાગે. ”

“ જાણે, તારી એવી ઇચ્છા છે તો તેમ કરીશું. વસંતઋતુમાં જ્યારે બરફ પીગળી જશે અને માર્ગો ખુલ્લા થશે ત્યારે આપણે સાથે કામરૂ દેશમાં જઈશું અને જે અગ્નિમાં સ્નાન કરતાં તું એક વાર જહાંધો હતો તે અમર અગ્નિમાં તને સ્નાન કરાવીશ. પછી હું તારી સાથે લગ્ન કરીશ. ”

“ પણ માયા ! તે અમર અગ્નિની ગુફામાં જવાનો માર્ગ તો હમેશ માટે બંધ થઈ ગયો છે. ”

માયા બોલી: “ મારા અને તારા માટે માર્ગ બંધ થઈ ગયો નથી. માટે જહાંધા ! તું તે માટે કશી ચિંતા કરીશ નહિ. કદાચ આખો પર્વત તેના માર્ગની આડે આવી ગયો હશે, તોપણ હું તે માર્ગ

ખુલ્લો કરી નાંખીશ. અહા! તું પણ મારા જેવો હોત તો કેવું સારું થાત ! જો તેમ હોત તો આવતી કાલનો સૂર્ય ઉગ્યા પહેલાં આપણે એક એ શુદ્ધમાં પહોંચી જાત અને અમર અભિમાં તું સ્નાન પણ કરી લઈ શકત. પરંતુ તેમ બની શકે તેમ નથી, કારણકે તને શૂન્ય-તરસ લાગે છે, ટાઢ-તાપ લાગે છે અને જળ તને ડુઆડી દબ શકે છે. તત્વાર તને કાપી નાંખી શકે છે અને માંદગી તારું જોમ હરી લઈ શકે છે. જો વિજયલેહાએ મારી આગનો અનાદર ન કર્યો હોત અને તને તું આવ્યો એવો અહીં મોકલી દીધો હોત તો આજે આપણે પર્વત ઝોળંગીને રણ તથા નદીઓની પેલી પાર કેટલેય દૂર પહોંચી ગયાં હોત; પરંતુ એમ થવાનું સરજાયું ન હતું એટલે આમ થયું, એમાં કોઈનો શો દોષ ? હવે બરફ પીગળે લાંસુધી આપણે રાહ જોવી પડશે. શિયાળો આવી પહોંચ્યો છે અને એવી ઋતુમાં પર્વત ઝોળંગી શકાય જ નહિ. ”

“ અહો ! હજી તો આખો શિયાળો જશે, ત્યારપછી આપણે પર્વતો ઝોળંગીશું, રણ ઝોળંગીશું અને કામરૂદેશ તરફ જઈશું, એ હિસાબે તો લગભગ બે વર્ષ થઈ જાય ! માયા ! મને તેમ કર, એટલો બધો વખત હું રાહ જોઈ શકું તેમ નથી ! ” એમ કહેતો લલિત માયાને પગે પડતો તરફકવા લાગ્યો.

પરંતુ માયાએ એ વિનંતિ માન્ય જ ન રાખી. તુરતમાં પરજીવાની તેણે ના જ કહી દીધી અને લલિતની દલિલો ગણકારી નહિ. તે ઉઠી અને અમને તેણે રજા આપી. અમે લાંથી જવા નીકળ્યા, એટલે માયાએ મને કહ્યું : “ હરપાળ ! હવે તું પણ આરામ લે. ભય, ચિંતા, ઇત્યાદિ અનેક વૃત્તિઓએ તમને પજવ્યા છે, અને કદાચ બીજી વૃત્તિઓ પણ તમને પજવવાને ધાઈ આવશે. એ બધાંનું

ઔષધ આરામ છે લલિત ! નિરાશ ન થઇશ. મને પણ દુર્ભાગ્યે થોડી પગલી નથી, છતાં હું નિરાશ થઇ નથી. માફ નામ જ 'આશા' છે અને આશા અમર છે. પછી વળી નિરાશા શી ? દુર્ભાગ્યની સામે લડીને આશાએ અનેક આવરણોને છેદી નાંખ્યાં છે. તું પણ તારી અનેક કસોટીઓમાંથી પસાર થયો છે, તો આ એક વધુ કસોટી આગળ શું હારી જઇશ ! નહિ, નહિ, મારા પ્રિયતમ ! જા, સુખે નિદ્રા લેઃ આવતી કાલ આપણે માટે શુખનો દિવસ છે. ”

એમ કહેતી માયા લાંથી ચાલી ગઈ અને અમે અમારે રસ્તે પડ્યા. રસ્તામાં લલિતે મને પૂછ્યું : “ માયા મને તુરતમાં જ પર-ણવાની કેમ ના કહે છે ? ”

મેં જવાબ આપ્યો : “ કારણકે તે ખીલે છે. ”

પ્રકરણ ૨ જી.

લલિત ઉપર વાઘનો હુલ્લો.

ત્યારપછીનાં કેટલાંક અઠવાડીયાં સુધી અમે માયા અથવા આશાના સાચા સ્વરૂપનો જ વિચાર કર્યાં કર્યો. અમને એટલું તો સત્ય જણાયું કે માયાએ પ્રાપ્ત કરેલું જીવન એવું હતું કે જે મનુષ્ય પ્રાણીની દૃષ્ટિને તો કેવળ અમર જ લાગે. તે લલિત જોઇ શકતી નહોતી છતાં તેની ખીજ શક્તિઓ એવી હતી કે તેને દેવી કહેવામાં હરકત ન આવે. જે લોકો ઉપર તે સત્તા ચલાવી રહી હતી તે લોકો તેને દેવી જ માનતા અને દેવી તરીકે પૂજતા. અનેક જોખમો વેડીને અને પરાક્રમો કરીને તેના પ્રાણરૂપ પુરુષ-લલિતે તેને દુનિ-

યાના આ એક ખૂણામાંથી તેને શોધી કાઢી હતી. અહો ! તે બેઠે આત્માનું જીવન કેવું અદ્ભુત અને જોતપ્રોત થએલું હશે ! ત્રણ વાર લલિત પોતાની માયા પ્રત્યેની એકનિષ્ઠામાં અડગ રહ્યો હતો. વિજ્ઞાનલેહા જેવી સુંદરી અને તેનું રાજપાટ એ બેઠેની લાલચ ત્યજીને તે માયાને વળગી રહ્યો એ કસોટી નાનીસૂતી નહોતી. અમિ-સરોવરની કિનારીપર માયા તેના ભયાનક સ્વરૂપમાં ખુલ્લી થઇ ત્યારે પણ તેણે તેનેજ પસંદ કરી એ અડગતા તો અપૂર્વ હતી. અને છેલ્લે જ્યારે જવાલામંદિરમાં દેવો-ભૂતપ્રેતો-ધત્યાદિની છાયાકૃતિઓને માયાને નમન કરતી મેં તથા લલિતે જોઇ, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ એમ જોઈ શકાતું હતું કે માયા કોઈ મનુષ્યપ્રાણી નથી પરન્તુ ભૂત-પ્રેતની અધિષ્ઠાત્રી કોઇ મલિન વાસનાવાળી દેવી કે અસરા હોવી જોઇએ, છતાં તેનેય વળગી રહેવાની કસોટીમાંથી લલિત પસાર થયો. માયા વસ્તુતઃ પામર સ્થિતિની હતી. ભૂતપ્રેતો તેનાં નિત્યનાં સાથી હતાં. એ અપાર્થિવ આત્માઓનો સાથ તેને કરવો પડતો હતો અને કોઇ કોઇ વાર આડકતરી રીતે તે એ વાત સ્વીકારતી. તેની હરીફ વિજ્ઞાનલેહા જોકે હુંદાઈ ગઈ હતી, તોપણ હજી માયાને તેની ધર્ષા થયા કરતી હતી. વસ્તુતઃ તે વિજ્ઞાનલેહાથી ભયભીત થતી હતી એમ કહીએ તોપણ ખોટું નથી. તેનો અંતરાત્મા તેને કહી રહ્યો હતો કે વહેલાંમોડાં વિજ્ઞાનલેહાની સાથે અથડામણમાં આવવું પડશે અને તે વખતે તેના પોતાનો જ નિરાશાનો હુંડડો મળવાનો વારો આવશે ! તેને સૌથી વધારે મોટો ભય લલિતને માટે રહેતો હતો. લલિત માયાની બાજુએ જોભો રહી તેના શરીરનો સ્પર્શ કરી શકતો, પરન્તુ મમ્માના ઝોઠ ઉપર ચુંબન લેવા જતાં માયા તેને અટકાવતી, અને એવું ચુંબન લેવા માટે હજી બે વર્ષ સુધી રાહ

જેવી પડશે એવું લાગવાથી લલિતનો ઉત્સાહ મંદ પડતો હતો અને તેને શરીરે પણ શિથિલતા આવતી હતી. ધીમે ધીમે લલિતનો એ માનસિક અને શારીરિક રોગ વધ્યો. બોબન ઉપર તેને અશ્ચર્ય આવવા લાગી, તે શરીરે દુબળો અને શીઘ્રો પડવા લાગ્યો, રાત્રે તેને ઊંઘ આવતી નહિ, અને પુનઃ પુનઃ તે માયાને પોતાનો વિચાર ફેરવવા અને તુરત જ પોતાને પરણવા વિનવતો. લલિતની આ સ્થિતિને માટે માયા ચિંતાતુર રહ્યા કરતી, પરંતુ તે પોતાનો પરણવા વિષેનો વિચાર ફેરવવા તૈયાર નહોતી. પરણવામાં આવેલો વિલંબ કરવાનાં કારણો મેં અને લલિતે તેને ઘણી વાર એકાંતમાં પૂછેલાં; પરંતુ તેનો માત્ર તે એટલોજ જવાબ આપતી કે “હું અમર છું અને લલિત અમર નથી: મૃત્યુની જે દિવાલ અમારી વચ્ચે ઊભી છે તેને ભેદવા માટે લલિતે કામરૂ દેશમાંના અમર અગ્નિમાં સ્નાન કરવું જોઈએ. જ્યાંસુધી તે તેમ ન કરી શકે, ત્યાંસુધી હું તેને પરણી શકું નહિ.” હું તેને કહેતો કે “તું ભલે અમર હોય, પરંતુ, એક સ્ત્રી તો ખરીજ ને?” આ પ્રશ્નના જવાબમાં તે વિચિત્ર હાસ્ય કરીને કહેતી: “હરપાળ ! તને ખાતરી છે કે હું ખરેખર એક સ્ત્રીજ છું ? શું તારા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના મસ્તકપર મારા જેવો અલંકાર ધારણ કરે છે ?” એમ કહીને તે પોતાના મસ્તકપર નિરંતર બળતી અખંડ જ્યોતતું સ્મરણ કરાવતી. વિશેષમાં તે પોતાના હાથની આંગળીઓ પોતાના કેશગુચ્છ ઉપર અને શરીરનાં અવયવો પર ફેરવતી અને તે વખતે તે કેવળ તેજનાજ અંધારરૂપ આકૃતિ હોય એવી દેખાતી. પુનઃ તે પોતાનો હાથ ખંખેરી નાંખતી કે જેથી તે પાછી સ્ત્રીના જેવી બની જતી અને તેને મસ્તકે પેલી અખંડ જ્યોતમાં જ તેની દિવ્યતા દેખાતી. એક વાર તેણે મને જ્યારે આવું દર્શન કરાવ્યું ત્યારે તે બોલી:

“ બોલ હરપાળ ! હું એક સ્ત્રીના જીવન સ્ત્રી છું ? મહારાષ્ટ્ર નહિ. આ જ્યોત તને બાળશે કે દગ્ગાશે નહિ. કેવળ તેજના બનેલા શરીરવાળી સ્ત્રી તે કદાપિ જોઈ છે ? ”

હવે મારી ધીરજ ખૂટી ગઈ અને મેં જવાબ આપ્યો : “ મને ખાતરી છે, માયા ! કે તું અમને આ બધી તારી જાદુગરીથી ઘેલા બનાવી મૂકે છે ! બોલ, ત્યારે તું પ્રેતાત્મા છે ? ”

તે બોલી : “ આપણે બધાએ પ્રેતાત્માઓ છીએ. કદાચ મારામાં પ્રેતાત્મતા વિશેષ હશે ! પણ એ વિષે ચોક્કસ જવાબ કોણ આપી શકે ? ”

“ હું તો જવાબ આપી શકું તેમ નથી; અને તું તો એવી અલંકારવાળી વાણીમાં વાત કરે છે કે હું પૂરેપૂરું સત્ય સમજી શકતો નથી. ”

માયા હસી અને બોલી : “ તું મુંઝાઇત નહિ, હરપાળ ! સત્ય તો અનેકરંગી છે. એક હીરાના જૂદા જૂદા પાસામાં પ્રકાશનાં કિરણો જૂદા જૂદા રંગ ધારણ કરે છે. સત્ય તેના જેવું છે. હીરાના પાસામાંના રંગો ઉપરથી પ્રકાશનો સાચો રંગ કેવો છે તે કહી શકાતું નથી, તેમજ બધાંય સત્યોના સંબંધમાં સમજવું. ”

હવે હું માયાના સત્ય સ્વરૂપ વિષે કાંઈ કાંઈ અનુમાનો કરવા લાગ્યે. એક વાર મને લાગ્યું કે તે દિવ્ય શક્તિ કેળવી ચૂકેલી કોઈ જાદુગરણી હશે; બીજી વાર મને લાગ્યું કે તે દેવલોકની કોઈ અપ્સરા હશે અને મૃત્યુલોકના માનવીની સાથે લગ્નનું સુખ ભોગવવાની કામનાથી અહીં આવીને રહી હશે; ત્રીજી વાર મને લાગ્યું કે તે કોઈ દેવીજ હશે—કદાચ પ્રકૃતિદેવી પોતેજ હોય અને લલિતની કસોટી કરવાને

આવતરી હોય ! પર્વત ઉપર અમે બધાએ માયાને લયાનક વૃદ્ધ સ્વ-
 રૂપમાં જોઈ હતી, તે સ્વરૂપ તેનું તે વખતનું ખરેખરે સ્વરૂપ હશે કે
 પોતાના પ્રેમિકના પ્રેમની કસોટી કરવાને તેણે એ સ્વરૂપ પોતાની
 દિવ્ય શક્તિથી ધારણ કર્યું હશે તે વિષે હું એક નિર્ણયપર આવી
 શક્યો નહિ. કદાચ પૂર્વે મરણ પામેલી વૃદ્ધ આશાદેવીના બોળીયામાં
 માયાના પ્રેતાત્માએ દાખલ થઈને નવી આશા તરીકે મંદિરનું અધિ-
 પાત્રી પદ ગ્રહણ કર્યું હોય; અથવાતો એ વૃદ્ધ આશા મરવાના
 સમયેજ કામરૂ દેશની અમર અગ્નિવાળી ગુફામાંથી માયા પોતાના
 લયાનક વૃદ્ધ દેહેજ વાયુદ્વાર કાલુનના પહાડપર આવી પહોંચી હોય
 અને કામરૂદેશની માયા અહીં આશાનું રૂપ લેઈ બેઠી હોય. તે
 આટલી બધી શક્તિમાન હશે તેનું કારણ હું સમજી શક્યો નહિ. તે
 અમારી પાસે આવવાને બદલે અમને તેણે સોળ વર્ષની રખડપટ્ટી
 કરવાને અહીં બોલાવ્યા તે ઉપરથી તેની ઉપર પણ કાંઈ વિશેષ
 શક્તિનું ઉપરીપણું હશે એમ મને લાગ્યું; છતાં અમારી સોળ વર્ષની
 રખડપટ્ટીમાં તેની અદૃશ્ય શક્તિ અમારા સાથેજ હતી, તે અમારું
 બરાબર રક્ષણ કરતી હતી, અમારા દરેક વિચારો વાંચતી હતી તથા
 વાતો સાંભળતી હતી, એ તો મને અત્યારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાતું જતું
 હતું. ટૂંકામાં કહું તો હું કોઈ અદ્ભુત, અકથ્ય અને બેદી શક્તિના
 પરિચયમાં રહીને દિવસો ગાળતો હતો અને કેટલાક બનાવો અને
 દૃશ્યોનાં રહસ્યો સમજવાનું મથન કરવા છતાં નિષ્ફળ થતો હતો
 અને કોઈ વાર એ મથનને બંતે કાંઈ નિર્ણયપર આવતો, તો તે
 નિર્ણય પણ સત્ય હોવા વિષે હમેશાં સંશયિત જ રહેતો હતો. આવા
 પુનઃ પુનઃ અનુભવથી મને નિરાશા સાથે માનવું પડતું કે એવાં
 રહસ્યોને પામવાનો મનુષ્યને અધિકાર નથી અને એ અધિકાર નહિ

આપવામાં પ્રભુએ આ મૃત્યુલોકના માનવીનું હિત કરવાનોજ હેતુ રાખ્યો હતો. આ રીતે હું શાંતિ અને આશ્વાસન મેળવતો.

હું ઉપર કહી ચૂક્યો છું કે લલિતના મન તથા શરીરની સ્થિતિને માટે માયા ચિતાતુર રહ્યા કરતી હતી. માત્ર લક્ષ્મીની બાબત સિવાય બીજી બધી બાબતમાં તેની સગવડ પૂરેપૂરી રીતે સાચવવામાં આવતી અને તેની ધૃત્તાને સંતોષવામાં આવતી. લલિતને માયાના સહવાસમાં રહેવાનું બહુ ગમતું એટલે અમે દિવસનો મોટો ભાગ તેની સાથે જ ગાળતા; પરંતુ આવી રીતે કશા કામ વિના સુસ્તીમાં દિવસો ગાળવાને લીધે લલિતના શરીર ઉપર માઠી અસર થવા લાગી. મૂળે માયાને તુરતમાં પરણવાની નિરાશાની અસર લલિતના મન ઉપર અને તન ઉપર થએલી જ હતી, તેમાં આ સુસ્તીએ વધુ માઠી અસર નીપજવવા માંડી. રખેને લલિતને કાંઈ અકરમાત નડે એવા ભયથી માયા તેને પોતાથી વધુ દૂર અને એકલો ક્યાંય જવા દેતી નહિ, પણ હવે તેને સમજાયું કે શરીરના ખોરાક રૂપ કસરત લલિતને જો નહિ મળે, તો તે માંદો પડી જશે, એટલે તેણે તેને પર્વતના ઢોળાવો ઉપર શિકાર કરવા જવાની સૂચના કરી અને તેની સાથે જંગલી લોકોના સરદારો તથા શિકારીઓને મોકલવાની તત્પરતા બતાવી. લલિત તે લોકોની સાથે હવે સારી પેઠે હળતો-મળતો થઈ ગયો હતો. આ શિકારની સહેલગાહમાં કોઈ કોઈ વાર હું લલિતની સાથે જતો, પરંતુ હમેશાં જતો નહિ, કારણકે હજી મારો હાથ દુઃખ્યા કરતો હતો.

એક વાર હું અને માયા તેના નિવાસસ્થાનના બગીચામાં બેઠાં હતાં. માયા પોતાની હથેળીમાં મસ્દક ટેકાવીને બેઠી હતી અને દૂર દૂર દેખાતા અરક્ષત્તાદિત ઢોળાવો તરફ માત્ર શૂન્ય દષ્ટિ કરી રહી

હતી. હું તેના વદનમંડળની તે સમયની અદ્ભુત સુંદરતાનું નેત્રોવડે પાન કરતો બેઠો હતો. એટલામાં હું આશ્ચર્ય પામ્યો, કારણકે માયાના વદનમંડળમાં મેં કારમો ઉદ્ભવ સ્ફુરેલો જોયો ! માઇલોના માઇલ દૂર આવેલા પર્વતના ચઢાણ તરફ આંગળી કરીને તે બોલી: “જે, જે !”

મેં તે તરફ નજર કરી, પરંતુ ચોમેર પથરાયેલા બરફ સિવાય બીજું કશું મારી નજરે પડ્યું નહિ.

તે ત્રાડ નાંખતી બોલી: “બેવકૂફ આંધળા ! શું તું જોઈ શકતો નથી કે મારો પ્રિયતમ મૃત્યુના લયમાં આવી પડ્યો છે ? હાં, પણ તું તે કેવી રીતે જોઈ શકે ? તારામાં દિવ્ય દર્શનની શક્તિ નથી. લે, હું તને તે શક્તિ આપું અને હવે જે !” એમ કહેતાં જ તેણે મારા મસ્તક પર હાથ મૂક્યો. તે હાથનાં આંગળાંમાંથી કેાઈ અદ્ભુત પ્રવાહ મારા મગજમાં દાખલ થતો જણાયો. માયા ઉતાવળે ઉતાવળે કાંઈ મંત્રોચ્ચાર કરતી જણાઈ.

તુરત જ મારાં અંતઃશ્રુત્યો ઉધડ્યાં અને હવામાં કાંઈ અદ્ભુત દર્શન મને થવા લાગ્યું. મેં જોયું કે લલિત એક વાદની સાથે બાથબાથા આવ્યો હતો અને તે તથા વાદ ટેકરીના ઢોળાવ ઉપર બોયે પડી એક બીજાને રગડી રહ્યા હતા. તેની સાથેનો સરદાર અને શિકારીઓ હાથમાં લાલાં સમેત આમતેમ ફરીને વાદને લોકો મારવાનો લાગ શોધી રહ્યા હતા છતાં એવો લાગ ન મળવાથી હજી તેઓ વાદને કશી ઇજા કરી શક્યા નહોતા. માયા અત્યંત લયભીત થઈને મારી બાજુએ આમથી તેમ ફરી રહી હતી. બહુ વાર થઈ નહિ, એટલામાં મેં જોયું કે લલિતે પોતાના હાથમાંનો મોટો ઊંચો વાદના પેટમાં જોરથી હુલાવી દીધો અને તે સાથે જ

વાધ અચેતન થતો લાગ્યો. લલિત લોહીલોહાણુ થઈ ગયો અને વાધના પાશમાંથી તે છૂટો થઈ ગયો. એ ક્ષણમાંજ વાધ પ્રાણુરહિત થઈ ગયો અને તેનો તરફડાટ પણ હવે અંધ થઈ ગયો. વાધને મરતો જોતાં લલિત હસતો હસતો ઊભો અને શિકારીઓ લલિતની તરફ ધાધ આવી તેને કેટલેક સ્થળે વાગેલા ધા ઉપર પાટાપીંડી કરવા લાગ્યા.

દિવ્ય દર્શન કારમું અંધ થઈ ગયું. આ વખતે માયાનો છુટકારાનો દમ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. તે મારા આસનની પાછળ ઊભી રહીને આસનની પીઠ પર પોતાના હાથ વડે અટ્ટેલી રહેલી મારા જોવામાં આવી. તે બોલી: “હાશ ! એ જોખમ પણ પસાર થઈ ગયું; પણ અરેરે ! હજી બીજાં કેટલાંક જોખમો આવવાનાં હશે ? ઓ વેદનાતુર દિલ ! હજી તારે કેટલુંક વેઠવાનું બાકી છે ? ”

પછી તેનો ગુસ્સો પેલા જંગલી સરદાર અને શિકારીઓ પ્રત્યે સળગી ઉઠ્યો. તેણે એકદમ બધા પોતાના સેવકોને બોલાવ્યા અને તેમને એક પાલખી, કપડાં તથા મલમ-ઓસડ સાથે એકદમ એ સ્થાન પર મોકલી આપ્યા. તેમને તેણે ફરમાવ્યું કે “મારા પ્રિયતમને સાચવીને લાવજો અને તેની સાથે એ શિકારી ટોળીને પણ મારી સમક્ષ હાજર કરો. ”

માયા મારી પ્રત્યે બોલી: “હરપાળ ! તું જુએ છે કે હું કેવા દિવસો ગાળી રહી છું અને જૂતકાળમાં મારે કેવા દિવસો ગાળવા પડ્યા હશે. ”

*

*

*

*

ચાર કલાક પછી લલિત આવી પહોંચ્યો, પરંતુ તે પાલખીમાં બેઠો નહોતો. પાલખીમાં તો તેણે મારેલા વાધનું ચામડું મૂક્યું હતું

અને તે પોતાના શિકારી સાથીઓની સાથે લંગડાતો અને ઠોકરો ખાતો આવ્યો હતો. માયા તેની રાહ જોઈ રહી હતી તે તેને જોતાં જ તેની તરફ ધાધ આવી અને એકદમ તેના શરીરપરના ધા તપાસતી તેને આવું શિકારનું જોખમ વેઠવા માટે ઠપકો આપવા લાગી. થોડી વાર આ બધું સાંભળી રહીને લલિતે પૂછ્યું: “પણ આ બધી વાત તેં જાણી શી રીતે? વાધનું ચામડું તો તેં હજી જોયું પણ નથી, તે પહેલાં તને શિકાર બાબત આટલી ખબર શાથી પડી?”

માયાએ જવાબ આપ્યો: “મેં જોયું તે ઉપરથી મને ખબર પડી. તારા ઘુંટણ પર તને બહુ સખત ઈજા થઈ છે. મેં તને જે લેપ મોકલ્યો છે તે તેં ચોપડ્યો કે નહિ?”

તે બોલ્યો: “ના, મેં ચોપડ્યો નથી; પણ તું તારા નિવાસ-સ્થાનમાંથી બહાર પણ નીકળી નથી, અને તેં આ બધું કેવી રીતે જોયું? શું તારી જાદુઈ શક્તિથી જોયું?”

“મેં ગમે તે રીતે જોયું અને હરપાળે પણ તને વાધની સાથે બાંધ્યાથા લડતો અને ભોંયે આઘાતો જોયો છે, જે વખતે પેલા લુચ્ચા શિકારીઓ બીધેલાં છોકરાંની પેઠે આમ તેમ દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા.”

લલિત ચીડાઇને બોલ્યો: “આ તારા જાદુઈ તો હું કંટાળી ગયો છું, માયા ! શું હું એકાદ કલાક વાધની સાથે કુસ્તી કરું તે વખતે પણ તું મને એકસો રહેવા ન દે? અને આ બહાદુર માણસો—”

એજ ક્ષણે ઓજસ અંદર આવ્યો અને તેણે માયાના કાનમાં કાંપક કહ્યું. માયા કરડાડીથી બોલી: “હા, હા, એ બહાદુર માણસોની હું હમણાં જ ખબર લઉં છું.” એમ કહીને તે તુરત જ ઉડી.

તેણે પાછો ભુરખો ધારણ કરી લીધો. જંગલી લોકોની સમક્ષ તે કદાપિ ભુરખા વિના-ખુલ્લે ચહેરે દેખાવ દેતી નહિ. તે ત્યાંથી ઝડપ-ભેર ચાલી ગઇ.

લલિતે મને પૂછ્યું: “કાકા, તે ક્યાં ગઇ? જવાલામંદિરમાં શું કાંઈ ક્રિયા કરવા ગઈ હશે?”

મેં જવાબ આપ્યો: “મને કશી ખબર નથી; પણ હું ધારું છું કે શિકારી ટોળીના સરદારના જીવ ઉપર જોખમ આવી પડ્યું છે!”

‘હૈ?’ એવો ઉદ્દગાર કાઢતોક લલિત જોડંગતો જોડંગતો માયાની પાછળ પાછળ ચાલ્યો. એકાદ બે મિનિટ પછી મને પણ લાગ્યું કે મારે લલિતની સાથે જવું જોઈએ એટલે હું ત્યાં ગયો. જવાલામંદિરમાં જતાં જ મેં જોયું કે માયા પોતાના આસનપર બેઠી હતી. તેના સમક્ષ શિકારી ટોળીના પાંચ માણસો અને તેમનો એક સરદાર એટલા જણ લયથી થરથરતા હાથ જોડીને બેઠા હતા. તે બધાના મુખપર પ્રેતકળા પ્રસરી ગયેલી હતી. માયા આ શિકારીઓએ કરેલા અપરાધનો ન્યાય તોળવા બેઠી હતી અને લલિતે માયાની સમક્ષ તેમનો બચાવ કર્યો હતો, પરંતુ માયાએ લલિતને વચ્ચે બોલવાની ના ફરમાવી દીધી હતી એટલે તે ચૂપ થઈને એક બાજુએ બેઠો બેઠો બધું સાંભળી રહ્યો હતો.

માયા એ શિકારીઓને પૂછતી હતી કે એ વાંધે લલિત ઉપર કેવી રીતે હલ્લો કર્યો હતો. શિકારી ટોળીના સરદારે એવો જવાબ આપ્યો કે “એ વાંધની જોડ બે ખડકોની વચ્ચે આવેલી હતી તે અમે શોધી કાઢી; પછી અમારામાંનો એક એ ગુફાની અંદર પેઠો અને તેણે બાલાથી વાંધને ધામલ કર્યો, એટલે ચીડાઈને વાંધ

ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યો. વાઘે નીકળતાંની સાથે જ એ માણસ ઉપર હલંગ મારી અને તેને પાડી નાંખ્યો. પછી લલિતસિંગે વાઘની સાથે યુદ્ધ શરૂ કર્યું. એટલે પેલો માણસ વાઘના પંખમાંથી બચી જઈ શક્યો, પરંતુ લલિતસિંગ અને વાઘના યુદ્ધમાં વાઘના હલ્લાથી લલિતસિંગ ભોંયે પછડાયા અને તે વાઘની સાથે બાથંબાથા લડ્યા. છેવટે તેમણે વાઘના પેટમાં ઇરો મારીને તેને પ્રાણુરહિત કર્યો. બસ, એટલી જ એ વાત છે.”

માયા બોલી: “નહિ, નહિ, એ વાત પૂરી નથી. એ બાયલા-એ ! એક વાત હજી તમે જૂલી જાઓ છો કે જ્યારે મારો પ્રિયતમ વાઘની સાથે બાથંબાથા લડતો હતો ત્યારે તમે બધા ભયભીત થઈને આમ તેમ છટકી રહ્યા હતા અને મારા પ્રિયતમને તમે વાઘના પંખ હેઠળ છોડી દીધો હતો. બસ, જાઓ; એજાજસ ! આ બધાને ધાતકી પશુઓથી ભરેલા જંગલમાં મૂકી આવો અને તેમને જાણુવા દો કે એ પશુઓનો હલ્લો કેટલો ભયંકર હોય છે.”

દયાની કરી યાચના કે પ્રાર્થના કર્યા વિના બધા શિકારીઓએ મરતક નમાવ્યું, એ આગા શિરે ચડાવી અને ત્યાંથી જવા માંડ્યું. લલિત બોલ્યો: “થોભો ! એક ક્ષણ થોભો ! સરદાર ! મારાથી ચાલી શકાતું નથી, એટલે મને તારા હાથનો ટેકો આપ; હું પણ તમારી સાથે આવવા માંગું છું અને એ નવો શિકાર પણ ખેલી લેવા ઇચ્છું છું.”

માયા બોલી ઉઠી: “આ તું શું કરે છે ? તું ગાડો તો થઈ ગયો નથી, લલિત ?”

તેણે જવાબ આપ્યો: “હું ગાડો થઈ ગયો છું કે નહિ તેની મને ખબર નથી, પરંતુ હું એટલું તો જાણું છું કે તું ધાતકી અને

અન્યાયી થઈ છે. સાંભળ ! આ શિકારીઓના જેવા બહાદુર માણસો મેં આજસુધી કોઈ જોયા નથી.” એક માણસ તરફ આંગળી કરીને તે બોલ્યો: “આ માણસ મારી પણ આગળ જઈને વાઘની ગુફામાં પેઠો હતો અને તેણે ગુફામાં વાઘને ધાયલ કર્યો હતો, તેથી વાઘે ગુફામાંથી નીકળીને સૌથી પહેલો હત્યો તેની ઉપર જ કરીને તેને ધાયલ કર્યો હતો. જો તે તારી બદ્ધ શક્તિથી બીજું બધું જોયું હતું તો આ બનાવ પણ તે જોયો હોવો જ જોઈએ. પછી તે વાઘે મારી ઉપર છલંગ મારી અને આ બધા મારા શિકારી સાથીઓ તેને ભાલવડે વીંધવાને ધા કરવા માટે ચોપાસ ફરવા લાગ્યા. અવિચારી રીતે ભાલો ફેંકવાથી કદાચ તે મારા પર પડે અને હું વિધાઈ જઉં એવો ભય હતો, એટલે વાઘને ભાલો મારવો એ કામ ઉતાવળે ને અવિચારી રીતે કરવા જેવું નહોતું. હવે જો તેમને જંગલી પશુઓના ખોરાક માટે મોકલવાની સજા થવાની હોય તો મારે પણ તેમની સાથે જ જવું જોઈએ કારણકે આમાં હું જ ખરેખરો દોષપાત્ર છું.”

શિકારીઓ આભારની લાગણીથી લલિતની સામે જોઈ રહ્યા. માયા ક્ષણભર વિચારી રહી અને બોલી: “પ્રિય લલિત ! તે જ વાત કહી તે બધી વાત જો હું ખરેખર જાણતી હોઉં તો મને તું ધાતકી ને અન્યાયી કહે તે ઠીક, પરંતુ મેં જો કાંઈ જોયું હતું તેટલું જ હું જાણતી હતી અને મેં જોયું હતું તેટલી વાત આ શિકારીએ પણ કબૂલ રાખી છે. જાઓ, તમારે માટે મારા પ્રિયતમે દલીલ કરી છે એટલે તમને માફી આપવામાં આવે છે. વળી જેણે વાઘની ગુફામાં જવાનું જોખમ ઉઠાવ્યું હતું તેને મોટું અને બીજા બધાઓને સાધારણ ધનામ આપવામાં આવશે. પણ યાદ રાખજો, જો તમે

મારા પ્રિયતમની જીંદગીને ફરીથી જોખમમાં આવવા દેશો તો તમે આવી રીતે બચી જઈ શકશો નહિ.”

આ પ્રમાણે માયાને હુકમ સાંભળીને બધા ખુશ થતા અને પોતાની આંખો વડે લલિતને આભાર માનતા ચાલ્યા ગયા. તેઓ બધાને બયાનક મોતમાંથી જીવિતદાન મળ્યું હતું.

પછી અમે બધાં જવાલામંદિરમાંથી નીકળીને માયાના નિવાસ-સ્થાનના ખંડમાં પાછાં આવ્યાં. અત્યારસુધી લલિતના અંતઃકરણમાં જે ગુસ્સો ગુમ રહ્યો હતો તે હવે પ્રકટી નીકળ્યો. માયાએ લલિતને ક્યાં ક્યાં ધા વાગ્યા હતા તેની તપાસ કરવા માંડી અને ઓજસને બોલાવીને તેને ઉપચાર કરવાની ઈચ્છા પ્રકટ કરી. લલિતે તેમ કરવાની ના કહી, એટલે માયાએ કહ્યું: “જો તારી તેવી ઈચ્છા નહોતી, તો હું પોતે ધા ઉપર મલમ લગાવીને પાટા બાંધું.”

“મારે કોઈની પાસે પાટા બંધાવવા નથી.” લલિત ગુસ્સે થતો બોલ્યો: “તું મને જરા પણ વીલો મૂકતો નથી, તો શું હું નાનું બચ્ચું છું?” પછી તો ખરેખર તે માયાને વઢવા જ લાગ્યો: “તારી જાદુઈ શક્તિથી તું મારી ઉપર પહેરો ભર્યા કરે છે, પેલા બહાદુર શિકારીઓને તેં મોતની સગ્ગ કરી અને વળી તેં તેમને કહ્યું કે જો ફરીથી મને જોખમમાં પડવા દેશે તો તેઓ બચી શકશે નહિ; તો શું હું બાળક છું? મેં લારી જોખમમયી શિકારે ક્યાં છે તે શું તું જાણતી નથી? મને આવી તારી હદ પારની કાળજી નથી જોઈતી.”

મારા આશ્ચર્યની વચ્ચે માયાએ લલિતના આ શબ્દપ્રહારને ખમી લીધો. લલિતે એ શબ્દપ્રહાર કરતાં જે તુચ્છકાર બતાવ્યો હતો તેવો તુચ્છકાર જો કોઈ બીજા પુરૂષે માયા પ્રત્યે દર્શાવ્યો હોત, તો માયા તેને વાચારહિત તો શું પણ પ્રાણરહિત પણ કરી મૂકત.

હું જાણતો હતો કે પહેલાંની પેઠે જ તેનામાં પોતાની ઇચ્છાશક્તિના અજાણી તે સામા માણસને પ્રાણરહિત કરવાને સમર્થ હતી. પરંતુ તેણે લલિતના પ્રાણ ઉપર જરાએ હલ્લો કર્યો નહિ કે તેને ધમકાવ્યો પણ નહિ. બીજી કાંઈ પ્રેમાળ સ્ત્રીની પેઠે તે માત્ર રડવા જ લાગી. હા, તેની સુંદર આંખોમાં અશ્રુજળ ભરાયું અને અશ્રુધારા તેના આલપર થઈને જોસખંધ સરી પડી. તેના માનુષીય પ્રેમાળ હૃદયની પ્રતીતિ કરાવનાર આ દૃશ્ય લલિતના ગુરુસાને શાન્ત કરનાર નીવડ્યું. હવે લલિતને પરતાવો કરવાનો વારો આવ્યો અને તેણે નમ્રતાથી આપાની ક્ષમા ચાચી. તેણે લલિતને ક્ષમા આપતાં પોતાના હાથને લલિતના ખભા ઉપર મૂકીને કહ્યું: “બહાલા લલિત ! બીજાઓ મારી પાસે ગમે તેવું બોલે, પરંતુ તારા તરફનો આવો શબ્દપ્રહાર હું સહન કરી શકતી નથી. ખરેખર, તું નિર્દય છે. એમાં મેં તને માફ લાગે તેવું શું કર્યું છે ? તારી જાણની બહાર મારો આત્મા તારી સંભાળ રાખ્યા કરે તેમાં હું શું કરું ? પેલા અમર અગ્નિની ગુફામાં આપણે છૂટાં પડ્યાં, ત્યારથી જ મારો આત્મા તેમ કરી રહેલો છે. કાંઈ માતા પોતાના બાળકને પર્વતની કિનારી પર રમતો જુએ, તો તેને કેવો દ્રારકો પડે ? તેવી જ રીતે હું તને બચમાં-જોખમમાં જોઉં, છતાં તને અટકાવવાને તારા બચમાં ભાગ લેવાને હું અસમર્થ હોઉં, તો મારો આત્મા અપાર યાતનાનો ભોગ થઈ પડે, તેમાં મારો શો દોષ ? તારો વાળ પણ વાંકો ન થાય, તેટલા માટે થોડા જંગલી શિકારીઓના જનનની શી કિંમત છે ? હું જો તેમને મારી નાંખું તો બીજાઓ તારે માટે વધારે કાળજીવાળા થાય. જો હું તેમને તારે માટે વધારે કાળજીવાળા ન બનાવું તો બનવાજોગ છે કે તેઓ તને વધારે જોખમમાં ઉતારે અને તેથી કદાચ તારું મરણ થાય !” ‘મરણ’ શબ્દ બોલતાં જ તેણે બચથી ઉડા શ્વાસ લીધો.

લલિત બોલ્યો : “ સાંભળ, વ્હાલી માયા ! જેવો મારો જીવ મારે મન કીંમતી છે તેવોજ કીંમતી એક જંગલી માણસને મન ચોતાનો જીવ છે. જે મને મારી નાંખવાનો તને અધિકાર ન હોય, તો એ જંગલી માણસોને મારી નાંખવાનો પણ તને જરાએ અધિકાર નથી. મારી ઉપરના પ્રેમની ખાતર તું બીજાઓ ઉપર ઘાતકી થાય તે ખરેખર પાપ છે, અનિષ્ટ છે. જે તને મારી સહાસલામતીના સંબંધમાં ભય લાગતો હોય તો જે અમરતા તેં પ્રાપ્ત કરી છે તે અમરતા મને પ્રાપ્ત કરાવ, જોકે હું તો એવી અમરતાને અનિષ્ટ માનું છું અને તેનાથી બીહું છું. મારા ધર્મમાં એવી અમરતા પાપરૂપ જ છે, છતાં તારે ખાતર-તારાથી કદાપિ જૂદાં નહિ પડવાને ખાતર અમરતા પ્રાપ્ત કરીને હું આનંદ પામીશ. અથવાતો તું કહે છે તેમ હજી અત્યારે અમરતા પ્રાપ્ત ન કરી શકાતી હોય, તો ચાલો આપણે અત્યારે જ પરણી લઈએ, અને પછી ભાગ્યમાં જેમ લખ્યું હશે તેમ થશે. બધાં મનુષ્યોએ મરવું તો જોઈએજ : પરંતુ હું મરણ પામું તે પહેલાં વધુ નહિ તો માત્ર એક કલાક હું તારી સાથે પરણેલું જીવન માણું તો હું અત્યંત સુખી થાઉં. ”

“ કદાચ હું તેની હિંમત કરું, ” પરંતુ ઘુરતજ માયાનો સ્વર બદલાયો. તે સ્વરમાં કાતરતા હતી. તે બોલી : “ પણ ના ! લલિત અત્યારે પરણવાનો તું મને આગ્રહ કરીશ મા ! જે કદાચ હું એવી હિંમત કરું, એવું જોખમ વેઠું, તો હું તને ભયંકર માર્ગેજ દોરી જનારી થઈ પડું. લલિત ! શું તને ખબર નથી કે અમૃતથી છલોછલ ભરેલા ખાલામાં પણ કાતીલ ઝેર છુપાઈ રહેલું હોય છે ? ”

એમ બોલતી જ માયા જાણે કે અત્યંત ભયભીત થઈ હોય, તેમ ત્યાંથી નાસી ગઈ.

એ રીતે આ બનાવ વિષેની વાતચીત પૂરી થઇ. લલિતને વાગેલા ધા કાંઈ બહુ ગંભીર નહોતા-તદ્દન સાધારણ અને ઉઝરડા જેવા હતા. જે શિકારીઓને મૃત્યુમાંથી ઉગારી લેવામાં આવ્યા હતા તેમને લલિતના અંગરક્ષકો બનાવવામાં આવ્યા. આ બનાવ ઉપરથી એક વાત અમે એ જાણી કે માયા દૂર રહી રહી પણ લલિતની બધી પ્રવૃત્તિ જોતી હતી અને જરૂર પડે ત્યારે બીજાને પણ તે દેખાડવાની શક્તિ ધીરી શકતી હતી; પરંતુ લલિતને ભયમાંથી બચાવી લેવાની શક્તિ તે ધરાવતી નહોતી અને તેથીજ તે લલિતની સહીસલામતી માટે ચિંતાતુર રહ્યા કરતી હતી.

આપણા કોઇ પ્રિય જન ઉપર કોઈ જોખમ ઝડૂમી રહ્યું હોય, માંદગીનો ભય લટકી રહેલો હોય અથવાતો કોઇ દુષ્ટો અકસ્માત આવી પડવાનો હોય, અને આપણે કોઈ બેઠી શક્તિથી તે અમાકુથી જાણી શકતા હોઇએ, તો આપણા મનની હાલત કેવી થઇ પડે? આપણો પરમ પ્રિય મિત્ર કોઇ સ્થળે ફરતો હોય અને તેને માથે જંગી ખડક ધૂજળે તૂટી પડવાની તૈયારી હોય એવું આપણે જોઈ રહ્યા હોઈએ; અથવાતો તે પાણીનો પ્યાલો પીવા જતો હોય અને આપણે જાણતા હોઈએ કે તેમાં પાણી નથી પણ કાતીકા ઝેર ભરેલું છે; અથવાતો તે દરિયાની મુસાફરીએ નીકળતો હોય અને આપણે ભવિષ્યદર્શનની શક્તિથી જાણતા હોઈએ કે જે વહાણમાં તે મુસાફરી કરે છે તે વહાણ ડૂબી જવાનું છે : અને આપણે એમાંના એકે જોખમ-માંથી તેને દૂર ખેંચી લાવવાને શક્તિમાન ન હોઈએ, તો આપણને કેટલી મનોબાતના થાય વાઈ? મૃત્યુલોકનો કોઇ પણ માનવી આવા નિર્નંતરના ભયો સહન કરી શકેજ નહિ. કલાકે કલાક અને ક્ષણે ક્ષણે મૃત્યુના ભયનાં તાર્તા તીર દેખાયા વિના આપણી છાતી પાસેથી

પસાર થતાં જાય અને આપણે એ તીરને રોકી રાખવા શક્તિમાન
 હોઈએ નહિ, તે કેમ સહું જાય ? અહા ! અમે સોળ-સોળ વર્ષ
 સુધી જે જોખમભરી મુસાફરી કરી હતી તે દર્મિયાન માયાના મનને
 કેટલું-કેટલું સહન કરવું પડ્યું હશે ? દૂર દૂર રહીને તે અમારી ઉપર
 ઝૂમતા બધો જોઈ શકતી હતી, પરંતુ તે બધું નિવારણ કરવાને
 તે શક્તિમાન નહોતી. જૂનાગઢમાં જ્યારે લલિતે ઘેલછા અને નિરાશા-
 માં આપઘાત કરવાનો ઠરાવ કર્યો ત્યારે તેના અંતરમાં આશાનો
 સંચાર કરવાને માયાએ કેટકેટલું કર્યું ? તેને આપઘાત કરતો અટકા-
 વવાને તે શક્તિમાન નહોતી, પરંતુ પોતાની બધી શક્તિ એકઠી કરીને
 તેણે ઉંઘમાં તેને માર્ગદર્શન કરાવ્યું, સ્વરૂપદર્શન કરાવ્યું, અને એ રીતે
 તેણે તેનામાં આશા મૂકી, ત્યારે તે આપઘાત કરતો અટક્યો; નહિતો જે
 લલિતે ખંજર પોતાના કાળજમાં કારમું હુલાવી દીધું હોત, તો માયા તેને
 હાથ પકડવાને આવી શકત નહિ. તેવીજ રીતે પેલી બરફની નદીમાં લલિત
 કમરે ચામડાનું દોરડું બાંધીને ફેદી પડ્યો, દોરડું તૂટ્યું અને તે નદીમાં તૂટી-
 પડ્યો ત્યારે તેને બચાવી લેવા તે શક્તિમાન નહોતી. તે વખતે જે નદીમાં
 નક્કર બરફ હોત તો લલિત જરૂર મરણ પામત અને માયાને તેનો
 પુનર્જન્મ થતાં સુધી રાહ જોતાં બેસી રહેવું પડત. માયાની મનો-
 ચાતના આટલેથી જ પૂરી થતી નહોતી. તેના અંતની અસૂચને એમ
 પણ થયા કરતું હતું કે કદાચ લલિતને બીજી કાંઈ સુંદરી મોહમુગ્ધ
 કરશે તો ? વિજળુલરેહા પૂર્વાવતારમાં લલિતની સ્ત્રી હતી; એટલે
 તેના તરફનો ભય પણ માયાને ખૂબ સતાવતો હતો. તેને એવી ચિંતા
 પણ રહ્યા કરતી હતી કે કદાચ લલિત સ્વાભાવિક રીતે પોતાની
 સુંદરતા અને શક્તિને બૂલી જાય અને પોતાની મૂર્તિ તેના ચિત્તમાંથી
 અસાધ-હુંસાધ અદૃશ્ય થઈ જાય તો ? જે એમ થાય તો લલિત

તેની તરફ ઝાંખીને પણ જુએ નહિ અને તેની મનોચાતના ચાલુજ રક્ષા કરે. ખરેખર, આપણી દર્શનશક્તિ મર્યાદિત છે, એ તો પ્રજુનો આપણી ઉપર મોટો ઉપકાર છે. જોય તેમ ન હોત તો મનુષ્ય પ્રાણીઓ પોતાને માથે ઝૂમતા બપ માત્રથી જ ઘેલા થઈ જત અને રીઆઈ રીઆઈને મરી જત !

પ્રકરણ ૩ જી.

ચુદ્ધની તૈયારી.

રોજ જોજન થયા પછી જ્યારે અમે વાતો કરતાં બેસતાં, ત્યારે માયા અમારા આશાવંત અને ઉજળા ભવિષ્યના ધડતરની અને તે વિષેની ચોજનાઓની કાંઈ કાંઈ વાતો કરતી; અને આ વાતોમાં તેની મહત્વાકાંક્ષાનું દર્શન થતું હતું.

અહીં મારે એટલું કહેવું જોઈએ કે જો કે ભૂતકાળમાં મેં અમર અગ્નિમાં સ્નાન કરીને અમર થવાની ના કહી હતી તોપણ આ વખતે તે મને એ અગ્નિમાં સ્નાન કરાવવાની હતી અને તે વિષે તેણે મને વચન પણ આપ્યું હતું. એ અગ્નિસ્નાન કર્યા પછી હું કેવા રંગ-રૂપનો બની જઈશ તે વિષે તેણે મારી પાસે કશો ખુલાસો કર્યો નહોતો. મેં મારા મનમાં એવી આશા રાખી હતી કે અત્યારે જે હું કદરૂપો છું તે અગ્નિસ્નાન કર્યા પછી સુંદર અને ધાટીલો બની જઈશ અર્થાત્ વાનર મટીને કિનર બની જઈશ ! પરંતુ આવી આશા પણ મારા દિલમાં દબ નહોતી. દિલ્લોકની અને એવી બીજી વાતો કરતાં આપણે આપણા સંબંધમાં ઘણીએ અદ્ભુત કલ્પનાઓ

કરીએ છોએ પરન્તુ આપણે માની શક્તા નથી કે ખરેખર આવું બનશે: તેવી જ મારી આ આશા હતી. હું એવું માની શક્તો નહોતો કે ખરેખર હું સુંદર બની જઈશ. કિંવા સાચું કહું તો મારા દિલમાં એવી સાચી ઇચ્છા હતી કે નહિ તે માટે પણ મારી ખાત્રી નહોતી.

માયાની યોજનાઓ અત્યંત દૂરગામી અને ભયાનક હતી. આધુનિક દુનિયા વિષેનું તેનું જ્ઞાન મર્યાદિત હતું. દુનિયા કેવી રીતે આગળ વધતી હતી તે જાણવાની તેનામાં શક્તિ હતી, તોપણ તેણે તેને ઉપયોગ કર્યો નહોતો. અમારી કામરૂ દેશની મુલાકાત વખતે અમારી સાથેની વાતચીત ઉપરથી તેણે આધુનિક દુનિયા વિષે જે જ્ઞાન મેળવ્યું હતું તે કરતાં વધારે જ્ઞાન તે ધરાવતી હોય એમ જણાયું નહિ. આ સંબંધી માહિતી મેળવવાની તેની જિજ્ઞાસા અત્યંત તીવ્ર હતી. અમે પણ છેલ્લાં સોળ વરસથી રખડપટ્ટી કરી હતી અને દુનિયાની પ્રગતિના કશા નવા સમાચાર અમે મેળવી શક્યા નહોતા; એટલે અમારું દુનિયા સંબંધી જ્ઞાન પણ તેટલું જીનું હતું. તોપણ અમે તેને જૂઠ્ઠા જૂઠ્ઠા દેશોના નકશા દોરી બતાવ્યા, તે તે દેશની પ્રજાની સ્થિતિ અને તેમના રાજકીય તથા સામાજિક ક્ષાયડા વગેરેનું વર્ણન કરી બતાવ્યું અને તે ઉપર માયાએ લાંબો વિચાર કરી જોયો. ચીનના લોકોની બાબતોમાં તેને ખૂબ રસ પડતો હોય એમ જણાયું. કદાચ ચીનના પ્રદેશની નિકટમાં તેનું આ નિવાસસ્થાન હતું તેથી અથવા તો ચીનાઈ પ્રજાની ભાષા તે સારી રીતે સમજી શકતી હતી તેથી પણ તે તેનામાં વધુ રસ ધરાવતી હોય.

ન્યારે અમે માયાને મળવા કામરૂ દેશમાં ગયા હતા ત્યારે માયાએ હિંદુસ્તાનમાં આવીને રહેવાની પોતાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી હતી. તે વખતે મને લાગતું હતું કે તે પોતાના પ્રિયતમ લલિતને

જોતજોતામાં હિંદુસ્તાનનો આદ્યશાહ બનાવી દેવાને શક્તિમાન હતી. પણ અત્યારે તો તે હાલિતને આખા જગતનો સમ્રાટ બનાવવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી રહી હતી ! હાલિતે તેને ધણુએ કહ્યું કે મારે એવી ઉપાધિ જોઈતી નથી અને મારે દુનિયા ઉપર રાજ્યાધિકાર ચલાવવો નથી, છતાં તેની એ બીરતા ઉપર માયા હાસ્ય કરતી. તેણે કહ્યું : “ હાલિત ! જો હું લોકોની વચ્ચે આવીને વસું, તો મારે તે લોકો ઉપર રાજ્યાધિકાર ચલાવવો જ જોઈએ. મૃત્યુવશ માનવીઓની વચ્ચે અમર માયા સર્વોપરિ અધિકાર ન લોગવે ત્યારે બીજું શું કરે ? અને મારા હાલિત ! તું મારા પર રાજ્ય કરે છે એટલે તું મારો સ્વામી છે; આ કારણથી એ તો ચોખ્ખું છે કે તું જ આ જગતનો સ્વામી અર્થાત્ સમ્રાટ થવાનો, એટલું જ નહિ પણ આ દુનિયામાં હજી જેઓ અવતાર પામેલા નથી તેઓનો પણ તું સ્વામી થવાનો ! મારે સાચું જીવન હજી શરૂ થયું નથી. તારા વિષેના વિચાર અને ચિંતામાં જ હજી સુધી મારે બધું જીવન બંધાઈ રહ્યું હતું તારી રાહ જોઈને બેસી રહેવામાં, તારા વિયોગમાં પણ મેં કેટલો બધો વખત ગાળ્યો છે તે તું જાણે છે. પણ હવે થોડા વધુ મહિના પસાર થશે, આપણી તૈયારીનો વખત પૂરો થશે એટલે અપાર જ્ઞાન અને પર્વ-તોને પણ ચલિત કરે તેવા અપૂર્વ બળ સાથે આપણે આપણા જીવનનો પ્રારંભ કરીશું. અહા ! આપણે અમર સૌન્દર્યથી પ્રદીપ્તિમાન થઈને મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ પડી તેમને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકીએ એવી ધડી આવી પહોંચવા માટે હું અત્યંત આતુર બની રહી છું. મહાન સત્તાઓ, મેટાં રાજ્યો, અને સંસ્થાઓના અધિપતિઓ તથા હાકેમો આપણી ગાદી સમીપે આવીને મસ્તક નમાવે અને આપણી ઇચ્છાને અનુસરીને વર્તવાને તત્પરતા બતાવે, તેવો સમય આવેલો જોઈને

હું અત્યંત આનંદ પામીશ, લલિત ! ” છેવટે તે બોલી: “ હા, જે થોડા વખત આપણે એ અધિકાર ભોગવીશું અને પછી વધારે ઉચ્ચ વસ્તુઓ આપણને પ્રાપ્ત થશે, તેટલા સમય દરમિયાન તો તેથી મને જરૂર આનંદ થશે. ” આ શબ્દો માયા બોલી રહી તે વખતે તેના મુખપર અપૂર્વ દીપ્તિ દેખાવા લાગી.

આખી દુનિયાના સમ્રાટ થવાનું આ સ્વપ્ન લલિતને મોઢ પમાડી શક્યું નહિ. તે બોલ્યો: “ પણ માયા ! આ બધું તું કેવી રીતે સિદ્ધ કરી શકીશ વાર ? ”

માયા બોલી: “ અત્યંત સહેલાઈથી. હરપાળે દુનિયાના જૂદા જૂદા ભાગોના જે નકશા દોરી બતાવ્યા છે તથા તેની પ્રજાની જે જે વિગતો કહી સંભળાવી છે તે મારા મગજમાં બરાબર ઉતરી ગઈ છે. અત્યારસુધી એ બધી બાબતો વિષે ધ્યાન પહોંચાડવાને મને અવકાશ નહોતો, પરંતુ હવે મને તે અવકાશ મળ્યો છે. મેં બધી વિગતોનું તોલન કરી જોયું છે અને ખૂબ વિચાર કર્યો છે. જૂદી જૂદી પ્રજાઓની જૂદી જૂદી મૂર્ખતાઓ, ધનપ્રાપ્તિ મારેનાં તેમનાં ફાંફાં, નાના નાના મૂલકો અને સંસ્થાનાનાં રાજતંત્રો, એ બધાંનો અભ્યાસ કર્યા પછી મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે એ બધાં રાજ્યોને એક જ અધિકાર હેઠળ મૂકવાં તે વધારે ડહાપણબરું અને ઉપકારક છે. આપણે તેમની ઉપર રાજ્યાધિકાર ચલાવીને તેમના ભવિષ્યનું ધડતર કરીશું તથા લડાઈઓ, મહામારી કે ગરીબાઈનો અંત આણીશું, કે જેથી આ જગતના અદ્ય સમયના અતિથિરૂપ માનવ જંતુઓ જન્મીને મરે સાંસુધી મુખમાં રહી શકે. લલિત ! રક્તપાનથી તું બહુ ગભરાય છે, પણ જો ગભરાતો ન હોય, તો આ કામ જરૂરી

સિદ્ધ થઈ શકે તેવું છે. પાણી, વાયુ, વિગળા, આકાશ, પૃથ્વી એ પ્રકૃતિનાં બધાં તત્ત્વો મારી સત્તા હેઠળ છે એટલે હું એવું શક્ય બનાવવાને શક્તિમાન છું કે જે શસ્ત્ર દેશે દેશનાં હથિયારખાનાંનો ભૂકો કરી નાંખે અને દરિયાઇ બળને પાણીમાં કુબાવી દઇ શકે. પરંતુ તું તો મોતની વાત આવે છે ત્યાં જ ડરી જાય છે અને માને છે કે તેથી તો પાપ થાય. વાહ, હવે જો તારી એવી ઇચ્છા હોય તો તેમ, કારણકે તારી ઇચ્છા તેજ મારી ઇચ્છા છે, એટલે આપણે વધારે નરમ માર્ગે જ કામ લઇશું.”

મેં આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું: “તું જગતના જુદા જુદા દેશોના રાજાને તેમના રાજમુકુટ તારે માથે સ્થાપવાનું કેવી રીતે સમજાવી શકીશ ?”

માયાએ જવાબ આપ્યો: “તે તે દેશના લોકોને જ આપણને રાજમુકુટ પહેરાવવાની ફરજ પડશે. હુરપાળ ! તારૂં મગજ બાણું સાંકડું છે અને તારૂં જ્ઞાન બહુ મર્યાદિત છે. તું વિચાર કર, કે જ્યારે આપણે લોકોની વચ્ચે દેખાવ દઇશું અને તેમની જરૂરીઆત પૂરી પાડવાને તેમને જોઇએ તેટલું સોનું વહેંચી આપીશું, તેમજ અપૂર્વ સુંદરતા તથા પ્રતાપશીલતાથી આપણે તેમના મન ઉપર આપણો પ્રભાવ જમાવીશું, અને વળી અમર રહીશું, ત્યારે શું તેઓ પોતાની મેળે જ આપણી સમક્ષ આવીને નહિ કહે કે ‘તમે અમારા રાજા થાઓ અને અમારી ઉપર રાજ્ય કરો ?’”

મેં જવાબ આપ્યો: “કદાચ તેમ બને, પણ સૌથી પહેલાં તું આ દેશમાં દર્શન દઇશ ?”

પૃથ્વીના પૂર્વ ઝોળાઈને નકશો મેં માયાને દોરી આપ્યો. હતા તે હાથમાં લઇને અને તેમાંના ચીન દેશની રાજધાની

પેકીન ઉપર આંગળી મૂકીને તે બોલી: “થોડા સૈકા એટલે ત્રણ, પાંચ કે સાત સૈકા આપણે અહીં નિવાસસ્થાન કરીને રહીશું; અથવાતો એ દેશના લોકોનું ભવિષ્ય મારી ઇચ્છા પ્રમાણે બગાડી રહેતાં જે કાંઈ થોડા કે વધુ વખત જોઈશે તેટલો વખત આપણે ત્યાં વસીશું. આ ચીના લોકોને મેં સૌથી પહેલા પસંદ કર્યા છે તેનાં કારણો એ છે કે તારા કહેવા પ્રમાણે તે લોકોની સંખ્યા ઘણી મોટી છે, તેઓ શૂરા, ધીરા તથા મજબૂત શરીરના છે અને જોકે અત્યારે કેળવણી નહિ પામવાથી તથા રાજ્યતંત્ર સારી રીતે નહિ ચાલવાથી તેઓ બળરહિત બની ગયા છે, તોપણ તેઓ પશ્ચિમની નાની નાની પ્રજાઓને પોતાનાં ટોળાંથી ઢાંકી દેવા સમર્થ છે. તેટલા માટે સૈકા સુધી આપણે તેમની વચ્ચે જ રાજ્ય કરવા માંડીશું, તેમને જ્ઞાનનું દાન કરીશું અને હરપાળ ! તું તેમના લશ્કરોને અશ્રુત્ય બનાવીને તેમને સારો રાજ્યકાર્યભાર, ધન, શાંતિ અને એકાદ નવો ધર્મ આપજો.”

એ નવો ધર્મ વળી કયો તે વિષે મેં માયાને કશું પૂછ્યું નહિ; પૂછવાની જરૂર જ નહોતી, કારણકે મારી ખાત્રી હતી કે માયાની પૂજના કોઈ સ્વરૂપ વિનાતો એ ધર્મ નહિ હોય. આ વખતે માંહે મગજ કાંઈ કાંઈ વિચારોથી ભરાઈ ગયું હતું. માયા જ્યારે ચીનમાં સૌથી પહેલપહેલો દેખાવ દેશે ત્યારે ચીનમાં શું શું થશે તેના વિચારમાં મારા બીજા બધાંય વિચારતંતુઓ વિસરાઈ ગયા.

માયાની આ વાતો લલિતને શેષવસ્ત્રો જેવી લાગી, પરંતુ તે વિષે કશું નહિ બોલતાં તેણે એક પ્રશ્ન કર્યો: “પરંતુ પશ્ચિમની નાની પ્રજાઓ ઉપર ચીનાઈ ટોળાં ફરી વળે તે પહેલાં તેઓ એકત્ર થઈને જો તારા ઉપર જ હલ્લો કરે તો ?”

આંખોમાં વિજળી ચમકાવતી તે બોલી: “અહા ! તેનો વિચાર તો મેં કરી રાખેલો જ છે. હું પણ એવી જ આશા રાખું છું કે ખરેખર તેમ બને, કારણકે જો તેમ બને તો જ તું મારું બળ વાપરવા માટે ઠપકા આપે નહિ કે મારો દોષ કાઢે નહિ. હા, જો તેમ બને તોજ આટલા લાંબાકાળ સુધી ઉઘેલું પૂર્વ જગત થાય અને એક પછી એક રણક્ષેત્રોમાં મારો વિજયડંકો વાગવા લાગે. જ્યારે તેમ થશે ત્યારે તું જોશે કે ઇતિહાસમાં કદાપિ નહિ નોંધાયલાં હોય તેવાં યુદ્ધો થશે, એક પછી એક પ્રજાઓ પડશે અને નાશ પામશે, અને એ પ્રજાઓનાં હાડપિંજરો ઉપર હું તારી :રાજગાદી બાંધીશ અને તને જગતના સમ્રાટનો રાજમુકુટ પહેરાવીશ.”

લલિતને આ નવીન જગતના સમ્રાટપદની કલ્પના ભયાનક લાગી. મેં તો તે વિષે વધુ ધ્યાન આપ્યું નહિ. આ કલ્પના ગંભીર અને ભયાનક હતી બલકે અમંલવિત જેવી લાગતી હતી. માયાની મહત્ત્વાકાંક્ષા એવી હતી કેાઈ રાજ્યાધિકારથી ઉન્નત થએલો માણસ તેની કલ્પના પણ ન કરી શકે. છતાં મને જરાએ શંકા નહોતી કે માયા આ બધું કરી બતાવવા અને સિદ્ધ કરવા પૂરેપૂરી શક્તિ ધરાવતી હતી. અને તેમાં નવાઇ પણ શી ? મૃત્યુ તેને કાંઈ કરી શકવા સમર્થ નહોતું કારણકે તેણે મૃત્યુ ઉપર જય મેળવ્યો હતો. તેની સુદરતા અને તેની આંખોમાંનો જાદૂ એટલાં સમર્થ હતાં કે તે લોકોનાં ટોળે ટોળાંને પોતાની પાછળ ખેંચી શકે અને પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર્તાવી શકે. નવાં હથીયારો તૈયાર કરવાની શુદ્ધિ તે ધરાવતી કે જે હથીયારોની સામે ગમે તેવાં કેળવાયલાં સશસ્ત્ર સૈન્યો હરીફાઈ કરી શકે જ નહિ. ખરેખર, જે પ્રમાણે તે કહેતી હતી તે પ્રમાણે તે કરી બતાવી શકે તેમ હતું એમ મને લાગ્યું અને એ

પણ સાચું હતું કે પ્રકૃતિનાં પાંચે તત્ત્વોનાં બળો તેની મુઠ્ઠીમાં સમાએલાં હતાં.

માયા દુનિયાઈ મહત્ત્વાકાંક્ષાવાળી એક સ્ત્રી હતી અને તેના સંબંધમાં વધારે ભયંકર સંજોગ એ હતો કે તેની દિવ્ય શક્તિઓ ઉપર પ્રભુનો કે મનુષ્યનો-કોઈનો અંકુશ નહોતો-તે કેવળ બિનજવાબદાર હતી. તે એક પતિત થએલી અપૂર્વ શક્તિસંપન્ન દેવી કિંવા અપ્સરા હતી. તે કેવળ મનસ્વી હતી અને ગમે તેમ કરવા સમર્થ હતી, છતાં એક લલિત ઉપરના પ્રેમથી અને ખીજું મારી સાથેની તેની દિવિય મિત્રતાથી તેની મનસ્વિતા ઉપર અંકુશ રહી શકતો હતો. વસ્તુતઃ લલિત ઉપરની તેની તીવ્ર પ્રેમવાસનાથી તેનામાં મૃત્યુવથ માનવીના જેવું હૃદય હતું અને તે હૃદયને લીધેજ તે અત્યંત ભયાનક શક્તિ હોવા છતાં તેને બાળકના જેવી નિરપદવી રાખી શકાતી હતી. જો તેમ ન હોત તો ખરેખર તેણે આખી દુનિયાનો પ્રલય કરી નાંખ્યો હોત અને મારી એ માન્યતા સાચી જ હતી.

હું આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા કરતો હતો, એવામાં ઓઝસ ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને માયાને નમન કરીને ઊભો રહ્યો. માયાએ તત્ક્ષણ પૂછ્યું: “શું કામ છે, ઓઝસ?”

“આપણા ગુપ્તચરો પાછા કર્યા છે.”

“તેં તેમને શા માટે મોકલ્યા હતા? મારે વળી ગુપ્તચરોનું શું કામ?”

“દેવી! તેં જ મને તેમને મોકલવા કહ્યું હતું.”

“વાર, તેઓ શા સમાચાર લાવ્યા છે?”

“તેઓ ઘણા ગંભીર સમાચાર લાવ્યા છે. કાલુનના લોકો દુષ્કાળને લીધે મરણીયા થયા છે. તેઓ માને છે કે જે અન્નપ્રથા

મહેમાનો તેમના મુલકમાં થઈને અહીં નાસી આવ્યા છે તેમને લીધે વરસાદ પૂરો પડ્યો નથી, પાક નીપજ્યો નથી અને દુષ્કાળને લીધે બ્રૂખમરો તેમની સામે આવીને બિભો છે. વિજ્ઞાનુલરેહા પશુ તારી સામે અને તારા ધર્મસ્થાનક સામે ક્રોધથી ઘેલી બની ગઈ છે. રાત ને દહાડો મહેનત કરીને તેણે બે મોટાં લશ્કર તૈયાર કર્યા છે જેમાંનું એક ૪૦ હજાર માણસનું અને બીજું ૨૦ હજાર માણસનું છે. આ નાનું લશ્કર તે પોતાના દાદા શામનની સરદારી હેઠળ પર્વત સામે હુમલો કરવા માટે મોકલે છે. જો તે લશ્કર હારી જાય તો બીજા મોટા લશ્કરની સરદારી લઈને તે કાલુનના મેદાનમાં લડવા ઉતરી પડવાની છે. ”

તુચ્છકારદર્શક હાસ્ય હસીને માયા બોલી: “ખરેખર, આ ચિંતાજનક સમાચાર તો ખરા. શું આ સ્ત્રીને તેની તિરસ્કારવૃત્તિએ એટલી બધી ઘેલી બનાવી મૂકી છે કે તે મારી સામે લડવા માંડે છે? હરપાળ, હું જાણું છું કે તને મારી શક્તિ વિષે અને તેની કાર્યસાધકતા વિષે શંકા થાય છે. તારા મગજના વિચારો હું વાંચી શકું છું; પરંતુ માત્ર જ જ દિવસમાં તું એટલું બધું જોષ્ઠ અને જાણીશ કે તને કશી શંકા રાખવાનું કારણ જ નહિ રહે. રહે, હું એક વાર જોષ્ઠ લઉં કે આ ચુપચપ મારા પોતાના જ લયને ભોગ થઈ પડ્યા છે કે વિજ્ઞાનુલરેહાનાં જૂઠાણાં ભોગ થઈ પડ્યા છે.”

એકએક માયાએ પોતાની દૃષ્ટિને દૂર દૂર દોડાવવા માંડી, જાણે શૂન્ય આકાશમાં તે કાંઈ જોષ્ઠ રહી હોય. પાંચેક મિનિટ સુધી તેણે એ પ્રમાણે આકાશ સામે ત્રાટક સાધ્યું અને પછી જાણે કે તે ચોર નિદ્રામાંથી જાગી હોય તેમ તેણે ઉડા નિસાસો નાંખ્યો. આખો

અને કપાળપર હાથ ફેરવીને તે બોલી: “વાત સાચી છે. મારે હવે તૈયારી કરી નાંખવી જોઈએ. નહિતો મારાં પુષ્કળ માણસો કદાચ મરણશરણ થશે. મારા પ્રિયતમ! તારે યુદ્ધ જોવું છે કે ? નહિ, નહિ, તું તો અહીં સુરક્ષિત જ રહેજે અને હું પોતે લડવા જઇશ: મેં વિજ્ઞાનુલ્લેખાની મુલાકાત લેવાનું તેને વચન આપ્યું છે ને?”

લલિત ગુસ્સો દાખવતો બોલ્યો: “હું તો તું જ્યાં જ્યાં જઇશ ત્યાં ત્યાં તારી સાથે જ આવવાનો.”

માયાએ તેને કહ્યું: “નહિ, નહિ, મારા બહાલા! હું તને વિનંતિ કરું છું કે તું એવી હઠ ન લઇશ.” પણ તેને મનાઇ કરવાની હિંમત માયા દાખવી શકી નહિ. તેણે કહ્યું: “એ વિષે આપણે પછી વાતો કરીશું. ઓજસ! તું જા. પર્વતપરના દરેક જંગલી ટોળાના સરદારને સમાચાર મોકલ કે તેઓ લડાઇની તૈયારી કરે. ત્રણ રાત પછી ચંદ્રોદયને સમયે બધાં ટોળાંએ એકઠાં થવું—નહિ નહિ, બધાં ટોળાંની જરૂર નથી; સરામાં સારા વીસ હજાર લડવૈયા બસ છે; બાકીના બધા પર્વત અને જવાલામંદિરનું રક્ષણ કરવાના ઉપયોગમાં આવશે. દરેક માણસ પંદર દિવસનું ભાતું પોતાની સાથે બાંધીને જ આવે. પરાઇમાં હું તેમને જઇ મળીશ. બસ, હવે જા.”

ઓજસ ગયો. એ યુદ્ધની તૈયારીની વાતોને મગજમાંથી હાંકી કાઢીને તુરત માયા મને ચીના લોકના રીતરીવાજો વિષે પૃચ્છા કરવા લાગી.

મકરણ ૪ થું.

લોહામાંથી સોનું બનાવવાનો કીમિયો.

એક વાર લલિતે માયાને કહ્યું: “ માયા ! તું આખી દુનિયા ઉપર જીત મેળવીને તેની ઉપર રાજ્ય કરવાનું કહે છે, પરંતુ એ જીત મેળવવા માટે જે ધન અર્ચવું પડશે તે તું ક્યાંથી કાઢીશ ? શું દુનિયા જીતવા માટે કરવા પડતા અર્ચનો બોળે પ્રજા કર દારા વેડી શકશે ? ”

આ સાંભળીને માયાએ લલિત સામે જોઈ મંદ સ્મિત કર્યું, અને કહ્યું: “ તમે જેઉ મને એક તરંગી ઘેલી છોકરી માનતા હશો અને હું હવાઈ મહેલો બાંધીને તેમાં વસું છું એમ સમજતા હશો: પણ શું હું એટલી મૂર્ખા છું કે હું આખી દુનિયા સામે લડાઈ કરીશ અને એ લડાઈના ખર્ચ માટે જરાએ જોગવાઈ નહિ રાખું ? મારી પાસે પુષ્કળ દ્રવ્ય છે. પૃથ્વીનો અખૂટ ખજાનો મારી પાસે છે. લલિત ! તને સાંભરતું હશે કે કામરૂ દેશમાં મેં કુદરતના બધા ભેદો ઉપર કાબૂ મેળવ્યો હતો. હું દરેકે દરેક વસ્તુ અને તે વસ્તુ નિપજાવનારાં બજો એ બધાનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરું છું અને પછી તે વસ્તુ નીપજાવી શકું છું. ચાલો, તમે જેઉ મારી પાછળ આવો અને આજસુધી તમે ન જોયું હોય તેવું કાંઈ હું તમને બતાવું. ”

અમે જેઉ જણ માયાની પાછળ પાછળ ચાલ્યા. અમે ગુફાઓ અને ભોંયરામાં અંદર ને અંદર ચાલ્યા. એક દ્વાર આવ્યું તે ઉઘાડવાનું માયાએ લલિતને કહ્યું, એટલે લલિતે તે ઉઘાડ્યું, કે તુરત અંદરથી તેજનો પ્રવાહ અમારી તરફ ધસી આવ્યો. ત્યાંનો દેખાવ જોઈને જ

અમે સમજી ગયા કે તે એક પ્રયોગશાળા હતી. તેમાં ધાતુ તથા પથ્થરના બનાવેલા ખાલા, વાસણો તથા જૂદી જૂદી આકૃતિનાં યંત્રો હતા. ત્યાં એક ભટ્ટી પણ હતી, પરંતુ તેમાં લાકડા કે કાચલા બાળવા પડતા નહિ. પર્વતના પેટાગમાં બળતા વાયુને એક છિદ્ર દ્વારા વહાવી તેને સળગાવવાથી તે ભટ્ટીની ગરજ સારતો હતો. જેવી રીતે જ્વાલામંદિરમાં અગ્નિના સ્થંભો બળતા દેખાતા હતા, તેવી રીતે અહીં ભટ્ટી બળી રહી હતી. અમે જ્યારે એ પ્રયોગશાળામાં દાખલ થયા ત્યારે એ સાધુઓ કાંઈ પ્રયોગો કરી રહ્યા હતા. તેઓ ઉઠીને માયાને નમન કરવા લાગ્યા એટલે માયાએ તેમને પોતાનું કામ ચાલુ રાખવા સૂચવ્યું. એ પ્રયોગશાળાને પાર કરીને અમે કેટલાંક દ્વાર તથા પગથીયાંને વટાવી પથ્થરમાં જ કોતરી કાઢેલા એક ઓરડામાં આવ્યાં. અહીં માયાએ અમને બેઠેને એક વિચિત્ર ઝખ્ખો પહેરવાનું સૂચવ્યું. એ ઝખ્ખો કોઈ જાતના રેસાનો અને લાકડાનો બનાવેલો હતો અને શરીરના એકેએક અવયવને બરાબર ઢાંકી દેતો હતો. અમે બેઠેએ એક બીજાને મદદ કરીને એ ઝખ્ખા પહેર્યાં. ઝખ્ખો પહેર્યા પછી કેવળ અંધકાર જ લાગતો હતો અને પ્રકાશનું એક પણ કિરણ તેની આસપાસ પસાર થઈ શકતું નહોતું. મેં કહ્યું: “કેવળ અંધકારથી મને ગભરામણ થાય છે.”

માયા બોલી: “વાર, ત્યારે હું હવે તને પ્રકાશનું દર્શન કરાવું છું.” તુરંતજ કાંઈ અવાજ થયો. મને લાગ્યું કે કોઈ ઓરડાનું કે ભોંયરાનું પથ્થરનું દ્વાર ઉઘડ્યું અને તેમાંથી એવો પ્રકાશ રેલાયો કે પેલા ઝખ્ખાની આરપાર થઈને તે પ્રકાશ મને આંજી નાંખવા લાગ્યો. એ પ્રકાશમાં મેં જોયું કે અમારી સાંની દિવાલમાંનું દ્વાર ઉઘડ્યું હતું અને અમે ત્રણે જણે એક જુદાજ ઓરડાના ઉંમરા પર બેસી

હતા. એ ઓરડાને સામે ખૂણે કાળા પથ્થરના એક નાના ચોતરા ઉપર કાંઈ પદાર્થ પડેલો હતો. નાના બાળક જેવડું તેનું કદ હતું પણ તેનો આકાર માણસની આંખ જેવો લંગમોળ હતો. તે આંખ-માંથી આ તીવ્ર પ્રકાશ રેલાઈ રહ્યો હતો. એ પદાર્થની આસપાસ ઇંટાનું આવરણ રાખેલું હતું પરંતુ તેનો પ્રકાશ એ ઇંટોના આવર-રણને બારીક મલમલના પડદાની પેઠે બેદીને બહાર નીકળતો હતો ! એ પદાર્થમાંથી નિકળતાં પ્રકાશનાં કિરણો ઉપરની બાજુએ દોરેલાં હતાં અને તેની ઉપર કાંઈ ધાતુનું મોડું ગચીયું લટકાવી રાખેલું હતું.

આ કિરણો ફટલાં તેજસ્વી હતાં ? જો આખી દુનિયાના હીરા એકઠા કરવામાં આવે અને તે બધાને વિજળીના તેજથી પ્રકાશિત કરવામાં આવે તોપણ તેનો જે કાંઈ પ્રકાશ પડે તે આ પ્રકાશ પાસે એક હજાર લાગ જોડેલો પણ લેખાય નહિ ! મારી આંખો તેથી અંતઃક જવા, લાગી અને મારા ચહેરાની ચામડી તથા અવયવો બહેરાં થઈ જવા લાગ્યાં. પરંતુ મેં યાને તેથી કશું થતું નહોતું ! તે તો અંદર ગઈ અને તે તેજમાં નહાતી ઉપર લટકાવેલા ગચીયાને તપાસવા લાગી. તે બોલી: “ મેં ધાર્યું હતું તે કરતાં વહેલું તૈયાર થઈ ગયું. ” એમ બોલતાંજ તેણે એ ગચીયું હાથમાં લીધું અને તે સાથે તે અમારી પાસે આવી. હસતાં હસતાં તે બોલી: “ આ કીલસુક હરપાળ ! બોલ, મારા જેવી કામીયો જાણનારી સ્ત્રી તે બીજે ક્યાંય જોઈ છે ? ” એમ કહેતાં જ તેણે પેલું ગચીઉં કે જે પાંચ ચળકતી ધાતુનું હતું તે મારા મોં સામે લાવીને ધર્યું. પરંતુ જનના તીવ્ર પ્રવાહ પાસે હું મારા મોં ઉપરનું ઢાંકણ દૂર કરીને એ ગચીઉં જોઈ શકું તેમજ નહોતું. છેવટે ન્યારે માયાએ એ ઓરડાનું પથ્થરનું દ્વાર બંધ કર્યું, અને પુનઃ અંધકાર પ્રસર્યો ત્યારે મને કળ વળી.

માયાએ લલિતને પહેરાવેલો ઝળખો કે જે વસ્તુતઃ એક જાતનું અખતર જ હતું તે કાઢી નાંખ્યો અને લલિતે મારો ઝળખો કાઢી નાંખ્યો. અમે બેઉ એક બીજાને ધુવડની પેઢે બેસતા જોયા. બેઠેલી આંખોમાંથી આંસુ વહી જતાં હતાં.

માયાએ પૂછ્યું: “કેમ, હરપાળ ! તને સંતોષ થયો?”

મેં આંખો ચોળતાં અને ગુસ્સે થતાં જવાબ આપ્યો: “શાથી સંતોષ થયો હોવાનું પૂછે છે? હા, આંખોને તેજથી બાળી નાંખવામાં હું ધરાધ ગયો છું.”

“અને હું પણ ધરાધ ગયો છું.” લલિતે મારા કથનમાં ટાપસી પૂરી.

પણ માયા તો ખૂબજ હસી. તે ધરાધ ધરાધને હસી અને પછી બોલી: “વાહ ! ઉપકારના બદલામાં આવો અપકાર કે? તમારે મારા ચમત્કારો જોવાંતા, તે મેં બતાવ્યા, અને ઉપરથી તમે મારી ઉપર ગુસ્સો કરો છો? હ્યો, આ અંજન આંખમાં આંજો એટલે તમારી આંખોની બળતરા ઓછી થઈ જશે.”

અમે તેણે આપેલું અંજન આંખનું એટલે બળતરા શાંત થઈ ગઈ. આંસુ વહેતાં બંધ થઈ ગયાં અને થોડી વારમાં અમે સ્વસ્થ થઈ ગયા.

મેં હવે તેને પૂછ્યું: “આ તેજના પ્રવાહને તું તારો અદ્ભુત ચમત્કાર કહે છે?”

“નહિ, તે તેજમાંથી જે કાંઈ પેદા થાય છે તેને હું મારો ચમત્કાર અથવા કીમીયો કહું છું. જો !” એમ કહી માયાએ મને ભેધે પડેલું ચળકતું ગર્યાનું બતાવ્યું. હું જોઈને ચમક્યો અને વિચારમાં પડ્યો. માયાએ મને પૂછ્યું: “તે શું છે?”

“સોનું.” મેં કહ્યું; પણ તેમાંની સહેજ લાલાશથી મને વિચાર થયો કે કદાચ તે તાંબુ હોય એટલે પુનઃ કહ્યું: “તાંબું.”

તેણે જવાબ આપ્યો: “ નહિ, તે સોનું છે, ચોખ્ખું સોનું છે. ”

લલિત બોલ્યો: “ ત્યારે અહીં કાચી ધાતુ સારી પેઠે નીકળતી હશે. ”

“ હા, લલિત ! કાચું લોદું અહીં સારી પેઠે નીકળે છે. ” માયાએ કહ્યું.

“ શું કાચું લોદું ? ” લલિત ચમક્યો.

માયાએ જવાબ આપ્યો: “ હા ! આટલા મોટા પ્રમાણમાં સોનું કોઈ પણ ખાણમાંથી નીકળી શકે નહિ. પ્રિય લલિત ! અહીં પુષ્કળ કાચું લોદું નીકળે છે, તેને હું મારા કીમીયાથી સોનું બનાવું છું. એ સોનું આપણને જરૂરીઆતને વખતે ખૂબ મદદગાર થશે. ”

લલિત આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો પણ હું-શંકાથીલ રહ્યો. માયા આ રીતે સોનું બનાવી શકતી હોય એમ મેં માન્યું નહિ. મારો આ વિચાર તેણે પોતાની શક્તિથી જાણી લીધો અને તે બોલી: “હર-પાળ ને તારી ઇચ્છા હોય તો મારી સાથે ચાલ; એ રથને હું તને એક દિવસ બાંધી રાખું એટલે તારૂં એકે એક હાડકું પણ સોનાનું થઈ જશે ! બોલ, હિંમત છે ? ”

હું ટગરટગર તેની સામે જોતો મૌન બિંભો રહ્યો.

“ કાંઈ નહિ; તું તારી પાસેનો છરો લાવ. ”

મેં છરો આપ્યો અને માયાએ તે છરો પોતાના એક કીમી-

યાગર સાધુને આપી તેને કાંઈ સૂચના કરી. સાધુ ગયો અને થોડી વારમાં તે છરાના હાથાને સોનાનો બનાવી લાવ્યો ! ખરેખર એજ એ છરા હતો અને હું તેની બાકીની અર્ધા પોલાદી ધાર ઉપરથી કહી શકતો હતો.

પેલા સોનાના ગચ્છીયાને માયાએ એક લંડારમાં નખાવી દીધું અને લંડારને લોખંડના દ્વારથી બંધ કરી દીધો. પછી અમે માયાના નિવાસસ્થાનમાં આવ્યા. તુરત લલિત બોલ્યો : “ ત્યારે જેવી રીતે તારી પાસે બધી સત્તા છે, તેવી રીતે તારી પાસે બધું ધન પણ છે ! ખરું ? ”

તેણે કાંઈક થોડે સ્વરે જવાબ આપ્યો : “ તને પણ તેમજ જણાય છે ને ? સૈકાઓ અગાઉ કુદરતના આ ભેદ મેં શોધી કાઢ્યો હતો. પરંતુ તમે અહીં આવી પહોંચ્યા તે પહેલાં મેં તેના ઉપયોગ કર્યો નહોતો. હરપાળ આને કદાચ જાદૂ માનતો હશે, પણ તે જાદૂ નથી; માત્ર મેં પ્રાપ્ત કરેલું તે એક જ્ઞાન છે. ”

લલિત બોલ્યો : “ અલબત્ત, તું જુએ છે તો આ વસ્તુ સમજવી સહેલી છે; પણ માયા ! આ તારી શોધથી આખી દુનિયાને જીતી લઈ શકાશે ? ”

માયાએ જવાબ આપ્યો : “ આથી આખી દુનિયાને જીતી ન લઈ શકાય, તોપણ બીજી કોઈ પણ વસ્તુ શું એવી નથી કે જેથી દુનિયાને જીતી લઈ શકાય ? ”

હું આતુર દષ્ટિથી લલિતને જોઈ રહ્યો.

માયા આગળ બોલી : “ દુનિયાને જીતી લઈ શકાય તેવી કોઈ પણ વસ્તુ હું પ્રાપ્ત કરી શકું તેમ છે. ”

“હા, પણ માયા ! તું જાણે છે કે આ સોનું એ આખી દુનિયામાં ધનનું માપ લેનારું મધ્યબિંદુ છે. દુનિયાના બધા દેશોનું ધન સોનાને આધારે ગણતરીમાં લેવાય છે. લોહના જેવું સસ્તું તું સોનું બનાવી મૂકીશ એટલે આખી દુનિયાનું શું થશે તે તું જાણે છે ? આખી દુનિયાનો વહેવાર અટકી જશે, વેપારી આંટ નાશ પામશે અને પ્રાચીન સમયમાં જેવી રીતે આપણા બાપદાદાઓ નાણાંથી છંદગીની જરૂરીઆતો વેચતા-ખરીદતા નહિ પણ જરૂરીઆતની વસ્તુઓનો અદલો બદલો કરતા, તેવો યુગ ફરીથી આવી પહોંચશે. કાલુનમાં આજે તેજ પ્રમાણે થાય છે. ”

માયાએ પૂછ્યું : “ તો તેમાં ખોટું શું છે ? તે તો ઉલટું વધારે સાફ. જે કાળમાં મોજશોખ નહોતો, લોભ લાલચ નહોતાં, સૌ સાદું અને સંતોષી જીવન ગાળતા, તે સમયની વધારે નજીક આવવા માટે પુનઃ અદલા-બદલાનો વહેવાર ચાલુ થાય તો તે શો ખોટો છે ? ”

“ અને ફરીથી પત્થરના કુહાડાથી માથાં ભાગવાનો વખત આવે તેનો પણ તને શંકા નથી ને ? ”

“ ના ! સીસાની ગોળીઓથી અને લોખંડનાં હથિયારોથી એક બીજાનાં કાળજી વીંધવાના યુગ કરતાં પત્થરના કોહાડાનો યુગ આવે તે વધારે સાફ છે. લલિત ! જ્યારે દુનિયાનો સોનેરી દેવ મૂલ્યરહિત બની જશે અને તેથી બધા દેશો સોનું સંઘરવાથી જ બીખારી બનશે; જ્યારે સોનું દાટનાર વેપારી પોતાના ભંડારનું મૂલ્ય કોલસા જેટલું બની જવાથી ધ્રુજ ઉઠશે; અને જ્યારે આખી દુનિયાની ઝેંકા તથા પેઢીઓ ભાગી પડવાથી હાસ્યજનક સ્થિતિમાં આવી પડશે, ત્યારે-હા ત્યારે જ સૌને સાચો અને મૂલ્યવાન વારસો મળ્યો લેખાશે. ”

“તો આખી દુનિયા બહાલ જાય. એવી વિચિત્ર દુનિયામાં ક્યારે શું બને તેની ગણતરી શી રીતે કરી શકાય ?” લલિતે જણાવ્યું.

“તે બધું આપણે વખત આવ્યે જાણીશું; અઘવાતો જે ભારી તેવી ઇચ્છા નહિ હોય તો આપણે તેમ નહિ કરીએ, અને ધનસંપત્તિની ઇચ્છાને જગતમાં ચાલુ રહેવા દઈશું. બલે લોકો સોનેરી દેવની પૂજા કર્યા કરે. પણ જે, હુરપાજની આંખોમાં હવે ઉધ ભરાઈ છે. તેને હવે આરામની જરૂર છે.”

હું ઝોકાં ખાતો હતો તે માયાના શબ્દોથી પાછો જમત થઈ ગયો અને હસી પડ્યો. પછી અમે સૌ ઉઠ્યાં અને હું તથા લલિત અમારા શય્યાખંડમાં ચાલ્યા ગયા.

રહવારમાં હું ઉઠ્યો ત્યારે સૌથી પહેલો વિચાર મારા મનમાં માયાના લોહાનું સોનું બનાવવાના કીમિયા વિષે ઉદ્ભવ્યો હતો. એ કઈ વસ્તુ હશે કે જેનાં કિરણોના બળથી લોહાનું એકે એક રજકણ સોનાનું બની જતું હશે ? મેં તે વિષે બહુબહુ વિચાર કર્યો પણ હું તે વસ્તુને કળી શક્યો નહિ. છેવટે મેં માત્ર એટલી કલ્પનાથી જ સંતોષ માન્યો કે એ વસ્તુ રેડીયમ નામની કાંઈ ધાતુના જેવી ધાતુ હશે કે જે તેજસ્વી કિરણો ફેલાવવાને શક્તિમાન હશે; પરંતુ ‘રેડીયમ’ની સરખામણીમાં એ વસ્તુ હજારોગણી જોરદાર અને તેજદાર હતી એમ કહેવું જોઈએ. એવી અપૂર્વ વસ્તુ દુનિયાના તંત્રમાં ઉમળપામણ ગણાવે તેમાં શી નવાઈ ?

પ્રકરણ ૫ મું.

વિનયુલરેહાની ભવિષ્યવાણી.

બીજે દિવસે સાંજે ભોજન કર્યા પછી અમે વાતો કરતાં બેઠાં હતાં, તે વખતે માયાના કહેવા ઉપરથી અમે બપુયું કે તે દિવસે જ્વાલામંદિરમાં આગામી યુદ્ધના સંબંધમાં કાંઈ મંડળી ભરાઈ હતી. તેણે કહ્યું કે “ આજે પર્વતની જંગલી જાતિઓના પ્રતિનિધિઓ મારી પાસે આવ્યા હતા. તેઓ જાણુવા ધૃષ્ટતા હતા કે લડાઈ કેવી ચાલશે, તેમાંના કોણ કોણ મરાશે, કોણ કોણ ધવાશે અને કોને કોને બદા-દુરી બદલ ધનામે મળશે. તું જાણે છે કે હું ભવિષ્યની વાત જાણતી નથી, એટલે એ લોકોને સંતોષવાને માત્ર ગોળ ગોળ વાતો કહી. યુદ્ધ કેવું ચાલશે તે હું જાણું છું કારણકે હું જ લશ્કરની સરદારી લેવાની છું, પરંતુ હરપાળ ! યુદ્ધના પરિણામને હું જાણી શકતી નથી કારણકે મારી આંખોની સમક્ષ ભૂત અને વર્તમાન દીવા જેવાં સ્પષ્ટ દેખાય છે, પરંતુ ભવિષ્યને હું ઉકેલી શકતી નથી. ”

પછી તે થોડો વખત વિચાર કરતી બેસી રહી અને છેવટે લલિત તરફ મમતાળુ દષ્ટિ કરીને બોલી: “ તું મારી વિનયિ માનીને શું થોડો વખત અહીં નહિ રહે ? અથવાતો બલે તારે શિકારે જવું હોય તો જજો. જો તું મારી પાસે જ રહેવા ઇચ્છતો હોય તો હું તારી સાથે અહીં રહીશ અને યુદ્ધ ચલાવવા માટે ઓજસ તથા હરપાળને મોકલીશ. ”

પોતાને સહીસલામત જગ્યાએ રાખવામાં આવે અને અને યુદ્ધમાં મોકલવામાં આવે એ વાત લલિત જેવા પરકશી તથા સાહસિક જીવાનને ગમે જ શાની ? માયાની આ વાત સાંભળતાં જ તે

ગુરુસે થયો અને બોલ્યો: “ ના, હું અહીં રહેવાનો નથી, માયા ! જો તું મને અહીં છોડીને જમ્મશ તો હું મારી મેળે પર્વત ઉતરીને રણમેદાનમાં પહોંચી જમ્મશ. ”

“ તો ભલે આવજો. પણ જો કંઈ અકસ્માત થશે તો તેની જવાબદારી તારે શિરે રહેશે—નહિ, નહિ, બહાલા ! તેની જવાબદારી તો હું મારે શિરે જ રાખીશ. ” હજી તો માયા પોતાના શબ્દો પૂરા કરી રહી નહોતી, એટલામાં ઓજસ ત્યાં દેખાયો. માયા બોલી: “ કમ ઓજસ ! વળી પાછું શું છે ? ”

ઓજસ નમન કરીને બોલ્યો: “ દેવી ! વિજયલક્ષ્મી તરફથી પત્ર આવ્યો છે. ”

માયાએ કહ્યું: “ પત્ર ફોડ અને વાંચ, તેમાં શું લખ્યું છે. કદાચ તેને પોતાની મૂર્ખાઈનું જ્ઞાન થયું હશે અને તે માટે તે મારી ચાહતી હશે. ”

ઓજસે પત્ર વાંચવા માંડ્યો.

“ જ્ઞાતામંદિરની આશાદેવી ઉર્દે મૃત્યુલોકની માયાને માલુમ થાય કે તું ખૂબ વૃદ્ધ થઈ છે એટલે તેં ભૂતકાળમાં પુષ્કળ જ્ઞાન અને પુષ્કળ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરેલાં છે. તેં તારી શક્તિથી સુંદરતા ઉછીની લીધી છે અને તારી કળાઓથી પુરુષોને આધિગા કર્યા છે. છતાં તારામાં એક શક્તિની ખામી છે અને તે એ કે ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે તે તું જાણી શકતી નથી. પણ ઓ આશા ! તું જાણી લેજો કે આ મુદ્દનું પરિણામ શું આવશે તે હું અને મારો દાદો જાણી શકીએ છીએ. તું જાણે છે કે મારો દાદો જ્યોતિષી અને દિવ્યદ્રષ્ટા છે. તે ભવિષ્યદર્શન નીચે મુજબ છે:—

હું મરણ પામીશ, પણ તેથી હું ખુશ છું. તું પોતે તારા જ હાથે ફેંકાયલા ભાલાથી ધવાઈશ; અને કાલુનનો પ્રદેશ તારે કારણે લોહી અને ખુદારીમાં તરખોળ થઈ જશે. ”

માયા આ ભવિષ્યવાણીના શબ્દો ચુપકીથી સાંભળી રહી પણ તેના ઓઠ સુદ્ધાં ધ્રુજ્યા નહિ. તે જરા પણ ખીંચી નહિ. ઓજસને તેણે કહ્યું: “ વિજયલક્ષ્મીના સંદેશવાહકને કહે કે મને તારો સંદેશો મળ્યો છે અને બહુ વખત વીત્યા પહેલાં હું તને તેનો જવાબ કાલુનના રાજમહેલમાં આવીને મોઢામોઢ આપીશ. ઓજસ ! તું હવે જા. ”

ઓજસ ગયો એટલે માયા બોલી: “ વિજયલક્ષ્મી કહે છે કે મારા પોતાના ભાલાથી હું જખ્મી થઈશ; તે ઠીક છે; ભલે મારો ભાલો મને વાગે; પણ તેથી હું જરાએ ડરવાની નથી. હું સારી પેઠે જાણું છું કે છેવટે વિજય તો મારો જ થવાનો છે. કદાચ વિજયલક્ષ્મી જુદી વાતોથી મને ડરાવવા ઇચ્છતી હશે, પણ જો તેની ભવિષ્યવાણી સાચી હોય તોપણ પહાલા લલિત ! તું ખત્રીથી માનજે કે તે આપણે માટે મંગળ વાણી જ છે ! ભાગ્યના લેખને કાણ મિથ્યા કરવાનું છે ? આપણો સંબંધ કે જે આદિ કાળનો છે તેને કાણ મિથ્યા કરી શકનાર છે ? ”

થોડી વાર શાન્ત રહીને તે બોલી: “ લલિત ! આપણા જીવન અને મરણના ચક્રમાં પણ વિધિનો કાંઈ પવિત્ર સંકેત રહેલો છે. નિર્દયતાના ધુરખાની પાછળ દયાની સૂકોમળ આંખો છુપાયલી હોય છે. એટલે જીવનથી કે મૃત્યુથી—કશાયો હું ડરતી નથી અને જે કાંઈ થવાનું હોય તે થાય તેની મને ચિંતા નથી. બસ, હવે લલિત ! તું તારે

મા અને આરામ લે. આવતી કાલે પરાદમાં આપણે સવારી લઈ જવાના છીએ.”

ખીજ દિવસના બપોર થતાં અમે જંગલી જાતિઓના લશ્કર સાથે પહાડ ઉતરી ગયા. જસુએ સૌથી પહેલા રવાના થઈ ગયા હતા; તેમની પાછળ ઘોડેસવાર લશ્કર ચાલતું હતું અને તેની જમણી તથા ડાબી બાજુએ પાયદળ લશ્કર ફૂચ કરી રહ્યું હતું. એ લશ્કરની દરેક નાની નાની ટુકડીને એક એક સરદાર હતા. માયા ધુરખો પહેરીને એક સફેદ ઘોડી ઉપર સવાર થઈ હતી. તેની બાજુએ હું તથા લલિત ઘોડાપર બેસીને ચાલતા હતા. લલિતે રાજનના કાળા ઘોડાપર સવારી કરી હતી. અમારી સાથે હથિયારબંધ સાધુઓ, પસંદ કરેલા સૈનિકો અને શિકારીઓની એક ટુકડી હતી જેઓને અમારા અંગરક્ષકો બનાવવામાં આવેલા હતા. લશ્કર જેમ જેમ ફૂચકદમ કરતું હતું તેમ તેમ અમારા અંતઃકરણમાં ઉત્સાહ આવતો જતો હતો. લલિત પહેલાં શીકા પડી ગયો હતો, પરંતુ જ્યારથી તેણે શિકારી ટોળીની સાથે બહાર ફરવા માંડ્યું હતું ત્યારથી તેની શીક્ષાશ ઉડી જઈને પુનઃ લાલી આવવા માંડી હતી. સાધારણ રીતે માયા આનંદી દેખાતી હતી, છતાં જેમ પ્રકૃતિ ક્ષણેક્ષણે પોતાનું સ્વરૂપ બદલતી ચાલે છે તેમ તેના સ્વભાવમાં થોડી થોડી વારે રૂપાંતરો થતાં દેખાતાં હતાં.

મૃદુ મૃદુ હસતાં માયા બોલી: “ પહાડોની ગુફાઓમાં મૂગાઓ અને જંગલીઓની વચ્ચે મેં વર્ષો માળ્યાં છે અને હવે આ બધું સૃષ્ટિસાક્ષ્ય જેવાં મને આનંદ આનંદ થાય છે. આ ખરક, આ મેદાનો, આ મધુર આતાપ આપતો સૂર્ય અને ઠંડી મીઠી હવા; એ બધું કેવું રમણીય અને સુખકર લાગે છે ! લલિત ! ઘોડે બેઠાને મને બે હજાર ઉપર વર્ષ થયાં છે, છતાં હું હજી ઘોડેસવારીને બૂલી નથી. મને સાંભરે

છે કે અહીં અગ્નિપૂજા રહેતા હતા, તેની જગ્યાએ મગધ દેશમાંથી આવેલા રાજાને આશ્વપૂજા સ્થાપન કરી; તે વખતે હું તેની સાથે જ અહીં ઘોડાપર બેસીને આવી હતી અને હું આ જ્વાલામંદિરની પહેલો અધિષ્ઠાત્રી હતી. એ બધું મને અત્યારે ઝાંખુંઝાંખું સાંભરે છે.”

આ સાંભળીને હું અને લલિત આશ્ચર્ય પામતા એક બીજાની સામે જોઈ રહ્યા. માયા પોતાના ધુરખાની અંદરથી અમારા મુખ ઉપરના ભાવ જોઈ રહી હતી. તે તુરત જ બોલી: “હરપાળ ! શું તું એમ માને છે કે આ બધું હું તારી પાસે જુદું બોલું છું ?”

“ નહિ, હું એમ માનતો નથી. હું તો માત્ર તારા એ શબ્દો વિષે વિચાર જ કરી રહ્યો છું.”

માયાએ જવાબ આપ્યો: “ પણ તારા હિંદ અંતઃકરણમાં મારા શબ્દો વિષે તને શંકા તો છે જ.”

“ મન નિશ્ચયાત્મક સત્ય ન સ્વીકારે, ત્યાંસુધી તેને તો શંકા જ દેખાય.”

“ પણ તેમાં શંકાને સ્થાન જ નથી. હિંદ ઉપર સિકંદર ન્યારે ચઢી આવ્યો તે સમયની આ વાત છે, સમજ્યો ?”

પેલા ઔદ્ધમકમાં સાધુ કુકેને જે પ્રકૃતિદેવીની વાત કહી હતી અને પોતાના પૂર્વાવતારનાં સ્મરણ કહી સંભળાવ્યાં હતા તે બધું મને સાંભરી આવ્યું, એટલે મેં તેને તુરત જ પૂછ્યું: “ માયા ! એ અવતારમાંના તારા જીવનના પ્રસંગો તને બરાબર સાંભરે છે ?”

માયાએ જરા વિચારીને જવાબ આપ્યો: “ ના, બરાબર સાંભરતા નથી. માત્ર મુખ્ય મુખ્ય વાતો સાંભરે અને જે કાંઈ વાતો મેં અભ્યાસપૂર્વક તાજી કરી હોય તે સાંભરે. દાખલા તરીકે, હરપાળ ! મને સાંભરે છે કે તે વખતે તું જીવતો હતો. તે અવતારમાં તું ગંદ

કપડાં ધારણ કરનારો એક રીઝસુફ હતો. મને એવું પણ સાંભરે છે કે પેલી હાડકાંની ખાઈ કે જ્યાં આગળ હું તમને મળી હતી ત્યાં એક મોટી લક્ષ્મ અગ્નિપૂજકો તથા પર્વતપરના જંગલી લોકો અને રાજનના માણસો વચ્ચે લડાઈ હતી. કાલુનના પ્રદેશના લોકોએ રાજનને મદદ કરી હતી. અત્યારે પર્વતના પ્રદેશની અને કાલુનના પ્રદેશની વચ્ચે જે વૈર જોવામાં આવે છે તે કાંઈ નવું વૈર નથી— પુરાતન સમયથી ચાલ્યું આવતું વૈર છે.”

લલિતે પૂછ્યું: “ત્યારે એ હાડકાંવાળા કોતરમાં અમારા જોમીયા તરીકે શું તું પોતે આવી હતી?”

“હા, લલિત! તે હું પોતે જ હતી. પેલાં ચીંથરાં વીંટાળેલી સ્થિતિમાં તું મને ઓળખી શકે તેમ હતું જ નહિ. પહેલાં મારો વિચાર તને જ્વાલામંદિરમાં જ સૌથી પહેલાં મળવાનો હતો, પરંતુ જ્યારે મેં જાણ્યું કે તમે બન્ને વિજયલેહના પંજમાંથી છૂટીને નજીક આવી રહ્યા છો, ત્યારે હું મારા મનને કાળમાં રાખી શકી નહિ પરંતુ વેશ બદલાવીને તમારી સામે તમને લેવા આવી. હા, પેલી નદીની વચ્ચેના રેતીના ટાપુમાં પણ હું જ તમારી સાથે હતી અને મેં તમારું રક્ષણ કર્યું હતું, જોકે તમે કોઈ મને જોઈ શક્યા નહોતા. લલિત! મારી પ્રત્યેનું તારું પ્રેમાળ હૃદય બદલાઈ ગયું તો નથી, તે જાળુવાને હું બહુ આતુર હતી, અને તેટલા માટે અધીરાઈથી તારી સામે આવી હતી. હરપાળના સંબંધમાં હું એ જાળુવા માંગતી હતી કે તે આ વેશબદલામાં મને ઓળખી શકે છે કે નહિ. આ જ કારણથી તારી ડોકમાંના ચામડાના માદળીયામાંની વાળની લટ મેં જોઈ હતી તે બનાવ મેં જાણી જોઈને હરપાળને જોવા દીધો હતો. તે તે વખતે મને ઉંઘમાં ઓળખી હતી અને કેટલાક મીઠા શબ્દો

પણ કશા હતા તે હું બૂલી ગઇ નથી.”

એટલામાં કાંઇ અવાજ સંભળાયો અને માયાની દષ્ટિ તે તરફ ગઇ. એવું જોવામાં આવ્યું કે વિજયલક્ષ્મીનાં લશ્કર પાછળ હઠ્યું હતું અને તેણે એક માણસ પકડાયો હતો તે એવું કહેતો હતો કે વિજયલક્ષ્મીનાં વિચાર પર્વતની પડોશમાં યુદ્ધ કરવાનો નથી, પરંતુ નદીને પેલે કાંઠે તે પોતાની છાવણી નાંખનાર છે અને પર્વતનું લશ્કર નદી ઉતરીને સામે પાર જાય તેવી એની ધ્વજા છે. વિજયલક્ષ્મીનાં આ બાજુ લડાયક કુનેહવાળી તો હતી જ. આ કારણથી તે દિવસે કશી લડાઇ થવા પામી નહિ.

આખો દિવસ અમે પર્વતના ઢોળાવ ઉતર્યા અને છેક સાંજે અમારે માટે તૈયાર કરવામાં આવેલી છાવણીની જગ્યાએ આવી પહોંચ્યા. અહીં માયાને માટે માત્ર એક તંખૂ નાંખવામાં આવ્યો હતો અને અમારે તો બીજા સિપાઇઓની સાથે ખુલ્લા મેદાનમાં સૂવાનું હતું ! અમારે માટે બરાબર વ્યવસ્થા નહોતી, એવું ન્યારે માયાએ જણ્યું, ત્યારે તે ખૂબ ગુસ્સે થઈ અને પોતાનાં માણસોને તેણે ઠપકા આપ્યો. તેણે ઓજસને પણ સારી પેઠે સંભળાવ્યું. ઇવટે તેણે કહ્યું : “ તમે બેડ તંખુમાં સૂઓ, હું ખૂલ્લામાં સૂઈ રહીશ, કારણકે મને કશી ધ્રુજ થવાની નથી. ” મેં એ વિવેકભરી માંગણી સ્વીકારી નહિ. અમે ત્યાં જમ્યા અને પછી છૂટા પડ્યા. અમારે માટે સૂવાની વ્યવસ્થા માયાના તંખૂથી કેટલેક દૂર હતી. અમે ત્યાં જવા નીકળ્યા એટલે માયાએ કાંઈક ચિંતાજનક સ્વરે કહ્યું : “ તમે જાઓ અને નિરાંતે ઉઘો; પણ જાલિત ! જો રાત્રે હું તમને બેઠેને બોલાવવા મોકલું તો તમે આશ્ચર્ય પામશો નહિ, કારણકે ઉંઘમાં મને બહુ વાર નવા નવા વિચારો આવે છે અને મારે તે તમને રાત્રે ને રાત્રે જણાવવાની જરૂર પણ હોય, સમજ્યાને ? ”

એ સચના સાંભળી લઈને અમે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા અને અમારા સવાના સ્થાને ગયા. અમે ખૂબ થાકેલા હતા એટલે બિઝાનામાં પડ્યા કે તુરત જ ઉઠી ગયા. આંખું લશ્કર અમારે રક્ષણ કરી રહ્યું હતું એટલે અમને ધાસીનું કશું કારણ નહોતું.

કાણુ જાણે ક્યારે, પણ મને કોઈ બોલાવતું સંભળાયું, એટલે મારી નિદ્રા ભાંગી. એટલામાં બીજી હાકલ આવી અને મેં આંખ ઉઘાડી. મેં જોયું કે કોઈ સાધુ અમને બોલાવતો હતો અને પાસે બળતા તાપણનો આગો પ્રકાશ તેના મુખ પર પડતો હતો. મેં પૂછ્યું : “કાણુ છે એ ?”

જવાબ મળ્યો : “એ તો હું છું; મહારાજ ! આજસે કહે-વરાવ્યું છે કે આશાદેવી અત્યારે ને અત્યારે આપની સાથે કાંઈ વાતચીત કરવા બોલાવે છે.”

એટલામાં લલિત બગાસાં ખાતો બેઠો થયો અને તેણે પૂછ્યું : “શું છે ?” મેં તેને વાત કહી. તે બોલ્યો : “અત્યારે ને અત્યારે નહિ બોલાવતાં માયાએ સ્વપ્નરસુધી રાહ જોઈ હોત તો ઠીક હતું; પણ તેણે તેડું મોઢલું છે એટલે હવે ગયા વિના છૂટકો જ નથી. તેનો સ્વભાવ અતિ ચંચળ છે તે આપણે ક્યાં જાણુતા નથી ?” એમ કહીને લલિત ઉઠ્યો.

આગંતુક સાધુ બોલ્યો : “આશાદેવીએ ફરમાવ્યું છે કે આપે આપનાં હથીયારો અને અંગરક્ષકોને સાથે લઈને પધારવું.”

લલિત બોલ્યો : “શું ? અમારા જ લશ્કરની વચ્ચે સો વાર જેટલું અંતર કાપવા માટે પણ અમારે અંગરક્ષકો અને હથીયાર સાથે લેવાં ? શું અમે બાયલા છીએ ?”

સાધુએ કહ્યું : “દેવી અત્યારે પોતાના તંત્રીમાં નથી. પણ નજીકની એક ખાઈમાં લશ્કરી હીલચાલ કેવી રીતે ચલાવવી તેનો નિર્ણય કરવાને ગયાં છે.”

મેં પૂછ્યું: “તને તે વિષે ક્યાંથી ખબર ?”

તેણે જવાબ આપ્યો: “મને પોતાને કશી ખબર નથી. ઝો-જસે મને તેમ કહ્યું છે, અને ખાઇમાં દેવી એકલાં છે એટલે એમને તેણે અંગરક્ષકો સાથે આવવા ફરમાવ્યું છે.”

લલિત બોલી ઉઠ્યો: “મધરાતે આવી રીતે તે એકલી બટકવા નીકળી છે, તો તે શું ગાંડી-બાંડી થઇ ગઈ છે ? હશે, તેનો સ્વભાવ જ એવો છે.”

મેં પણ ધાર્યું કે માયાનો સ્વભાવ વિચિત્ર છે એટલે બીજાઓ ન કરે તેવું તે કરે તેમાં કાંઈ નવાઈ નહિ. છતાં મને તે સાધુ સાથે જતાં મનમાં આનાકાની થવા લાગી. પછી મને સાંભળ્યું કે માયાએ છૂટા પડતી વખતે કહ્યું હતું કે કદાચ તે અમને કોઈ પણ વખતે બોલાવે; આ કારણથી અમે તેની સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને સાથે લઇ જવાને બાર અંગરક્ષકોને બોલાવ્યા. તેઓ આવ્યા, અમે અમારાં ભાણં અને તલ્વારો સાથે લીધાં અને પછી નીકળ્યા.

માર્ગમાં બે વાર અમેને પહેરેગીરોએ અટકાવ્યા, પણ અમે સંકેત શબ્દ કહી એટલે અમને તેમણે જવા દીધા. અમેને આ પ્રમાણે અત્યારે જતા જોઇને તેઓ આશ્ચર્ય પામતા જણાયા. પરંતુ અમેને તેઓ સારી પેઠે ઝાળખતા હતા એટલે તેઓએ અમને આગળ જતાં અટકાવ્યા નહિ. આગળ ચાલતાં અમે ખાઇમાં ઉતરવા લાગ્યા. અમારી સાથેના સાધુ ઝપાટાબંધ ઉતરવા લાગ્યો, જાણે કે તેનો તેને સારી પેઠે પરિચય હોય અને પોતાના ધરની જ સીદી તે ઉતરી રહ્યો હોય.

આ ખાઇમાં અમે આગળ વધતા હતા, ત્યારે લલિત કંટા-

ળાથી બબડ્યો: “રાતને વખતે કેવી વિચિત્ર જગ્યાએ આપણને બોલાવવામાં આવ્યા છે.” અંગરક્ષકોમાં પેલી શિકારી યોગી કે જે વાધના શિકારની વેળાએ લલિતની સાથે હતી તેનો સરદાર હતો તે પણ કંઈક બબડ્યો. તેજ વખતે મેં ચંદ્રના પ્રકાશમાં જોયું કે ખામને તળાથે માયાની આકૃતિ સફેદ ધુરખા સાથે ફરી રહી હતી. તેને જોઈને એ સરદાર સંતોષ પામતો બોલ્યો: ‘એ રહ્યાં આશાદેવી !’

લલિત બોલ્યો: “જુઓ તો ! જાણે માયા પોતાના બગીચામાં જ મોજથી ફરી રહી ન હોય !” એમ કહીને તે તેની પાસે પહોંચી જવાને દોડ્યો.

એ આકૃતિએ અમને પોતાની પાછળ પાછળ આવવાની પ્રશસ્ત કરીને આગળ ચાલવા માંડ્યું. ચોપાસ વીખરાયેલાં હાડપિંજરોની વચ્ચે થઈ તે માર્ગ કાપવા લાગી. ચાલતાં ચાલતાં તે એક ટેકરીના પડછાયા પાસે જઈ પહોંચી. ત્યાં ચંદ્રનું અજવાળું આવતું નહોતું. અહીં વળી પુષ્કળ હાડકાં અને હાડપિંજરો એક સુકાઈ ગએલા ઝરણાની રેતીમાં ચોમેર વીખરાયેલાં માલૂમ પડતાં હતાં. અહીં માયા થોભી અને જાણે કે એ સ્થાનનો ઉપયોગ લડાઈમાં કરવાનો તેનો ધરાદો હોય તેવી રીતે તે ઊભી રહીને કાંઈ વિચાર કરવા લાગી. હવે અમે તેની નજીક પહોંચી ગયા. પેલો સાધુ અમારા અંગરક્ષકોની સાથે પાછળ રહી ગયો. લલિત થોડાં ડગલાં મારો આગળ હતો. અંગરક્ષકો પાછળ રહ્યા હતા કારણકે માયાની આશા વિના તેઓ તેની સમીપે જઈ શકતા નહોતા. લલિતે માયાને કહ્યું: “રાતને વખતે તું આવી જગ્યાએ ફરવાનું સાહસ શામાટે કરે છે, માયા ?”

માયાએ કશો જવાબ આપ્યો નહિ, પણ તેણે માત્ર પોતાના એક બાહુ પહેળા કર્યા અને પાછા નીચે નાંખી દીધા. હું આશ્ચર્ય પામ્યો કે તેણે આ વળી શું કર્યું ? શું તે તેની કાંધ ઇશારત હશે ? તત્કાલ એ અંધકારમાં હાડકાના ગંભીર ખડખડાટ મારે કાને પડ્યો, જાણે કે ચોપાસ ઉભેલી ભૂતાવળ અટકે હાસ્ય કરી રહી હોયની !

મેં શું જોયું ? આશ્ચર્યની વચ્ચે મેં જોયું કે એ રેતીની પથારીમાંથી ચોપાસ હાડપિંજરો ઊભા થતા હતાં ! મેં તેમની સફેદ ખોપરીઓ, તેમનાં મલોખાં જેવા હાથ પગ અને તેમની પોકળ પાંસળાઓ જોઈ ! શું હજારો વર્ષો પૂર્વે કપાઈ ગયેલાં લશ્કરોનાં હાડપિંજરો અત્યારે જીવતાં થયાં હતાં ? તેમનાં હાથમાં લાલાં પણ હતાં.

મેં જાણ્યું કે આ વળી માયાની જદ્દઈ શક્તિનું એક વધુ વિચિત્ર દર્શન થયું. આ દર્શન કરાવવાનેજ તેણે અમને આટલી રાત્રે ઉંઘમાંથી જગાડીને ખોલાવ્યા હશે એમ મેં માન્યું. કબ્રસ્તાનમાંની કબરોમાંથી હાડપિંજરો જીવતાં થઈને ખડખડાટ કરતાં ઊભાં થાય, ત્યારે ગમે તેવો મજબૂત મનનો માણસ પણ શું રહે ખાધ ગયા વિના રહે ? અમે તો એવા કબ્રસ્તાન કરતાંએ વધુ ભયંકર જગ્યાએ ઊભા હતા.

લલિત રહે ખાધ જતાં પણ ગુસ્સે થઈને ખૂમ મારી ઉઠ્યો : “આ તું શો નવો ચમત્કાર બતાવના માંજે છે ?” પણ માયાએ કશો જવાબ ન આપ્યો.

મેં મારી પાછળ કાંઈ અવાજ સાંભળ્યો અને પાછું વાળીને જોયું. એ જીવતાં થયેલાં હાડપિંજરો અમારી પાછળ આવતા અંગ-રક્ષકો ઉપર હક્કો કરી રહ્યાં હતાં. તેઓ બિચારા અત્યંત ભયભીત

મધ મયા હતા, અને પોતાનાં હથીયાર ફેંકી દધને આ માયાવી હાડ-
પિંજરોને પગે પડતા હતા। હવે એ હાડપિંજરો પોતાના હાથમાંના
બાણાવડે તેમનાં કાળજી વીધતાં હતાં અને મેં જોયું કે તેઓ વીધાઈ
વીધાઈને બેથિ પડતા હતા. એટલામાં એ સફેદ આકૃતિએ લલિત
તરફ હાથ લંબાવીને કહ્યું: “ તેને જીવતો પકડજો, પણ સંભાળીને પક-
ડજો; તેને જરાએ ઇજા થવી જોઈએ નહિ.”

મેં તે સ્વરને ઝોળાળ્યો. તે વિજયલક્ષ્મીદેવના સ્વર હતો. હવે મને
સમજાયું કે અમે એક જગ્યામાં સપડાયા હતા, પરંતુ તે સમજાણુ
હવે ઘણી મોડી હતી.

“ હો! હો! ! ” એવી મેં જૂમ મારવા માંડી, પરંતુ એ શબ્દો
મારા મુખમાંથી બહાર પડે તે પહેલાં એક મજબૂત શરીરના હાડ-
પિંજરે મારા માથાપર જોરથી ફટકો માર્યો એટલે મારાથી બોલી
શકાયું નહિ. જોકે હું બોલી શક્યો નહિ, તોપણ થોડો વખત હું
ભાનમાં રહ્યો. મેં લલિતને કેટલાક માણસો સાથે જોડાઈ લડતો જોયો.
તે લોકો તેને બેથિ પછાડવા ખૂબ યત્નો કરતા હતા. એટલામાં મેં
લલિતના મુખમાંથી લોહી નીકળતું જોયું. ત્યારપછી મને કશું ભાન
રહ્યું નહિ એટલે શું જાણું તેની મને ખબર રહી નહિ.

મને શામાટે તદ્દન બેભાન કરવામાં આવ્યો નહિ, તે હું જાણતો
નથી. કદાચ એ વેશબાદ્દો કરેલા સૈનિકોએ મને ઉતાવળમાં મરી
ગએલો માન્યો હોય, અથવાતો મને પણ જીવતો રાખવાનો ખાસ
ધરાદો રાખવામાં આવ્યો હોય. એ ગમે તેમ હોય, મને માથામાંની
ઈર્જા સિવાય બીજી કશી ઈર્જા થઈ નહોતી.

પ્રકરણ ૬ હું.

પ્રકૃતિનું તાંડવ નૃત્ય.

ન્યારે હું જ્ઞાનમાં આવ્યો, ત્યારે પ્રભાત થઈ ગયું હતું. મારા મુખમાં કોઈ આસવ રેડતા ઓજસના શાન્ત મુખનું મેં દર્શન કર્યું. તે આસવ મારા ગળાની હેઠે ઉતરતાંજ મારા આખા શરીરમાં ઝલુ-ઝણાટી આવી અને હું સંપૂર્ણ જ્ઞાનમાં આવી ગયો. માયાને મેં મારી પાસે બેઠેલી જોઈ. તે બયંકર સ્વરે બોલી: “બોલ, હરપાળ ! બોલ ! અહીં શું બની ગયું છે ? તું જીવે છે, તો મારો પ્રિયતમ ક્યાં છે ? બોલ, તેં તેને ક્યાં સંતાડ્યો છે ? ઝટપટ જવાબ આપ, નહિતો તારૂં મૃત્યુ સમજ લે.”

મેં જવાબ આપ્યો: “વિજ્ઞાનરેહા તેને ઉપાડી ગઈ છે.”

“વિજ્ઞાનરેહા તેને ઉપાડી ગઈ અને તું અહીં જીવતો પડી રહ્યો ?”

મેં જવાબ આપ્યો: “મારી ઉપર ગુસ્સે ન થઈશ માયા ! તેમાં મારો કશો દોષ નથી. તેં અમને કહ્યું હતું કે તું અમને રાત્રે કોઈ પણ વખતે બોલાવીશ, એટલે તારે નામે અમને ઠગવામાં આવ્યા છે; અને તેમાં કોઈ નરાઈ જેવું પણ નથી.” પછી ટુંકાણમાં મેં માયાને બધી વાત કહી.

તે બધું તેણે સાંભળ્યું. પછી તે જ્યાં અમારા અંગરક્ષકો મરેલા પડ્યા હતા ત્યાં ગઈ અને તેમની તરફ તેણે દષ્ટિપાત કર્યો. તેમના બાલા ત્યાં લોહીથી જરા પણ ખરડાયા વિનાના પડ્યા હતા.

માયા બોલી: “જેયું હરપાળ ! જેઓને મારા પ્રિયતમે દયાથી

મૃત્યુમાંથી બચાવ્યા હતા, તેઓ પોતાના શત્રુઓની સામે હથીયાર પણ ઉઠ્યક્યા વિના મરણ પામ્યા છે ! તેમના લાલા ઉપર લોહીના ડાઘ સરખો નથી. ખરે વખતે તેઓ બાયલાની માફક ડરી ગયા અને મૂઆ. ”

પછી જે સ્થળ લલિત પકડાયો હતો તે સ્થળે માયા મઠિ. અહીં એક તૂટેલી તલ્વાર પડી હતી. તે લલિતની હતી-લલિતે રાજનના મુઠ્ઠા પાસેથી લઇ લીધેલી હતી. તે ઉપરાંત ત્યાં બીજા એ મરણ પામેલા માણસો પડેલા હતા. આ એક માણસોએ એવાં રંગેલાં કપડાં પહેરેલાં હતાં કે જેથી તેઓ અંધારામાં આંખેદૂબ હાડપિંજર જેવાજ દેખાય ! તેઓએ પોતાનાં માથાં ને મ્હોં સફેદ રંગેલાં હતાં એટલે તે ખોપરી જેવાં દેખાતાં હતાં. આ જોઇને માયા તુચ્છકારથી બોલી: “ મૂર્ખાઓને ઝહીવડાવવાની આ એક યુક્તિ જ હતી. પણ વિજ્ઞાનુલરેહાએ શું માયાનો વેશ લેવાની હિંમત કરી ? ઠીક છે ! તેને હું જોઇ લઇશ. લલિત ઉપર કારમો હુમલો થયો હોવા છતાં તે લડ્યો છે સારી રીતે. બોલ, હુરપાળ ! તેને કાંઇ ઈજા થઇ છે કે ? મને એમ દેખાય છે કે તેને કશી ઈજા થઇ નથી; પણ તને કાંઇ વધુ ખબર હોય તો કહે.”

મેં શંકાશીલતાથી જવાબ આપ્યો: “ હું ધારું છું કે તેને બહુ ઈજા થઇ નહિ હોય. તેના મુખમાંથી થોડું લોહી વહેતું મેં જોયું હતું, તેથી વધારે કશું જોયું નથી. જો, પેલા ખડક ઉપર લોહીનાં ટપકાં પડેલાં છે.”

“ તેના લોહીના એક એક ટીપાના બદલામાં હું સો સો માણસોના જીવ લઇશ.” અત્યંત ગુસ્સાપૂર્વક તે બહુડી ઉઠી અને પછી તેણે ખૂમ મારી: “ ચાલો, ઘોડા પર તુરત સવાર ચાઓ ! આજે આપણે

ધણું કામે કરવાનાં છે. હરપાળ ! તું અહીંજ રહે. ઓજસ ! તું તેના માથા પરના ધાની સારવાર કરીને અને તેને ખાવા-પીવાનું લાવી આપજે. માથે તેને કાંઈ બહુ વાગ્યું જણાતું નથી. ”

ઓજસે મારે માથે કાંઈ મન્નમ ચોપડ્યો. પછી મેં ખાધું, એટલે માઈ મગજ કાંઈક સ્વસ્થ થયું. હું જરા હોશીયારીમાં આવ્યો એટલામાં અમારે માટે ઘોડા આવી પહોંચ્યા. તે ઉપર સવારી કરીને અમે ત્યાંથી પાછાં ફર્યા.

માર્ગમાં જતાં ઘોડાનાં પગલાં તથા ખીજાં નિશાનો જોઈને માયા બોલી: “ જો, અહીં માયાએ લલિતને ઉપાડી જવા માટે ચાર ઝડપી ઘોડા જોડેલો રથ તૈયાર રાખ્યો હતો. ખરેખર, તેણે બારે યુક્તિ કરી, અને હું તો આખી રાત ગફલતમાં ઉઘટીજ પડી રહી.”

મેઘાન ઉપર જંગલી જાતિઓનું લશ્કર અત્યારે ઉતાવળે એકઠું થઈ રહ્યું હતું. તેમાં લગભગ પાંચેક હજાર ઘોડેસવારો હશે. માયાએ તેમના સરદારોને બોલાવ્યા અને કહ્યું:

“ આશાના સેવકો ! તમે સાંભળો. મારા વિવાહિત પતિ વિજયભરેહાના કાવતરાનો ભોગ થઈ પડ્યા છે અને તે તેના કેદી થયા છે. તેને કાંઈ પણ ઇજા થવા પામે તે પહેલાં મારે ઉતાવળે તેની પાસે જઈ પહોંચવાની જરૂર છે. અત્યારે આપણે નદીની પેલે પાર વિજયભરેહાના લશ્કરપર હલ્લો લઈ જવાને આગળ વધીએ છીએ. સાંથી આગળ વધીને હું ઘોડેસવારોની સાથે કાલુન નગર તરફ ધસી જઈશ કારણકે આજે રાત્રે મારે કાલુનમાં જ સૂવું છે. તું શું કહે છે ઓજસ ? ખીજું વધારે મોટું લશ્કર કાલુનના કોટનું રક્ષણ કરે છે, એમ ને ? હું તે જાણું છું અને તે

આખતની મને કશી ચિંતા નથી. જો જરૂર પડશે તો હું તે લશ્કરનો નાશ કરી નાંખીશ. ના, એમ મારી તરફ આશ્ચર્યથી જોયા કર નહિ. તેઓ લગભગ મૂઆ જેવા જ છે. ઘોડેસવારો ! તમારે મારી સાથે આવવાનું છે, અને સરદારો ! તમારે પાછળ આવવાનું છે. જે જીવના વખતમાં પીઠ બતાવે તેના ઉપર આક્રમક ઉતરશે અને જે બહાદુરીથી લડશે તેને માન તથા પ્રતિષ્ઠા મળશે. હા, હું એટલું પણ કહું છું કે કાલુનનો પ્રદેશ તમને ઇનામમાં આપવામાં આવશે. હું તમને આજ્ઞા કરું છું કે તમારે જરા પણ ભય વિના નદી ઓળંગીને જવાનું છે. હું ઘોડેસવારોની સાથે સૌની મધ્યમાં રહીને નદી ઉતરીશ. બસ, હવે લશ્કર ચાલવા માડિ. ”

માયાના શબ્દોને સરદારોએ વિજ્યધ્વનિથી વધારી લીધા. કાલુનનો પ્રદેશ ઇનામ મળવાની લાલચે તેમનામાં ખૂબ ઉત્સાહ ફેલાય રહ્યો હતો.

એક કલાકની સુસાફરી પછી અમે નદીના તીરપ્રદેશમાં પહોંચ્યા. આ પ્રદેશમાં કાંઈ બીનાશ નહોતી અને નદીમાં બહુ છીછરું પાણી હતું, એટલે તે ઉતરી જવામાં કશી તકલીફ પડે તેમ નહોતું, પરંતુ કીનારા ઉભા ખડકોના બનેલા હતા અને સામા કિનારાની પાછળ વિજ્ઞાનલેહાનું લશ્કર પડેલું હતું અને નદીની પેલે પાર જઈ પહોંચવું તે વિચારણીય તો હતું જ. નદી કિનારે પુષ્કળ ધાસ ઉગેલું હતું એટલે ઘોડેસવારોએ ઘોડાને જરા ચારો ચરવા માટે થોભાવ્યા. માયાએ પણ ઘોડીપરથી ઉતરી જઈને તેને આરામ આપ્યો. આ વખતે તે બોલી: “ હરપાળ ! આને તું ઘેલું સાહસ માને છે ? બોલ, તું તેથી બીહે છે ? ”

મેં જવાબ આપ્યો: “ જ્યાં તારી સરદારી હોય, ત્યાં મારે

બહીવાનું હોય જ નહિ, છતાં, વિજ્ઞાનલેખનું પેલું બીજું લેખકર—”

મને અધવચ અટકાવતી તે બોલી ઉઠી: “તે તો મારી સમક્ષ ધુમ્મસની પેઠે પીગળી જશે. હરપાળ ! હું તને કહું છું કે દુનિયાપર કોઈએ ન જોયા હોય તેવા દેખાવો હવે તું જોશે. મારા શબ્દો યાદ રાખજો કે જ્યારે હું મારી શક્તિઓને છોડી મૂકીશ ત્યારે હું કાલુ-નના લેખકની વચ્ચેથી ખુલ્લે મુખે ચાલી જઈશ અને મા ! કોઈ વાંકો વાળ પણ કરી શકશે નહિ. મને માત્ર ચિંતા એટલી જ થાય છે કે હું ત્યાં પહોંચું તે પહેલાં રખેને વિજ્ઞાનલેખ મારા પ્રિયતમનો જન લેવાનું સાહસ કરે.”

પોતાની શક્તિઓ છોડી મૂકવાનો અર્થ શો હશે તે હું સમજી શકતો નહોતો, એટલે આશ્ચર્ય પામતાં મેં જવાબ આપ્યો: “તેની ચિંતા તું ન કરીશ, કારણકે તે તેને સારી પેઠે ચાહે છે, એમ હું ધારું છું.”

“તારા આવા આશ્વાસન માટે હું તને આશીર્વાદ આપું છું, હરપાળ ! છતાં હું જાણું છું કે તે વિજ્ઞાનલેખનો સ્વીકાર કરશે નહિ, એટલે વિજ્ઞાનલેખ તેની પર ચુસ્તે થશે અને લલિતને પોતાના હાથ-માંથી જતો જોઈ તે મારા હાથમાં પણ ન આવે તેટલા માટે અદેખાઈથી તે લલિતને ચારી નાંખવાનો નિશ્ચય કરે તો તે કાંઈ નહિ બનવાનું જ નથી. જો તેમ થઈ જાય તો પછી આ બધો થ્રમ ઉઠાવવાનું ફળ શું ? હરપાળ, તું હવે ખાઈ-પી લે; હું તો કાલુનના રાજ-મહેલમાં પગ મૂકું તે પહેલાં ખાવાની નથી. જા, તારા ઘોડાનો તંગ-લગામ તપાસી લેજે, આપણે બારે જોખમભરી મુસાફરીમાં જઈએ

છીએ, સમજ્યો ? તું આ વખતે લલિતના ઘોડાપર સવારી કર. તે ઉતાવળો અને વધારે મજબૂત ઘોડો છે. જો તે મરશે તો અંચરક્ષક તારે માટે બીજો ઘોડો લાવશે. ”

માયા પર્વતના શિખર તરફના આકાશ ઉપર દૃષ્ટિ લગાવીને ઉભી રહી. તે પોતાની ઇચ્છાશક્તિને ત્યાં કેન્દ્રીભૂત કરી હોય એમ જણાયું. તેનું શરીર ધ્રુવનું હતું તે ઉપરથી મેં ધાર્યું કે તેની ઇચ્છા ભયંકર અને તીવ્ર હોવી જોઈએ. આસપાસની કુદરત પણ ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરવા લાગી હોય એમ મને જણાયું. પર્વત ઉપરના નિર્માળ આકાશમાં ઘેરાં વાદળાં એક પછી એક એકઠાં થતાં દેખાવા લાગ્યાં. આ જોધને મેં સાધારણ રીતેજ માયાને કહ્યું : “ માયા ! હવે બદલાય એવાં ચિહ્નો જણાય છે. ”

માયાએ જવાબ આપ્યો : “ હા; રાત પડ્યા પહેલાં હવા મારા હૃદય કરતાં પણ વધારે ભયંકર સ્વરૂપ ધારણ કરશે. કાલુતમાં વરસાદની તાણુ છે, પરંતુ હવે તેઓને પાણીનો દુકાળ વેઠવો નહિ પડે ! હરપાળ, ચાલ હવે ઘોડાપર ચડી બેસ ! કુચ શરૂ થાય છે. ” એમ કહેતી કે માયા એક હલંગ મારની પોતાની ઘોડીપર ચડી બેઠી.

પછી પાંચ હજાર ઘોડેસવારોની વચ્ચે થઇને અમે નદી તરફ આગળ વધ્યા. તદીને કાંઠે પહોંચતાં અમે જોયું કે સૈનિકોની બે દુકડીઓ એક અમારી જમણી બાજુએથી અને બીજી અમારી ડાબી બાજુએથી નદીના પાણીમાં દાખલ થતી હતી. તેઓ અમારાથી બેઉ બાજુએ અર્ધો-અર્ધો માઇલ દૂર હતી એટલે તેઓ પાણીમાં દાખલ થતાં તેમને શત્રુ તરફથી અટકાવવામાં આવી હતી કે નહિ તે હું નજરે જોઈ શક્યો નહિ, પરંતુ પાછળથી મારા જણવામાં આવ્યું કે

ત્યાં બેઉ પક્ષો વચ્ચે સખત ઝપાઝપી થઈ હતી અને ત્યારપછી અમારી ટુકડીઓ નદીના પાણીમાં દાખલ થઈ સરી હતી. સામે કિનારે વિઞ્જુલરેહાનું લશ્કર તૈયાર થઈને બેઠું હતું. તે ઉપરાંત નદીના પાણીની વચ્ચેમાં કેટલાક માણસો હાથમાં બાલા સાથે અમારી રાહ જોઈને બેઠા હતા અને તેમની નજીક પહોંચીએ કે તુરત અમારા ઘોડાને બાલાથી ધાવલ કરવાનો જ તેમનો ઈરાદો જણાયો. અમારી ઘોડેસવાર ટુકડીઓએ તો જયનાદ સાથે પાણીમાં પ્રવેશ કર્યો. અને તો હજી કાંઠાપર જ બેઠા હતાં. એટલામાં નદીની મધ્યમાં યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. એટલામાં ઓજસ માયાની પાસે આવ્યો અને બોલ્યો કે “અત્યારે આપણે ગુપ્તચર ખમર લાવ્યો છે કે વિઞ્જુલરેહા, શામન અને એક સિપાઈ એટલા જણ લલિ-તસિંગને હાથ-પગ બાંધીને એક રથમાં નાંખી ઉતાવળે કાલુન તરફ ધસડી ગયાં છે.”

માયાએ જવાબ આપ્યો : “તે હું જાણું છું, ઓજસ !”

ઘોડેસવારોએ નદીની વચ્ચેના શત્રુના માણસોને સારી પેઠે મારી-ફૂટીને હાંકી કાઢ્યા અને તેઓ આગળ વધ્યા પણ તેઓ કાંઠે પહોંચ્યા, ત્યારે તેઓ કાંઠાપર પગ મૂકે તે પહેલાં શત્રુના માણસોએ તેમની ઉપર જખ્ખર હલ્લો કર્યો અને બારે નુકસાન સાથે તેમને પાછા હાંકી કાઢ્યા. ઉપરાઉપરી ત્રણ વાર અમારા માણસોએ કાંઠે પહોંચવાને ધસારો કર્યો, પણ એ ત્રણે વખત તેમને પાછા હાલું પડ્યું. છેવટે માયા અધીરી થઈ. તે બોલી : “તેમને એક સારા સરદારની જરૂર છે, એટલે મારે તેમને સરદાર આપવો જોઈએ.” એમ કહીને તે આગળ ચાલી અને હું તથા ઘોડેસવાર લશ્કરને બાકીના ભાગ પાછળ પાછળ ચાલ્યા. તે પાણીમાં થોડે સુધી આગળ વધીને પછી થોભી અને સામા

કાંઠાપર હલ્સો લાઇ ગયેલા અમારા સૈનિકો પાછા હો તે સમયની રાહ જોવા લાગી. આ વખતે ઓળસે મારા કાનમાં કહ્યું: “દેવી આ ગાંડાઇ કરે છે. તે આમાં કપાઇ જશે.”

મેં તેને જવાબ આપ્યો: “શું તું એવું ધારે છે ?”

એટલામાં માયાએ પોતાનો હાથ ઉઠો કર્યો. તેના હાથમાં કશું હથીયાર નહોતું. તેણે માત્ર હાથને આમતેમ હલાવ્યો. આગળ વધવાની આ ઇશારત થતી જોઇને સૈનિકોએ ખુશાલીનો પોકાર કર્યો. એ વખતે માયાએ પોતાના ઘોડાને આગળ ચલાવ્યો અને ઘોડો પાણીમાં આગળ વધ્યો.

માત્ર બેજ મિનિટમાં અમારી ઉપર તીર અને લાલ્લાનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને આકાશ તેથી છવાઇ જતું દેખાવા લાગ્યું. અમારી જમણી અને ડાબી બાજુએ ઘોડા અને માણસો દોડાદોડી કરી રહ્યા હતા પરંતુ અમને કોઇનોએ સ્પર્શ થવા પામતો નહિ ! પાંચ મિનિટમાં અમે સામે કાંઠે પહોંચી ગયાં અને ખરેખરે તુમુલ યુદ્ધ મચ્યું.

ખરેખર એ ભયંકર યુદ્ધ હતું, પણ તેમાં અમારો એકે સૈનિક હવે પાછો હોતો નહિ. જે જે દિશાએ સરદારો આગળ વધતા તે તે દિશાએ સૈનિકો આગળ ધપતા, મરતા કે પછડાતા, પરંતુ કોઈ પાછું હોતું જ નહિ. અમે ડિનારા ઉપર પહોંચી ગયાં અને શત્રુનાં માણસો અમારી આસપાસ ફરી વળ્યા, પરંતુ તેમની વચ્ચે થઇને અમે ધીમે ધીમે આગળ વધવાનું લાગ્યા. એ પ્રમાણે શત્રુની જાતણીની મધ્યમાં થઇને અમે પસાર થવા લાગ્યા અને અમારી પાછળ આવતા અમારા સૈનિકો શત્રુની તૂટતી હારોની સાથે લડીને તેઓમાં ખરાબી નીપજાવવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે અર્ધો માઈલ સુધી અમે અમારા સૈનિકોની

સાથે આગળ વધ્યા. તેમાં કેટલાકનું મરણ થયું અને કેટલાક ધવાયા, પરંતુ તુર જ એવી આરા કરવામાં આવી કે ધવાયલાઓએ લશ્કર છોડી ચાલ્યા જવું પરંતુ પોતાના ઘોડા ખીજા સારા સૈનિકો કે જેમના ઘોડા મૃત્યા હોય તેમને આપવા. આમ કરવાથી અમારી સાથે લગભગ ત્રણ હજાર ઘોડેસવારો રહ્યા. ઘોડેસવારોના એટલા લશ્કર સાથે અમે કાલુન તરફ આગળ વધવા માંડ્યું. બરાબર મધ્યાહ્ન થતાં અમે કાલુનનાં ગાડવાં દૂરથી જોયાં. તુરતજ પાણીના એક તળાવ પાસે અમે લશ્કરને થોભાવ્યું. ત્યાં સૌએ પોતપોતાની સાથે આણેલું ભાતું ખાધું અને પાણી પીધું. અહીં અમને અમારા વધુ ગુપ્તચરો મળ્યા. તેમણે અમને સમાચાર આપ્યાં કે વિજયલેહાએ પોતાના લશ્કરને શહેર સુધી પહોંચવા માટેના પૂલો પાસે ગોઠવ્યું છે અને તે લશ્કર એટલું મોટું છે કે માત્ર આટલા ઘોડેસવારો સાથે તેની ઉપર હલ્લો કરવો તે ખુદારી વેડીને પાછા ફરવા જેવું છે. પરંતુ માયાએ તેમના આ સમાચાર ઉપર ધ્યાન સરખું આપ્યું નહિ. તેણે આરા કરી કે થાકેલા ઘોડાને છોડી દઈને માત્ર તાજા ઘોડા ઉપરજ સૈનિકોએ સવારી કરવી.

પુનઃ અમે ધીમે ધીમે આગળ વધવા લાગ્યા. જેમ જેમ અમે આગળ વધતા હતા, તેમ તેમ આકાશમાંનાં કાળાં વાદળાં પણ આગળ વધતાં હતાં. તેમાંથી વારંવાર વીજળી ચમકતી દેખાતી હતી, અને ધનધટાથી પ્રસરી રહેલા અંધારામાં પ્રકાશ પ્રસારતી હતી. કાલુનનગર વધુ ને વધુ નજીક આવવા લાગ્યું અને કાલુનના ઘોડેસવાર સૈનિકોની મજબૂત હાર અમારી દષ્ટિએ પડવા લાગી.

એટલામાં વિજયલેહા તરફનો એક દૂત અમારી તરફ આવતો દેખાયો. માયાએ હાથ ઉચકીને સૌને થોભવની ઇશારત કરી એટલે આખું લશ્કર ઊભું રહ્યું. માયાની સામે પહોંચીને દૂતે પોતાનો ઘોડો

બોલો રાખીને હિંમતથી બોલવા માંડ્યું : “ઓ આશા ! વિન્નુલ-
રેહાનો સંદેશો સાંભળી લે. તારો પ્રિયતમ વિન્નુલરેહાના મહેલમાં કેદ
અર્થ થૂંકેલો છે. જો તું એક ડગલું પણ આગળ વધીશ, તો અમે
તારો અને તારા નાનાશા હરકરનો નાશ કરી નાંખીશું. છતાં જો કાંઈ
અમત્કારથી તું અમને જીતીશ, તો અમે તારા પ્રિયતમને હાર કરીશું.
માટે તું તારા પર્વતમાં ઝટપટ પાછી ચાલી જા. વિન્નુલરેહા તને
સુલેહ અને તારાં માણસોને જીવિતદાન દેવા તૈયાર છે. બોલ ! આ
સંદેશાનો તું શો જવાબ આપે છે ?”

માયાએ ઓળસને ધીરે શબ્દે કાંઈ કહ્યું, એટલે ઓળસે
ઉચ્ચ સ્વરે દૂતને જવાબ આપ્યો : “એનો કશો જવાબ આપવાનો
નથી. તને જો તારી હંદગી વ્હાલી હોય, તો તું પાછો ચાલ્યો જા,
નહિતો મૃત્યુ તારી નજીક આવતું જાય છે.”

દૂત પાછો ઘોડો દોડાવી ગયો. માયા થોડી ક્ષણો ઉંડા વિચા-
રમાં પડી જતી દેખાઈ. તુરંતજ તેણે મારી તરફ જોયું. મેં જોયું કે
માયાની આંખો ભુરખાની અંદર એક હંછેડાયેલી સિંહણના જેવી તમ-
સગતી હતી. તે બોલી : “હરખાળ ! હવે તું પ્રકૃતિનું તાંડવનૃત્ય જોવાને
તૈયાર થઈ જા. બની શકે ત્યાંસુધી તે લોકોને બચાવી લેવાનો મારો
કરિદો હતો, પરંતુ મારું હૃદય મને સાહસિક થવાનું કહે છે. લલિતને
જીવતો રહેલો જોવાને મારે મારી બધી છૂપી શક્તિઓનો ઉપયોગ
કરવો પડશે અને માનુષીય દયાને બાળુએ મૂકી દેવી પડશે. હરખાળ !
હું તને કહું છું કે તે લોકો લલિતને હાર કરવાની તૈયારીમાં જ છે !”

પછી માયા મોટેથી ખૂસ પાડીને બોલી : “સરદારો ! તમે જરા
યશું મહારાશી નહિ. તમે સંખ્યામાં તો થોડા છો, પરંતુ યાદરાખજો

કે તમારી બાબુએ બીજા લાખો જોડાઓનું બળ ઊભું છે. હવે તમે આશાની પાછળ પાછળ ચાલો અને ગમે તેવું તમે જુઓ કે અનુભવો પણ તેથી જરાએ મલર શો નહિ. બધા સૈનિકાને કહી દો કે જરાએ મલરાયા વિના તમે આશાની પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો અને શત્રુઓના લશ્કરની, પૂલોની અને કાલુન નગરની વચ્ચે જઈને આપણે દિમતભેર આગળ વધવાનું છે.”

સરદારોએ ચોમેર ધૂમીને બધા સૈનિકાને માયાની સૂચના પહોંચાડી દીધી. સૈનિકાએ એકનિષ્ઠાથી જવાબ આપ્યો: “પાણીમાં ચઢને અમે આશાની સાથે આગળ વધ્યા છીએ, અને મેદાનપર પણ અમે આગળ વધીશું. હવે ઝડપથી ચાલો. અંધકાર ધણો જ ફેલાતો જાય છે.”

હવે ઘોડેસવારો એક ત્રિકોણના આકારમાં ગોઠવાયા. એ ત્રિકોણના મોખરાપર માયા અને તેની એક બાબુએ હું તથા બીજી બાબુએ ઓજસ ઘોડાપર આગળ વધવા લાગ્યા. એટલામાં રણશીંગાનો તીવ્ર સૂર સંભળાયો અને શત્રુ પક્ષના ઘોડેસવારોની હારની હાર અમને ઘેરી લેવાને આગળ વધી. તે હારોની પાછળ સૈનિકાનો મોટો દરિયો હેલે ચડ્યો હોય એવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

મને લાગ્યું કે હવે અમારો અંત નજીક હતો. અમે ઘેરાઈ જઈશું અને કત્ત થઈશું એમ મને લાગવા માંડ્યું.

માયાએ પોતાનો ખુરખો કાઢી નાંખ્યો અને જાણે કે તે હાથમાં ખ્વજ પકડી રહી હોય તેમ ખુરખાનું કપડું તેણે હાથમાં ઉંચું ધરી રાખ્યું. તુરતજ તેના મસ્તકપરની દિવ્ય જ્યોત ઝળકી ઉઠી.

આકાશમાં વાદળાં વધારે પ્રમાણમાં ઉમટવા લાગ્યાં અને ચોમેર

અંધકાર વ્યાપવા લાગ્યો. એ અંધકારમાં માયાના મસ્તકપરની જ્યોત જોરથી ચમકવા લાગી. ધસી આવતા દસ હજાર ઘોડાના દાબડાને અવાજ વધુ જોરથી સંભળાવા લાગ્યો. અમારી પાછળ આવેલા પર્વતના શિખરપરથી અગ્નિજ્વાળા કારમાં જોરથી ભલુકવા લાગી. દેખાવ ભયંકર થઇ પડ્યો. કાલુન નગરના ખૂરત્તેની પાછળ સૂર્ય નમવા લાગ્યો અને અંધકાર વધારે જોરથી ઉલટ્યો. અમારી કતલ હવે હાથચેતમાં હતી એવું જણાવા લાગ્યું.

માયાએ લગામ છોડી દીધી અને તેને ઘોડીની ગરદન ઉપર પડી જવા દીધી. તેણે પોતાના બેઉ હાથ હવામાં પહોળા કરીને વીંઝ્યા, જાણે કે પ્રકૃતિને તેણે કાંઈ ધિશારત કરી ન હોય ! તત્ક્ષણ પર્વત ઉપરનો અગ્નિ જોરથી ભલુકી ઉડ્યો, આકાશમાં વીજળીનો તીવ્ર ઝળકારો થયો અને ભયંકર ગર્જના થઈ. પછી માયાએ કાલુન નગર ઉપર ગજબ વરસાડ્યો ! કારમો જોરદાર પવન ફુંકાવા લાગ્યો અને તે મોટા મોટા પથ્થરો અને ખડકોને પણ તોડી-ફોડીને હવામાં ઉડાડવા લાગ્યો. એજ ક્ષણે મૂક્ષણધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને વીજળીના ઝળકારો ક્ષણે ક્ષણે થવા લાગ્યા. માયાએ મને ચેતવ્યો હતો તે પ્રમાણેજ આ બની રહ્યું હતું. ખરેખર, પ્રકૃતિ અત્યારે તોડવ નૃત્ય કરી રહી હતી ! છતાં અમે જરા પણ ધૂન પામ્યા વિના આગળ ધપ્યે જતા હતા. એ ગજબનાક તોફાન અમારી મોખરે આગળ વધ્યું જતું હતું એટલે અમને તેની અસર જણાતી નહિ. પ્રકૃતિ પોતાનાં હજારો મુખમાંથી ફુટકાર કરી રહી હોય અને તે જુદા જુદા ફુટકારનું ભયંકર મિશ્રણ થઈને એક અવર્ણનીય ભયંકર ઝંઝાવાત ચાલી રહ્યો હોય તેવો એ દેખાવ હતો. હથીયારોના જે ફટકા અમારે શત્રુનાં માણસો ઉપર મારવાના હતા તે ફટકા પ્રકૃતિ આ રીતે મારી રહી હતી અને અમારૂંજ કામ બળવી રહી હતી. અમારી સામે

અમને ઘેરી લેવાને જે જંગી ઘોડેસવાર લશ્કર આવતું હતું તે આ પ્રકૃતિલીલાથી વેરાધ-વીંખાઇને ક્યાંય ગુમ થઈ ગયું ! જે તોફાનથી મોટા પર્વતો ડાલી રહે તે તોફાન આગળ એ માણસોનું શું મળ્યું ? સાંજનો અંધકાર હતોજ, વધારામાં વાદળોનો અંધકાર હતો એટલે કશો પ્રકાશ પડતો નહોતો, છતાં વારંવાર વીજળીના ઝબકારા થતા હતા, તેના પ્રકાશમાં હું અકળાયલા-ગભરાયલા માણસોની દોડદોડી તથા નાસ-ભાગ જોઈ શકતો હતો. તેના પાયદળનાં માણસો ઝાડનાં પાંદડાંની પેઠે ઉડી જતાં હતાં, તેમની ઉપર ખડકો તૂટી પડતા અને તેઓ બિચારા હુંદાઈને મરી જતા. તેમનું તે વખતનું કંકળાણ પ્રકૃતિના ભયાનક ક્રુત્કાર આગળ કશા હિસાબમાં નહોતું.

વૃક્ષોનાં મોટાં વનનાં વન મૂળમાંથી ઉખડીને ઉથલી પડતાં તથા ઉડી જતાં મેં જોયાં. કાલુનના ખૂરજો અને કોટની દીવાલો ધડાધડ તૂટી પડતી અને તેના પથ્થર ક્યાંના ક્યાં જઈને પડતા મેં જોયા. તે સાથેજ કોટની અંદરનાં મકાનોને આગ લાગી ! ઉપરથી વરસતા વર-સાદને ક્ષીધે એક બાજુએ આગ ધુઝાઈ જાય કે તુરત બીજી બાજુએ આગ લાગવા માંડે ! ચોપાસ કાન પડ્યું સંભળાય નહિ અને વિજળી ન હોય ત્યારે નજર પડ્યું દેખાય નહિ એવી સ્થિતિ ચાલી રહી. માયા બોલી: “હુરપાળ ! મેં તને પ્રકૃતિના તાંડવ નૃત્ય માટે તૈયાર થઈ રહેવાનું કહ્યું હતું. બોલ, હવે તું માને છે કે જગતની બાંધી રાખેલી શક્તિઓને હું છોડી શકવા સમર્થ છું ?”

+ + + + +

થોડી વારમાં તો પ્રકૃતિએ પોતાની લીલા સંકેલી લીધી. આકાશ સ્વચ્છ થઈ ગયું. અમારી સમીપે કાલુન તરફ આગળ વધવાના પૂલો

શમુના સૈનિકોથી રક્ષાયલા નહિ પણ ખાલી પડ્યા હતા. તેની પેલે પાર કાલુનનગર ભડભડાટ બળતું હતું. પણ વિન્નુલરેહાનું લશ્કર ક્યાં? મુઠ્ઠાં અને હાડકાંથી ભરેલી ખાઇઓમાં, ખાડાઓમાં, પહાડી કાતરોમાં, બીજે ક્યાં? છતાં અમારા એકે ઘોડેસવારને કશી ધનિ થઈ નહોતી. આ પ્રકૃતિલીલા જોઇને તેઓ કુજતા-મલરતા પણ જરાએ હરકત વિના આગળ વધતા હતા. તેઓ હવે વિજયી થયા હતા અને તેથી તેમનામાં હિંમત આવી હતી.

માયા પૂલને સામે છેડે પહોંચીને ઘોડીને ધુમાવતી વિજય-શાલિની વીરાંગના પેઠે પ્રતાપવંત રૂઆપથી બિભી રહી. તેનો તે સમ-યનો દિવ્ય દેખાવ જોઇને સૈનિકો ઉત્સાહમાં આવી ગયા અને બોલી ઉઠ્યા: “ઓ દેવી ! તારી શક્તિ અજબ-ગજબ છે ! તને અમારાં વંદન છે !”

પછી તેણે ઘોડીને આગળ ચલાવી અને લશ્કર તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યું. ભડભડાટ બળતા કાલુનનગરના ઘોરી રસ્તાપર થઇને અમે રાજમહેલે પહોંચ્યા. દરવાજાની અંદરથી આગળ વધતાં રાજ-મહેલના આંગણામાં ચોપાસ શત્રુકાર વ્યાપેલો માલુમ પડ્યો. માત્ર પર્વતપરના અગ્નિના ગગડાટ કોઇ કોઇ વાર કાને પડતા હતા અને કાળના કૂતરાઓની ગર્જના થોડી થોડી સાંભળવામાં આવતી હતી. માયા રાજમહેલના આંગણામાં ઘોડીપરથી ઉતરી પડી અને બીજા બધાને ત્યાં થોભવાની સૂચના કરીને ઓજસને તથા મને સાથે લઈ રાજમહેલના ઓરડાઓમાં દાખલ નઈ. દાર તો ખુલ્લાં જ હતાં.

એક પછી એક ઓરડા જોતાં તે ખાલી જણાવા લાગ્યા. કેઇ નાસી ગયા હતા તો કેઇ મરણ પામેલા જણાતા હતા. છતાં માયા

એક પછી એક ઓરડામાં ઝડપથી પેસવા અને બહાર નીકળવા લાગી. હવે તે એક પત્થરની નીસરણી વાટે ખૂરજ પર ચડવા લાગી. એજ ખૂરજ ઉપર શામન રહેતો હતો. શામનના ઓરડાનું દાર બંધ હતું અને તેને તાળું વાસેલું હતું, પરંતુ માયા ત્યાં પહોંચતાં અને તેણે તેને ધક્કો મારતાંજ દાર ધડાધડ ઉઘડી ગયું અને તાળું તથા સાંકળ તૂટીને નીચે પડ્યાં.

ઓરડામાં એક બાળુએ દીવો બળતો હતો. એક ખુરશીમાં શીશી અહેરાવાળો, હાથે પગે બંધાયેલો, છતાં મગરર અને જુસ્સાદાર દેખાતો લલિત બેઠો હતો. તેની પાસે, તેના ઉપર, હાથમાં ખુફ્ફી કટારી ઉભામીને લલિત ઉપર ધા કરવાની જ તૈયારી સાથે શામન બેઠો હતો. જમીન ઉપર આંખો ફાટીને પણ પોતાના બાદશાહી દમામમાં હજી પણ દીપી રહેલી અથાગ ખૂબસુરતીમાં શોભતી વિજયુદેહા ચત્તી પડી હતી-મૂએલી પડી હતી.

માયાએ પોતાનો હાથ હલાવ્યો અને તત્ક્ષણ શામનના હાથ-માંથી કટારી નીચે પડી ગઈ. તેનો ખણખણાટ કરતો અવાજ થયો. તેજ ક્ષણે શામન જાણે કે તેને કારમો લકવો થઇ ગયો હોય તેમ પત્થરના પૂતળા જેવો જડ બની ગયો.

હવે માયાએ જમીનપરથી કટારી ઉચકીને તે વડે લલિતને બાંધેલાં દોરડાં કાપી નાંખ્યાં, પછી તે છુટકારાનો દમ લેતી પાસેની એક ખુરશીમાં બેસી ગઈ. લલિત પોતાની આસપાસ ભયચકિત નજર કરતો બેઠો થયો અને અત્યંત વેદનાયુક્ત નબળો અવાજે બોલ્યો :
“માયા ! તું બરાબર વખતસર આવી પહોંચી છે. જો તું એક જ ક્ષણ મોડી પહોંચી હોત, તો આ ખૂતી ફૂતરાએ-” શામન તરફ

આમળી કરીને તે આગળ બોલ્યો: “મારું મોત નીપજવું હોત. પણ લગાઈ કેમ ચાલી રહી છે? ભયંકર તોફાનની વચ્ચે થઈને તું અહીં કેવી રીતે આવી શકી? ઓ કાકા! મને પકડી જનારાઓએ તમને મારી નાંખ્યા નહિ, તે પ્રભુનો કેવડો મોટો ઉપકાર?”

માયાએ જવાબ આપ્યો: “લગાઈ થોડો વખત તો આપણા લાલમાં ચાલી નહિ. હું તોફાનની વચ્ચે થઈને આવી નથી, પરંતુ તોફાનની પાંખો ઉપર બેસીને આવી છું. હવે તું કહે કે આપણે છૂટાં પડ્યાં, ત્યારપછી તારે માથે શાં શાં વીતક વીત્યાં.”

હાલિતે સંક્ષેપમાં જણાવ્યું: “પહેલાં મને દમાથી ફસાવ્યો, પછી મને કબજે કર્યો, બાંધ્યો, અહીં લાવવામાં આવ્યો અને મને કહેવામાં આવ્યું કે ‘તું માયાને ચીઠી લખ કે લરકર આગળ ન વધતાં અટકે અને જો ચીઠી નહિ લખે તો તને મારી નાંખીશું.’ મેં ચીઠી લખવાની ના કહી અને પછી—” હાલિતે ભોંયે પડેલા વિજ્ઞાનસરેહાના મુઠ્ઠા તરફ દ્રષ્ટિપાત કર્યો.

“પછી શું થયું?” માયાએ પૂછ્યું.

“પછી ભયંકર તોફાન ચાલ્યું અને તેથી તો હું ગાંડા જેવો બની ગયો. અહા! જો તે પવનના સુસવાટા અને તેથી તૂટી પડતી કિલ્લાની દિવાલોના અવાજો સાંભળ્યા હોત, વિજ્ઞાનીના ઝગકારા અને વરસાદની તૂટી પડતી મૂશળધારો જોઈ હોત—”

માયા અધવચ બોલી: “તને બચાવવા માટે મેં જ તેમને મોકલ્યાં હતાં.”

હાલિત આશ્ચર્યથી તેની સામે જોઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો: “વિજ્ઞાનસરેહા પણ તેમજ કહેતી હતી, પરંતુ હું તેનું કહેવું માનતો

નહોતો. મેં ધાર્યું કે અત્યારે દુનિયાનો પ્રલયકાળ જ આવી પહોંચે છે. વિજ્ઞાનસરેહા ગુસ્સાથી ઘેલી બની જઈને મારી પાસે આવીને બોલી કે ‘ મારી પ્રજાનો નાશ થઈ ગયો છે અને હું આવા શેતાની બળ સામે લડી શકું તેમ નથી. પણ હું તને અત્યારે જ યમધામમાં પહોંચાડી દઉં છું.’ એમ કહીને તેણે હાથમાં કટાર લીધી. મેં કહ્યું કે ‘ મારવો હોય તો મારી નાંખ.’ હું ખાત્રીથી માનતો હતો કે હું જ્યાં જ્યાં જઈશ, ત્યાં ત્યાં તું મારી પાછળ જરૂર આવીશ. હું થાકી ગયો હતો અને પેલાં બનાવટી હાડપીંજરો સાથેના યુદ્ધમાં મેં કેટલુંક લોહી ગુમાવ્યું હોવાથી હું નબળો પડી ગયો હતો; એટલે હું ખંજરનો ધા પડવાનો રાહ જોતો આંખો મીચીને જ બેસી રહ્યો. પરંતુ ખંજરનો ધા પડવાને બદલે મેં મારા કપાળ પર તેના ઓઢનો સ્પર્શ અનુભવ્યો ! તે બોલી : “ ના, હું તને નહિ મારું. મારા વહાલા ! તને મારો આશીર્વાદ છે. તારી લાગ્યરેખા તું પૂરી કરજે અને મારી લાગ્યરેખા હું પૂરી કરું છું. મેં પાસા નાંખી જોયા છે પણ તે મારે માટે અવળા પડ્યા છે. અત્યારે તો હું જાઉં છું, પરંતુ વળી હું ખીજે દાવ નાંખીશ અને તે વખતે કદાચ સવળા પાસા પડે. ’ મેં આખ ઉઘાડીને જોયું. વિજ્ઞાનસરેહા હાથમાં પ્યાલો લઈને ઉભી હતી. જો, એજ પ્યાલો તેના મૃતદેહની પાસે પડેલો છે. તે બોલી ઉઠી : ‘ હું હારી છું, છતાં હું જીતી છું. હું તારી પહેલાં જાઉં છું, કારણકે જે રસ્તેથી તું પસાર થવાનો છે તે રસ્તો મારે તૈયાર કરી રાખવો છે અને પરલોકમાં તારે માટે તારું સ્થાન તૈયાર કરવું છે. આપણે ફરીથી મળીશું અને ત્યાંસુધી હું તારી જ છું અને તારી જ રહીશ. આશાના ઘોડેસવારો મારા નગરમાં દાખલ થઈ ચૂક્યા છે અને તેમને મોખરે વિજળીનાં વસ્ત્રો ધારણ કરીને આશા આવી રહી

છે. 'એમ બોલતીક તે પોતાના હાથમાંના પ્યાલાનો પદાર્થ પી ગઇ અને તત્કાલ બેચે પડીને મરી ગઇ. પછી આ ઘરડા શામને મને મારી નાંખ્યો હોત, કારણકે દોરડાથી બંધાયેલો હોવાથી હું તેની સામે થઈ શકું તેમ નહોતું. એટલામાં તો બારણું ઉઘડી ગયું અને તું અંદર આવી. એની ઉપર તું દયા કરજે, માયા, કારણકે તે તેના વંશનો છે અને વિજયવરેહા પ્રત્યે તેની એકનિષ્ઠા હતી." એટલું બોલતાં લલિત થાકી ગયો અને તે એકદમ ખુરશીપર બેસી ગયો. તે એકદમ ધરડો થઈ ગયો હોય તેમ નાતવાન દેખાવા લાગ્યો.

માયા ચિતાતુર થતી બોલી : " તારી તખીયત સારી નથી. ઓજસ ! પેલી દવા લાવ. ઉતાવળ કર."

ઓજસે તત્કાલ પોતાના ગળવામાંથી એક કુખી કાઢીને તેને બોલી નાંખી અને પછી લલિતના હાથમાં આપતાં કહ્યું : " તે પી જાઓ, એટલે તમારી તખીયત બરાબર ઠેકાણે આવી જશે."

" લાવો; મને તખીયત ઠેકાણે આવે એવી દવાની જ જરૂર છે. ગઇ કાલનું મેં કશું ખાધું-પીધું નથી એટલે આટલી દવા પેટમાં પડશે તોપણ ઠીક છે." એમ કહીને તેણે એ કુખી પોતાના મુખમાં રેડી દીધી. પછી તે માયાને સંબોધીને બોલ્યો : " તારી દવાઓ હમેશાં સારી જ હોય છે; પરંતુ તારી સારામાં સારી દવા તો મને એ મળી છે કે હું તને મારી સમક્ષ સલામત અને વિજયવંત બિભેલી બોલું છું અને મૃત્યુમાંથી બચેલો હું તને સાબાક્ષી આપવાને જીવતો રહ્યો છું. કહે, હવે તું મને કાંઈ ખાવાનું આપીશ ? "

" હા." એમ કહીને માયાએ ઓજસને ઇશ્વરો કર્યો એટલે તેણે પોતાની એક થેલીમાંથી કાંઈ ખાવાનું કાઢ્યું. બેચે પડેલા

વિજ્ઞાનરહસ્યના મુડદાની અને સ્તબ્ધ બની ગએલા શામનની સમક્ષ
પણ મેં તથા લલિતે તે ખાવા માંડ્યું. બોજસ તથા માયાએ
કશું ખાધું નહિ.

પ્રકરણ ૭ મું.

માયાનું આત્મસમર્પણ.

મારા કરતાં લલિતે વધારે ખાધું તે ઉપરથી જોઈ શકાતું હતું
કે તેને ખૂબ ભૂખ લાગી હોવી જોઈએ. પરન્તુ માત્ર એકજ દિવસ-
ના ગાળામાં મને લલિતના ચહેરામાં, તેના શરીરના વર્ણમાં અને
તેની આંખોમાં ખૂબ જ ફેરફાર થઈ ગએલો જણાતો હતો. તે વધારે
નળજો અને ફિક્કો દેખાતો હતો અને તેની એ સ્થિતિ જોઈને મને
દુઃખ થતું હતું. બોજન કરી રહીને લલિત બોલ્યો: “ આ લડાઈમાં
હું લાગ લઈ શક્યો હોત તો મને બહુજ આનંદ થાત.”

માયા બોલી: “ માત્ર મારા લશ્કરને મોખરેજ લડાઈ ચાલી
હતી. મારા પ્રધાનો આગ, વરસાદ અને પવન સિવાય બીજાનું કોઈ
તેમાં લડ્યું નથી. જેઓ ઉંઘતા હતા તેમને મેં જગાડીને બોલાવ્યા
હતા અને તને બચાવવા માટે તેમણે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું.”

“ એક માણસની જીંદગી માટે અસંખ્ય માણસોના જીવ લેવા !
અરર ! ” લલિતને એ વિચારથી અત્યંત દુઃખ થતું જણાયું.

“ તેઓ હજારોને બદલે લાખોની સંખ્યામાં હોત, તોપણ હું
તેમનો જીવ લીધા વિના રહેત નહિ. તેમનાં મોત નીપજવવાનું પાપ

મારે માથે છે, તારે માથે નહિ; અથવાતો વસ્તુતઃ આ વિનયુ-
રેહાને માથે જ એ પાપ રહેલું છે.”

લલિત બોલ્યો: “ તોપણ તે હજારો મનુષ્યોને કતલ કર્યા છે
તે કેટલું ભયંકર કહેવાય ? પણ એમાં તારાંએ શા વાંક ? કાલે
મારે જ મારો જીવ બચાવવા માટે એ માણસોને મારવા જ
પડ્યા હતાંને ? ”

“ હા, હું તે સ્થળે ગઈ હતી. અને હરપાળ ! ત્યાં મેં કેવા
સોગંદ લીધા હતા તે તને યાદ હશે. મેં કહ્યું હતું કે લલિતના એક
એક લોહીના ટીપાના બદલામાં હું સો સો માણસોના જીવ લઇશ
મેં એ સોગંદ પાર પાડ્યા છે. હવે પેલા શામન તરફ જો ! મારી
શક્તિથી તે કેવા પથરના પૂતળાની જેમ સ્થિર બની ગયો છે ?
તે જીવે છે, છતાં મૂએલોજ ઊભો છે. હું અહીં આવી તારે તે શું
કરવા માંગતો હતો ? ”

લલિત બોલ્યો: “ તે મારી ઉપર આ બધાનું વેર લેવા
માંગતો હતો. પરંતુ માયા ! આ બધાનું વેર તારા કરતાં કોઇ વધુ
બળવાન શક્તિ તારી કે મારી ઉપર નહિ વાળે તેમ તું શા ઉપરથી
માને છે ? ” આ શબ્દો બોલતાં લલિતના ચહેરા ઉપર કોઇ અણુ-
ધારી શોકજાયા પ્રસરી અને તત્ક્ષણ અદશ્ય થઇ ગઈ. જડવત
ઊભેલા શામનની આંખમાં તેજ ચમક્યું.

ક્ષણભર માયાની આંખોમાં પણ લગાવરતા દેખાઈ, પણ બીજી
જ ક્ષણે તે દૂર થઇ ગઇ. તે બોલી : “ નહિ, નહિ, તેમ નહિ જ
થાય. આ જગતમાંની માત્ર એક સિવાયની બીજી કોઇ પણ શક્તિ
એવી નથી કે જે મારી ઇચ્છાની વિરુદ્ધ પડે. ”

આ ગર્વભર્યા શબ્દો તે બોલી રહી અને તેનો પડથો એ ખૂરજમાં પડ્યો. મને વિચાર થયો કે જે એક શક્તિ માયાથી પણ વધુ શક્તિવાળી છે તેજ માયા ઉપર વૈર નહિ કેમ વાળે ? માયા કાંઈ વિધાતા તો નથી ! પરંતુ એ શબ્દો માયાને સંભળાવવાની મારામાં દિમત નહોતી. માયા પુનઃ બોલી : “ નહિ, નહિ, લયની રાત્રિ પસાર થઈ ગઈ છે અને વિજયનો સૂર્યોદય થઈ ચૂક્યો છે. ” બારીમાંથી માયાએ બહાર આંગળી કરીને કાલુન નગરનું લયનક દર્શન બતાવ્યું. મકાનો આગમાં બલુકી રહ્યાં હતાં, મરણ પામેલાં સ્ત્રી પુરુષોની પાછળ જીવંત રહેલાં સ્ત્રી પુરુષો કકળાણ મચાવી રહ્યાં હતાં, એ લયંકર કાલાહલ જાણે કે કાળના દૈત્યનો હુંકાર ન હોય તેવો ભાસ થતો હતો. માયા બોલી : “ જો, લલિત ! આ માનવ-યશના ધુમાડાની વચ્ચે હું તને જગતનો રાજા બનાવું છું. ” એમ કહેતી જ તે જરા નીચી નમી. વિજયલેહાના મુડાના માથા પાસે તેનો સોનેરી રાજમુકુટ પડ્યો હતો તે તેણે હાથમાં લીધો અને લલિતને માથે ધરતાં તે બોલી : “ આ નિર્જીવ વસ્તુવડે હું તને જગતનો રાજા બહેર કરું છું. ” પરંતુ તેણે મુકુટને પાછો જરા ઉંચો લીધો અને બોલવા માંડ્યું ! “ આ મુકુટ તારે શિરે સ્થાપતાં હું તને અમર જીંદગીનો આશીર્વાદ આપું છું. આ જગત જીવંત રહે ત્યાંસુધી તું જીવજે અને તેનો તથા મારો સ્વામી થજે. ” બીજી વાર મુકુટ નીચો નમ્યો અને લલિતના મસ્તકને અડક્યો. માયા બોલી : “ આ મુકુટ તારે શિરે ધરીને હું તને જાનનો અખૂટ ભંડાર આપું છું એટલે પ્રકૃતિના બધા ગુપ્ત ભેદો તારી સમીપે ખુલ્લા થઈ જશે. જીવન અને મરણનો પણ અંત આવે ત્યાંસુધી તું મારી સાથે વિજયવંત ને વિજયવંત રહીને જ વિચરશે. ”

એટલું કહીને માયાએ એ મુકુટને પાછો નીચે ફેંકી દીધો અને તે વિન્નુલરેહાના મુડદા ઉપર જ પાછો પડ્યો.

માયાએ પૂછ્યું : “ મારા લલિત ! મેં તને આપેલી બેટોથી તું સંતુષ્ટ છે ને ? ”

લલિતે ઉદ્વસીનતાપૂર્વક મસ્તક ધુણાવ્યું.

“ બોલ, તને બીજું શું શું જોઈએ છે ? તને જે જોઈએ તે આપવા હું સોગંદ લઉં છું. ”

“ તું સોગંદ લે છે, પણ તે તું પાળશે ખરી ? ”

“ હા, હું મારા પોતાના સોગંદ લઈને કહું છું કે હું તે જરૂર પાળીશ. તું મારી અને હું ન આપું તો અત્યારે જેવા વિન્નુલરેહાનો સર્વનાશ થયો છે તેઓ મારો પણ થાઓ ! ”

જડવત શામતની આંખો પુનઃ ચળકી.

લલિત બોલ્યો : “ માયા ! તું ન આપી શકે તેવું કશું હું તારી પાસે માંગતો નથી. હું માત્ર તને માંગું છું, અને તે પણ અત્યારે ને આજ ક્ષણે; અમર અગ્નિમાં સ્નાન કરતાં સુધી હું ધીરજ ધરી શકું તેમ નથી. ”

માયા જાણે કે હતાશ થઈ ગઈ હોય તેમ પાંચી હઠી ગઈ.

તે બોલી : “ અહા ! આખા મહાસાગરને તરીને એક ખાંભો-ત્રીયામાં ડૂબી જવા જેવી મારી સ્થિતિ થઈ, લલિત ! તને મેં આટલું-આટલું આપ્યું, તને ઉંચામાં ઉંચા શિખર પર પહોંચાડવા માટે મેં તારે માટે સીદીનાં પગથીયાં બાંધ્યાં, છતાં તું એક સ્ત્રીના પ્રેમ જેવી સાધારણ વસ્તુ મારી પાસે માંગીશ તેવું મેં સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નહોતું ! લલિત ! હું તો માનતી હતી કે તું વધારે સત્તા અને સામર્થ્યની માંગણી કરીશ, અથવાતો મારી પાસે વધારે વિશાળ સામ્રા-

જ્ય માંગીશ. હું એવું સમજતી હતી કે તું મારા ખરા સ્વરૂપને જાણવાની મારી પાસેથી માંગણી કરીશ, અથવા તો મારી અપારિચ્છિત શક્તિઓનો ભેદ જાણવાને ઉત્સુક બનીશ. હું એવું ધારી રહી હતી કે આ અમૂલ્ય ક્ષણે તું દરેક વસ્તુના સત્ય સ્વરૂપને જોવા-જાણવાની અપૂર્વ શક્તિ મારી પાસે માંગીશ. પરંતુ તું તો અત્યારે એવું માંગી રહ્યો છે કે જે વસ્તુ મોટા રાજમહેલોમાં કે નાના ઝુંપડામાં મનુષ્યો માંગી રહ્યાં છે-ધમ્મી રહ્યાં છે! એક સ્ત્રીનો પ્રેમ માત્ર! લલિત! તું આવી ક્ષુદ્ર વસ્તુ મારી પાસે માંગીશ એવું હું સ્વપ્નમાં પણ માનતી નહોતી.”

લલિત બોલ્યો: “ઓ માયા! તારા સૂર્ય-ચંદ્ર અને તારા મને જોષ્ટતા નથી, તારું જગતનું સામ્રાજ્ય મને પસંદ નથી, તારી ભેદી શક્તિઓ મને મળે એવી મારી ધમ્મી નથી. જે વસ્તુઓની મને ધમ્મી ન હોય, તે વસ્તુઓથી હું સંતુષ્ટ બની બેસું, તેથી તો કદાચ તું મારે માટે વધારે હલકો અભિપ્રાય બાંધત. મેં જો તને કહ્યું હોત કે તું મારી સ્ત્રી નહિ પણ મને દોરનારી દેવી થા, તું સમુદ્રને શેષી લે અને તેને તળીએ હું ચાલી શકું તેવા રસ્તા બતાવ, આકાશમાં તારાઓ કેવી રીતે ઉગે છે અને આથમે છે તે મને તું ત્યાં જઈને બતાવી આપ, જન્મ-મરણનાં કારણો મને નજરે દેખાડ, આખી દુનિયાનાં મનુષ્યોને મારી તત્વાવલોકે કાપી નાંખવા માટે લાવી દે અને આખી દુનિયાનું સોનું મારા બંડારમાં ભરી દે; અથવા તો મેં તારી પાસે માંગણી કરી હોત કે પ્રકૃતિની તાંડવલીલા જેવી રીતે તેં નીપજાવી તેવી રીતે નીપજાવતાં તું મને પણ શીખવ અને મરણ મુજબ હું પ્રકૃતિને નચાવી શકું તેવી કળા મને સમજાવ અને એ રીતે આ મૃત્યુલોક પર તું મને તારા જેવો અર્ધદેવ બનાવી મૂક;

તો તું કદાચ તેમ કરત : પરંતુ હું કાંઈ દેવ નથી. માયા ! હું તો મનુષ્ય પ્રાણી છું અને મનુષ્ય પ્રાણી તરીકે જે સ્ત્રીને હું અંતરથી આહું છું તેને જ માંગું છું ! હવે તું તારી દૈવી શક્તિઓનાં ચીથરાંને ઉતારી નાંખ : એ ચીથરાંને લીધેજ હું તારાથી દૂર ને દૂર રહ્યો છું. માત્ર એકજ રાત્રિને મા ? તું દિવ્ય શક્તિઓની મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ છોડી દે કે જે મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ તારા આત્માને ભરખી રહી છે; તું તારી દૈવી મહત્તાને થોડી વાર ભૂલી જા અને મૃત્યુલોકની સાચી સ્ત્રી તથા મારી પત્ની બન ! ”

માયાએ કશો જવાબ આપ્યો નહિ. તે માત્ર લલિતની સામે ટગર ટગર જોઈ રહી. તેના લાંબો કેશપાશ વામુલહરિની સાથે રમત કરી રહ્યો હતો.

“ માયા ! શું તું ના કહે છે ? તે જે સોગંદ લીધા છે તે પૂરા કરવાની શું તું ના કહે છે ? ” લલિત વધારે જીરુસાથી બોલ્યો : “ સાંભળી લે, માયા ! મારે તારી એમાંની એક પણ ભેટ જોઈતી નથી. મારે આખી દુનિયાનું સામ્રાજ્ય જોઈતું નથી. હું મનુષ્યોને મારવા ઇચ્છતો નથી પરંતુ તેમનું કદ્યાણુ થએલું જોવા ઇચ્છું છું. હું તારી સાથે કામરૂ દેશમાં આવવાનો નથી અને ત્યાંના અમર અગ્નિમાં મારે સ્નાન કરવું નથી. હું તો અહીં તને છોડીને ચાલ્યો જઈશ અને પર્વતોને પાર કરીને મારે દેશ જઈશ અને પાર નહિ કરી શકું તો પર્વતોના બરફમાં દટાઈ મરીશ. તારામાં ગમે તેટલું સામર્થ્ય હોય, પરંતુ તું મને રોકી શકવાની નથી, કારણકે તને હવે મારી જરૂર નથી. તારી દિવ્યતાનો અને તારા મધુરા શબ્દોનો રોજનો સહવાસ મને એટલો બધો કંટાળાભર્યો લાગે છે કે હવે હું તે વેઠી શકતો નથી. તું તો વાયદા ઉપર વાયદા જ કર્યે જાય છે અને તારા

મોહમાં મને જકડી રાખે છે: મારે હવે એ કશું જોઇતું નથી. હવે કાંતો તું તારા સોગંદ પાળ, અથવાતો મને મારે રસ્તે જવા દે.”

છતાં માયા ચૂપ રહી. તેનું મસ્તક નીચું નમ્યું અને તેની છાતી જોરથી ધબકવા લાગી. લલિત જરા આગળ વધ્યો અને તેણે માયાને પોતાના બાહુપાશમાં ઘેરીને ચુંબન લીધું, પરંતુ માયા કોણ જાણે કેવીએ રીતે તેના બાહુપાશમાંથી છૂટી ગઈ.

માયા બોલી: “ હું એક વાર ચેતવણી આપી ચૂકી છું કે કદાચ મારામાં માનુષીય વિકારનો અગ્નિ જાગશે, લલિત ! હું તને કહું છું કે એ અગ્નિ મારા હૃદયમાં જાગૃત થવાની તૈયારીમાં છે અને તેમાંથી કદાચ લડકો સળગી ઉઠશે—”

લલિત હસતો હસતો બોલ્યો: “ તોએ શી રીકર છે ? આપણે તેથી થોડી વાર સુખી બનીશું. ”

“ પણ લલિત ! તે તું કેટલી વાર સમજે છે ? ”

“ કેટલી વાર ? માયા ! જીંદગી સુધી, એકાદ વર્ષ સુધી, એકાદ માસ સુધી કે માત્ર એક ક્ષણ જેટલી વાર સુધી : મને તેની કશી ચિંતા નથી—દરકાર નથી. તું મારી થા, એટલું જ બસ. ”

“ એમ ? ત્યારે તું એ જોખમ વહોરવા તૈયાર છે ? હું તને કશું વચન આપતી નથી કે તેથી આમ થશે કે તેમ થશે. કદાચ તું મરણ પણ પામે ! ”

“ મરણ થાય તોપણ શું ? તેથી શું આપણે છૂટા પડીશું ? ”

“ ના, ના, લલિત ! એમ તો નથી બનવાનું. આપણે છૂટા પડવાનાં નથી, તેની તો મને ખાત્રી છે. પણ પછી બીજી જીજ્ઞાસા આપણને ભોજવવી પડશે, જાગ્યેઆને અધીન રહીને સંકટો વેઠવાં પડશે અને આપણું અંતિમ એકીકરણ વિલંબમાં પડશે. ”

“ એ જોખમ ઉપાડવા હું તૈયાર છું, માયા । એક વાધ કે સિદ્ધને મારવા માટે પણ જે જીવંતીનું જોખમ ખેડવા હું તત્પર હોઉં છું તે જીવંતી શું તારા ઓઠનું અમૃત પીવા માટે જતી હોય તો તેથી શું ઘણું ગયું ? તે કાંઈ એ અમૃતનું બહુ આકર્ષ મૂલ્ય નથી. બસ કર, હવે માયા । તું તારા સોગંદ પાળ, એટલી જ મારી યાચના છે.”

આ વખતે માયામાં અજબ ફેરફાર થયો. તે દેવી મટીને માનવ બની. તેની ધડકતી છાતીમાં, તેની ચમકતી આંખોમાં, તેના શુભાશી ગાલમાં, તેના ફરકતા ઓઠમાં અને તેના અધીરા બાહુમાં માનુષીય પ્રેમનો આવીર્ભાવ ઉછળી આવ્યો. માયાને તેના દેવી સ્વરૂપમાં એ સારી પેઠે જોધ હતી, પરંતુ અત્યારનું તેનું માનવી સ્વરૂપ મને અજબ સુંદર લાગ્યું. લગ્ન પછીની પહેલાં જ રાત્રે પત્ની જેવા ઉમંગકાભર્યા પ્રેમથી પતિને ભેટવાને ચનચનાટ કરી રહે, તેવો ઉમંગકાભર્યો પ્રેમ માયાના અંગેઅંગમાં તરવરતો લાગ્યો. લલિતને અત્યારે માયાને જેવાથી જે આનંદ ઉદ્ભવ્યો હતો તે આનંદ તેણે કોઈવાર અનુભવ્યો હશે કે કેમ તે માટે મને શંકા રહેતી હતી. માયા બોલી, પણ તે એક નવોદાને જાણે તેવું થોડું અને મંદ જ બોલી: “સ્વામીનાથ ! આવાં ગંદાં મારાં લગ્નસમયનાં ચીર— પાનેતર !”

“કાંઈ શીકર નહિ, માયા । હું તને ચાહું છું, તારાં વસ્ત્રોને નહિ.” લલિત તેના વદનસૌન્દર્ય અધીસી આંખોથી જોધ રહેતો બોલ્યો.

“હાં, તને સ્ત્રી જ જોધએ છે-દેવી નહિ. વાર, લલિત ! હવે હું સ્ત્રી છું કે દેવી છું ?”

“તું સ્ત્રી જ હોવી જોઈએ. તે’ મને આટલો બધો વખત તલસાવ્યો તે તારા સ્ત્રીપણાનો જ શુભ હોવો જોઈએ.”

વિજયલક્ષ્મીએ એક વાર બોલી હતી કે મનુષ્ય અને પ્રેતાત્માનો સંબંધ કદાપિ થાય જ નહિ; અત્યારે તું મને સ્ત્રી રૂપે માને છે તેથી મને આનંદ થયો છે, લલિત ! છતાં લલિત ! આ બધો ફેર વર્તાવનાર પણ એક સ્ત્રી જ હતી તે તું ભૂલીશ નહિ. પ્રકૃતિને ન્યાયનાર અને વરસાદ, વીજળી તથા વાયુને છોડા મૂકનાર પણ આ સ્ત્રી જ હતી. આ ચોરડાનું દાર ઉઘડી ગયું અને આ જાદૂગર જડ બનીને ઊભો છે તે શું એક સ્ત્રીથી બની શકે ? લલિત ! વધુ નહિ તો એક જ વર્ષ સુધી હું તારી આર્ચાકિત પત્ની બનીને રહું-સ્ત્રી જ બનીને રહું એવી મને પ્રબળ ઉત્કંઠા છે અને તે માટે હું મારી બધી દૈવી શક્તિઓને તારે પગે સમર્પણ કરી દેવા તૈયાર છું. તું કહે છે કે મેં તને ખૂબ તલસાવ્યો છે; પણ હું શું થોડી તલસી છું ? હું તને આત્મસમર્પણ કરવા આતુર-આતુર થઈ રહી હતી, છતાં તેમ કરવા હિંમત ધરી શકતી નહિ ! અત્યારે હું તે હિંમત કંઈ છું તેનું કારણ તું જાણે છે ? સાંભળ ! આપણે કામરૂ દેશમાં પાછા જઈ પહોંચીએ અને તું અમર અગ્નિમાં સ્નાન કરે, તે પહેલાં તારૂં મરણ થવાનું છે અને હું વિધવા થવાની છું એવો મને બંધકર ભાસ થાય છે. હું તને આત્મસમર્પણ ન કરું, છતાં તારૂં મરણ થવાનું હોય તો હું આત્મસમર્પણ કરું અને પછી તારૂં મરણ થાય તે શું વધારે સારું નથી ? કોઈ પણ રીતે તારૂં મૃત્યુ જ થવાનું છે એમ માનીને હું તને આત્મસમર્પણ કરીને તારો અને મારો બેઉનો તલસાટ શાન્ત કરવા ઇચ્છું છું. તારે પત્નીપદે વિરાજ્યા વિના હું વિધવા થઈ તે કરતાં તારી પત્ની બનીને પછી વિધવા થઈ તે વધારે સારું છે એમ હું

માનું છું. તેટલા માટે વિનંતીલેહાની પેઠે હું પણ હાથમાં પાસા લઈને દાવ નાંખું છું અને પાસા સવળા પડે છે કે અવળા તે જોવા ઇચ્છું છું. હું હજી ચોક્કસ જાણતી નથી કે પાસા સવળાજ પડવાના છે કે અવળા જ પડવાના છે, કારણકે હું તને કહી ચૂકી છું કે હું ભૂત અને વર્તમાન જાણી શકું છું પણ ભવિષ્ય જાણી શકતી નથી. ભવિષ્યમાં ગમે તેમ થાય, હું જીવું કે મરું, તું પણ જીવે કે મરે, તેની કશી પરવા નહિ રાખતાં હું મારી ભાગ્યરેખાને બહાદૂરીથી તાબે થવા હવે તત્પર થઈ ચૂકી છું. બોલ, આપણે કેવી રીતે પરણીશું? હું તો એમ કહું છું કે હરપાળ આપણે હસ્તમેળાપ કરાવી દે. હરપાળ મારો અને તારો માર્ગદર્શક છે, તો તે મને સમર્પણ કરે, એ જ વધારે વાજબી છે. બળતું નગર આપણી યજ્ઞવેદી છે, અને તેમાં નાચતો અગ્નિદેવ આપણા લગ્નનો સાક્ષી છે, અને લગ્નનો વિધિ તો બીજો શો કરવો? અહીં ચોરી બાંધીને ફેરા ફરવાનો અવકાશ પણ નથી, એટલી ધીરજ પણ નથી, એટલેજ હું તારા ઓઠ ઉપર ચુંબન લઈશ અને તે ચુંબનવિધિ જ આપણે લગ્નવિધિ થશે. આવ, હરપાળ! તું હવે આ કુમારિકાના હસ્તનું દાન આ લલિતના હસ્તમાં કર અને ગોરનો ભાગ ભજવ.”

જાણે કે હું આ બધું સ્વપ્ન જોઈ અને અનુભવી રહ્યો હોઉં, તેવી રીતે માયાએ જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે મેં કરવા માંડ્યું. મેં માયાનો જમણો હાથ લઈ, લલિતના જમણા હાથમાં સ્થાપ્યો. સાચું કહું? જ્યારે મેં એ હસ્તમેળાપ કર્યો ત્યારે મારા હાથની માંસપેશીઓ દ્વારા થઈને માયાના હાથમાંની કેંઈ અદ્ભુત શક્તિ લલિતના હાથમાં દાખલ થઈ નહોતી એવો મને ભાસ થયો. તે ક્ષણે મને જે આનંદનો આવીર્ભાવ થયો તે અવર્ણનીય હતો. મેં તેમને

હસ્તમેળાપ કરાવ્યો. પણ તે કેવી રીતે કરાવ્યો તેની અત્યારે મને સ્મૃતિ નથી. મેં તેમને આશીર્વાદ આપ્યો. પણ તે વખતે હું કેવા શબ્દો બોલ્યો તે મને સાંભરતું નથી. પછી હું પાછો હડી ગયો. અને દિવાલને અઢેલીને જોતો. પછી મેં શું જોયું?

પ્રેમના અપૂર્વ આવીર્ભાવથી દીપ્તિમાન વદનવાળી માયા “ઓ મારા સ્વામી !” એટલા શબ્દો બોલતાં જ લલિતને આથ બરતી વળગી પડી ! લલિતના મસ્તકને પોતાના હાથથી નીચું નમાવતી માયા પોતાના ઓઠને તેના ઓઠની નજીક લઈ ગઈ અને તેણે એક મધુર ગાઠ યુગ્મન લીધું.

ક્ષણભર એ યુગ્મનક્રિયામાં તેઓ પરસ્પર સંલગ્ન રહ્યાં. માયાના મસ્તક ઉપર બળી રહેલી દીવ્ય જ્યોતનો પ્રકાશ લલિતના કપાળને દીપ્તિમાન બનાવી રહ્યો. મંદ સ્મિત સાથે માયા લલિતથી છૂટી પડી અને બોલી : “ મારા લલિત ! એક વાર કામરૂંદેશમાં અમર અગ્નિવાળી ગુફામાં મેં તારા ઓઠનું યુગ્મન લઈને આત્મસમર્પણ કર્યું હતું અને આજે બીજી વાર કાલુનના રાજમહેલમાં હું આત્મસમર્પણ કરું છું આપણે બે મટીને હવે એક થયાં છીએ. તેનું બીજું ગમે તે પરિણામ આવે, પરંતુ આપણે એકજ રહેવાને સરળતાં છીએ અને કદાપિ છૂટાં પડવાનાં નથી. જ્યાં સુધી તું જીવે છે, ત્યાં સુધી હું તારી પાસેને પાસે રહીશ અને જ્યારે તું મરણ પામીશ ત્યારે પણ હું તારી સાથે જ આવીશ સ્વર્ગનાં કે નરકનાં દ્વાર આપણી સામે કદાપિ બંધ થશે નહિ અર્થાત્ સ્વર્ગમાં અને નરકમાં પણ આપણે સાથે જઈ વસીશું. જ્યારે તું ઉઘીશ ત્યારે હું તારી સાથે જ ઉઘીશ, જગીશ ત્યારે તારી સાથે જગીશ અને જ્યાં જ્યાં તું જઈશ ત્યાં ત્યાં સાથે આવીને તારા સુખ-દુઃખની ભાગીદારણુ બનીશ. ”

આમ બોલીને બે હાથ જોડી માયાએ આકાશભણી ઉંચી દષ્ટિ કરી, જોણે કે તે કાષ્ઠ અદ્ભુત પ્રેરણાની આશા રાખી રહી ન હોય ! મારી દષ્ટિ તેની તરફથી વળીને લલિત તરફ ગઈ. લલિત તદ્દન શીઘ્રો બની ગએલો અને જડ જેવો મૌન બોલો હતો. જેવો જડવત્ શામન બોલો હતો અને જેવી જડવત્ વિજ્ઞાનલેહા ભેચે પડી હતી, તેવોજ તે મને અચેતન તથા જડ સરખો દેખાયો. તેના મગજમાં શું ચાલી રહ્યું હશે, તેની કલ્પના હું કરી શક્યો નહિ. તે આમ અચેતન અને વિકારરહિત કેમ બોલો રહ્યો હશે માયાના શબ્દોના જવાબમાં તેણે કેમ કરી ઉદ્ગાર નહિ કાઢ્યો હોય તે કશું હું સમજી શક્યો નહિ.

એકાએક માયાએ પોતાની દષ્ટિ લલિત તરફ ફેરવી. મેં માયાના વદન ઉપર અસાધારણ બયભીતતા છવાઈ ગએલી જોઈ.

એટલામાં તો લલિતે આમ-તેમ લથડીયાં ખાવા માંડ્યાં, જાણે કે તેના પગ નીચેની ભૂમિના પથર ધરતીકંપના આંચકાથી આમ તેમ ઉંચા નીચા થઈ રહ્યા હોય અને તેથી તેને લથડીયાં આવતાં હોય. તેણે માયાને બાથમાં લેવાને લથડતે શરીરે પોતાના બાહુ પહોળા કર્યા પણ એકાએક તે પાછો પડ્યો તથા પછડાયો.

આહ ! માયાના વદનમાંથી કારમી ચીસ નિકળી ગઈ. તે ચીસ ! જરૂર તે ચીસ આકાશ અને પાતાળ સુધી સંભળાઈ હશે ! તુરતજ સ્મશાનવત્ શાન્તિ પ્રસરી રહી.

હું ઇલંગ મારીને લલિત પાસે પહોંચ્યો, પણ લલિત-માયાના યુગ્મનથી ચીમળાઈ ગએલો-તેના પ્રેમની જ્વાળાથી દગ્ધ થઈ ગએલો લલિત-મરણ પામ્યો હતો અને વિજ્ઞાનલેહાના મુડદા ઉપર તેનું મુડદું પડ્યું હતું !

પ્રકરણ ૮ મું.

માયા અંતર્ધાન થાય છે.

તુરજ જ મેં માયાને બોલતાં સાંભળી. તેના સ્વરમાં પ્રકટ નિરાશા હતી, લાચારી હતી. જે દશા આવી પડી હતી તેમાંથી મુક્ત થવાને પોતે શક્તિમાન નહોતી એવી સમજપૂર્વકની તેની એ નિરાશા હતી. તે બોલી: “મારો સ્વામી થોડા સમયને માટે મને છોડીને ચાલ્યો ગયો છે. મારે તેની પાસે ઝટપટ જઈ પહોંચવું જોઈએ.”

ત્યારપછી શું બન્યું તે મને બરાબર સાંભરતું નથી. જેનામાં માઈ સર્વસ્વ સમાઈ રહેલું હતું, જે મારો મિત્ર હતો, સાથી હતો અને પુત્ર પણ હતો તેને હું ખોધ બેઠો હતો. તેના મૃત્યુથી હું કેળા ખુંદાઈ-કચડાઈ ગયો હતો. મારો પુત્ર જીવાન વયમાં ચાલ્યો જાય, સુખ અને મહત્તાની વચ્ચેથી તેને મારી પાસેથી ઘૂંટવી લેવામાં આવે અને મારે વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવવું પડે એ મને અત્યંત દુઃખ-દાયક લાગ્યું. માયા અને ઓજસે તેને પાછો જીવતો કરવા કેટલોક યત્ન કર્યો, પરંતુ તે યત્ન નિષ્ફળ નીવડ્યો કારણકે તેમ કરવાને માયા શક્તિમાન નહોતી. હું તો ધારું છું કે જે ક્ષણે માયાએ લલિતના ઓઠ ઉપર ચુંચન લીધું તે ક્ષણે જ તેના આત્મા ઉડી ગયો હોવો જોઈએ, જોકે તેનામાં રહેલું સ્વરૂપ જીવન તેને થોડી ક્ષણો ઊંભું રાખી શક્યું હતું. તે નીચે પડ્યો તે પહેલાં જ તેના મ્હોં ઉપર મેં પ્રેતકળા પ્રસરેલી જોઈ હતી.

જ્યારે હું ભાનમાં આવ્યો ત્યારે મેં જોયું કે માયાએ પાછો તુરખો ઓઠી લીધો હતો અને તેણે કેટલાક સાધુઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા હતા. અત્યંત શિથિલ સ્વરે તે તે સાધુઓને ફર-

માવતી હતી: “આ દુર્ભાગી સ્ત્રીના મુઠ્ઠાને અહીંથી ઉપાડી જાએ અને તેને ઘટે તેવી રીતે અમિદાહ દો.”

સાધુએ વિજયભરેલાના મુઠ્ઠાને ઉપાડી ગયા. લલિતના મુઠ્ઠાને એક આસન ઉપર સુવાડવામાં આવ્યું. તેના વદન ઉપર શાન્તિ અને સુખની છાપ છપાયેલી હતી. માયા હવે બોલી: “મને એક કાસદની જરૂર છે; પરંતુ તેણે કરવાની મુસાફરી કાંઈ સાધારણ પ્રકારની નથી. તેણે પ્રેતાત્માઓના હાથાદેહનાં નિવાસસ્થાનોમાં શોધ ચલાવવાની છે.” એમ કહીને તેણે ઓળસ તરફ જોયું.

ઓળસ કે જેના મુખપર હમેશાં સ્મિત અને શાંતિ જ ફરકી રહેલાં હું જોતો, તેના વદનમાં એ વખતે મને કાંઈક ફેરફાર થયેલો દેખાયો. તે શીઝો અને ધૂનતો જણાયો. માયા તુચ્છકારદર્શક સ્વરે બોલી: “તું બીદે છે, ઓળસ ! ઠીક, તારે કશું કામ નથી. બ્હીકણને હું મોકલવા ઇચ્છતી નથી. હરપાળ ! તું જઈશ ? મારે ખાતર અને મારા સ્વામીની ખાતર—”

“હા,” મેં જવાબ આપ્યો: “હું જીવનથી કંટાળ્યો છું અને મૃત્યુ સિવાય બીજું કશું ઇચ્છતો નથી. ભલે મારો અંત આવે, પરંતુ તે અંત ઉતાવળો અને પીડારહિત હોય તો ઠીક.”

માયા જરા ગણગણી અને બોલી: “ના, તારો સમય પણ હજી આવી પહોંચ્યો નથી. તારે હજી કેટલુંક કામ કરવાનું છે. હજી થોડો વખત તું જીવી લે; બહુ લાંબો વખત તારે કાઢવો નહિ પડે.”

પછી તેણે શામન તરફ જોયું. તે પૂર્વવત જડ પૂતળાની જેમ જ બેઠો હતો. માયા બોલી: “જગૃત થા.”

તત્કાલ તેનામાં ચૈતન્ય દેખાયું. તેની બેહોશી ઉડી ગઈ. તે હાથ જોડીને બોલ્યો: “શી આત્મા છે માતા !”

“તું જુએ છે શામન ?” માયાએ લલિતના મૃતદેહ તરફ આંગળી કરી.

“હા જોઈ છું. વિજયલક્ષ્મીએ અને મેં જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે જ થયું છે. મેં કહ્યું હતું કે થોડા વખતમાં કાલુનના એક ખીજા રાજાનું મુઠ્ઠું અગ્નિસરોવરને કાઢી આવીને પડશે, અને તે પ્રમાણે જ થયું છે. પેલો સોનેરી મુકુટ તે લલિતને પહેરાવ્યો હતો ત્યારથી તે કાલુનનો રાજા જ થયો હતો અને તેનું મૃત્યુ થએલું હું જોઈ છું.” એટલું બોલતાં તેના મુખપર અને આંખોમાં રિમ્ત ફરકતું દેખાયું. તે આગળ બોલ્યો: “જો તેં મને મૂંગો ન કરી મૂક્યો હોત તો હું તને ચેતવણી આપત કે એ મુકુટ તું લલિતને માથે મૂકીશ મા અને તેને કાલુનનો મહારાજા બનાવવાનો વિધિ કરીશ મા. પરંતુ મને મૂંગો બનાવી દેવાનું તને વાજબી લાગ્યું. એટલે હે આશા ! જે સીદી તું બે હજાર વર્ષ સુધી પગથીયે પગથીયે ચઢી હતી અને ઠેક ટોચે પહોંચવાની તૈયારી હતી, તે સીદીપરથી તું એક ભોંયતળીયે ગબડી પડી છે. અસંખ્ય મનુષ્યોના જીવ લઇને તે શું ફળ કાઢ્યું છે તે હવે જોઈ લે ! આ બધા જીવો હવે તારી સામે ન્યાયની અદાલતમાં આરોપો મૂકશે કારણકે તેં તારી શક્તિઓનો દુરુપયોગ કર્યો છે.”

માયાએ જવાબ આપ્યો: “હું તે માટે દિલગીર છું, શામન ! પરંતુ તેઓની જાંદગી ખરાબ કામમાં ગુમાવાઇ નથી. જે તેઓને માટે નિર્મોલ્ય થયું હતું તે પ્રમાણે જ બધું બન્યું છે. તેઓ દ્વારા મેં મારા સ્વામીને પ્રાપ્ત કર્યો. હા, હું સુખી છું; આ બધાં આંધળાં મુવડો કરતાં હું વધારે સુખી છું. મારો ભટકી રહેલો આત્મા આજે તેને પુનઃ પરણ્યો છે કે જે આત્મા પાપને કારણે તેનાથી છૂટા જ

બટકી રહ્યો હતો. જે લક્ષ્યચુંબનથી તેનો આત્મા ચાલ્યો ગયો છે તે જ લક્ષ્યચુંબન અમને અપૂર્વ સુખ આપનારૂં થશે, શામન ! હવે સાંભળી લે. હું તને મોટું માન આપું છું. તારે મારા કાસદ થવાનું છે, અને ધ્યાન રાખ ! તારે મારું કામ કેવી રીતે કરવાનું છે તે બરાબર સમજી લે. તારે તેનો અક્ષરશઃ અમલ કરવો પડશે અને મને પાછો તેનો હિસાબ આપવો પડશે. તું મૃત્યુને દ્વારે થઈને જ અને મારો સ્વામી જ્યાં હોય ત્યાં તેને ખબર આપ કે તારી પ્રિય પત્ની વધારે વાર કર્યા વિના તારી પાછળ પાછળ આવે છે. તેને કહેજે કે મારે માટે તે કશો ભય ન રાખે કે ચિન્તા ન કરે. તેને કહેજે કે આ પ્રમાણે બનવાનું જ હતું અને બન્યું છે અને તે સાંઈ જ બન્યું છે, કારણકે તેણે હવે જીવનના અમર અક્ષિમાં કુબકી મારી છે. હવે રાત્રિનો અંધકાર કાયમને માટે ગયો છે અને દિવસનો પ્રકાશ આવી ચૂક્યો છે. તેને સૂચના કરજે કે મૃત્યુને દરવાજો જ તે મારી રાહ જૂએ. આ બધું તું સમજ્યો શામન ?”

“હા, દેવી ! હું તે સમજ્યો. ” શામને જવાબ આપ્યો.

“હવે એક વધુ સંદેશો. વિજયલેખને કહેજે કે હું તને ક્ષમા કરૂં છું. તેનું અંતઃકરણ ઉચ્ચ શ્રેણીનું હતું અને તેણે પોતાનો ભાગ મહતાપૂર્વક ભજવ્યો છે. ત્યાં અમે અમારો લેલી-દેલીનો હિસાબ સમજી લઈશું. આ પણ તે સાંભળ્યું ?”

“જી, હા, સાંભળ્યું.”

“બસ, હવે તું તારે માર્ગે જા.”

માયાના મુખમાંથી એ શબ્દો નીકળ્યા, તેજ ક્ષણે શામન બેધિ કસડાઈ પડ્યો અને એકાદ-બે ડચકા ખાતો મૃત્યુને ભેટ્યો.

માયાએ તેની તરફ જોયું અને પછી મને કહ્યું: “સાંભળ હરપાળ! આ શામન મને હમેશાં ધિક્કારતો હતો પરંતુ છેવટે તો તેને મને માન આપ્યા વિના અને મારી આસા ઉઠાવ્યા વિના ચાલ્યું નહિ. આ વખતે તેનાં જૂઠાણાં કે વેરઝેર ચાલી શકે તેમ નહોતું. વાર, તે તો હવે ગયો અને જે મારા તાબેદાર પ્રેતાત્માઓ પરલોકમાં રહેલાં છે તેઓની સાથે તે મળી ગયો છે. તેઓ બધા માયાને માટે તેના સ્વામીની પાસે જ જગ્યા કરી રાખશે. પણ મારી મૂર્ખાઈ થઈ છે તેની તને ખબર છે? મારા કોપથી હું મારી આટલી શક્તિ બતાવી શકું છું, એટલે હું ખ્યાલ રાખી શકી નહિ કે મારા પ્રેમના અગ્નિ સમક્ષ મારા સ્વામીનું ચૈતન્ય ટકી રહી શકશે નહિ. પણ ખરાબ થયું તે સારાને માટે જ સમજવું. તેણે દુનિયાર્થ શક્તિ કે સ્થૂળ જરજવાહીર માંગ્યાં નહિ અને માત્ર મને પોતાને માંગી. એ માંગણીની ઈચ્છા સાથે તે ગયો એટલે અમારું લવિષ્યનું જોડાણ વધારે મજબૂત બન્યું છે. પણ હરપાળ, તું ખૂબ ચાકી ગયો. લાગે છે એટલે જ, આરામ લે. આવતી કાલે આપણે પર્વતની મુસાફરી કરીશું અને તેની ઉપર લલિતના શયને અગ્નિદાહ દેવાની ક્રિયા કરીશું.”

હું પાસેના ઝોરડામાં ગયો. તે ઝોરડો શામનનો હતો. તેમાં શામનની પયારી પાથરેલી તૈયાર પડી હતી તે ઉપર હું સૂતો પણ હું પળવાર પણ ઉંધી શક્યો નહિ. બળતા નગરના ભડકાનો પ્રકાશ બારીઓમાં થઈને આવતો હતો અને તે પ્રકાશમાં મેં જોયું કે માયા લલિતના મુઠાને જળવી રાખવા માટે જગતી બેસી રહી હતી. પોતાનું ઉંઘતું બાજક પ્રલાત થતાં પુનઃ જગશે એવી આશાવંત માતાની પેઠે તે લલિતના શયને અત્યંત સુકોમળતાથી અને કાળજીથી જળવતી હતી.

તેનો અહેરો ખુલ્લો હતો. મેં જોયું કે તે ચહેરામાં થોડા વખતની અંદર પુષ્કળ ફેરફાર થઈ ગયો હતો. ગર્વ અને કોપ તેનામાંથી અદ્વય થઈ ગયો હતો. તે ચહેરો અત્યંત મૃદુ, નમ્ર અને શાન્ત બની ગયો હતો. મને સાંભળ્યું કે એ મૃદુતા અને શાંતિ પેલી માતાની રૂપાની મૂર્તિના વદનની રેખાઓનું જ લાન કરાવતી હતી. એ મૂર્તિ પોતાના હાથમાંના બાળક તરફ જેવો આશાનો સંદેશો ઉચ્ચારતી હોય તેમ જોવા લાગી હતી; તેની જ રીતે માયા પોતાના સ્વાતી તરફ આશાસૂચક નમ્ર દષ્ટિથી જોઈ રહી હતી.

કેટલીક વારે તે ઉઠીને મારા ઓરડામાં આવી અને ધીરે સ્વરે બોધી: “હરપાળ, તું એમ વિચારે છે કે હું પતિત થઈ ચૂકી છું અને તેથી તું મારે માટે દુઃખી થાય છે, તેમ જ તને લાયક રહે છે કે મારા સ્વામીની પણ એવી જ ખૂરી દશા થશે.”

“માયા ! હું તારે માટે તેમજ મારે માટે પણ અફસોસ કરી રહેલો છું.”

“એવો અફસોસ કરવાની કશી જરૂર નથી, હરપાળ ! મારો આત્મા આનંદ પામે છે કે મારા સ્વામીનો મૃત્યુલોકનો સંબંધ છૂટી ગયો છે. તેના અને મારા સાચા કલ્યાણની સામે મેં અનેક જમાનાઓ સુધી કાયદાની સામે લડત ચલાવી છે, તે મારું અજ્ઞાન હતું એમ હવે હું સમજું છું. ત્રણ વાર હું અને દૈવી નિર્માણશક્તિ બાથંબાથા લડ્યાં છીએ અને ત્રણ વાર તે જીતી છે તથા હું હારી છું. પણ આજે રાત્રે મને હરાવીને તે પોતાની જીતનું ફળ ઉપાડી ગઈ છે, અને તે સાથે જ મારા કાનમાં ડહાપણનો શબ્દ ઉચ્ચારતી ગઈ છે. એ ડહાપણનો શબ્દ એવો છે કે ‘મૃત્યુમાં જ પ્રેમનું નિવાસસ્થાન છે. મૃત્યુમાં જ પ્રેમનું બળ રહેલું છે; જીવનમાંથી પ્રેમનો

જે પવિત્ર અને તેજસ્વી ઝરો પુનઃ સ્પુરે છે તે હમેશાં વિજયી નીવડીને રાજ્ય કરે છે. ' આ ડહાપણુ શીખવાથી હું મારાં આંસુ લૂછી નાંખું છું અને એક વાર ફરીથી શાન્તિની સન્નારીનો મુકુટ પહેરીને મારા સ્વામીને મળવા જાઉં છું. બસ, હરપાળ ! હવે તું આરામ લે. "

હું ઉઘી ગયો, પરન્તુ ઉઘતાં પહેલાં મને માયાના વદન ઉપરની અપૂર્વ શાંતિ અને સુખ જોષને આશ્ચર્ય થયા વિના રહ્યું નહિ. તે શાંતિ ઉપલક્ષ નહોતી પણ અંતરની હતી. તેને કાંઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાન મળ્યું હોવું જોષએ એવી પ્રતીતિ થતી હતી. જે જે બનાવો બની ગયા હતા તે બધા બનાવો પોતાની જાગ્યે મા મુજબ જ બનેલા હતા, એવી દૃઢ માન્યતાથી ઉત્પન્ન થએલા સંતોષ અને નિર્વિકારની છાપ તેના વદન ઉપર પડેલી હતી.

જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે દિવસ હતો અને મેં બારીમાંથી જોયું કે વરસાદ શાન્તિથી વરસી રહ્યો હતો. માયા લલિતના મુઠ્ઠા પાસે બેઠી હતી અને સાધુઓ, સરદારો તથા કાલુનમાંના જે લોકો બચી ગયા હતા તેમને કાંઈ આશાઓ કરી રહી હતી. કાલુનના નવા રાજ્યતંત્રને સુવ્યવસ્થિત રીતે કેમ ચલાવવું તેને લગતી તેની સૂચનાઓ તથા આશાઓ હતી. પછી પાછો હું ઉઘી ગયો.

જ્યારે હું ફરીથી જાગ્યો ત્યારે સાંજ પડી ગઈ હતી. માયા મારા બિજાના પાસે બેઠી હતી. તે બોલી : " બધી તૈયારી થઈ ચૂકી છે, માટે હવે ઉઠ અને મારી સાથે ચાલ. "

એક હજાર ઘેડેસવારોને સાથે લઈને અમે નીકળ્યાં. બાકીના ઘેડે સવારોને કાલુનની સુવ્યવસ્થા માટે પાછળ રાખવામાં આવ્યા. સવારીને મોખરે લલિતના મૃતદેહને શબવાહિનીમાં ઉંચકીને સાધુઓ ચાલતા હતા. તેની પાછળ બુરખો ઓઢેલી માયા અને તેની બાજુમાં

હું ચાલી રહ્યાં હતાં. કાલુનમાં પ્રવેશ કરતી વખતેના અમારા દેખાવ કેવો હતો અને આ દેખાવ કેવો ! ગઈ કાલે માયા વાયુ, મેઘ અને અગ્નિની સેના સાથે આ પ્રદેશને ઉજ્જડ કરતી ધસી રહી હતી, આજે તે જ પ્રદેશમાંથી તે ચુપચાપ પાછી ફરતી હતી. મોખરે મુડદું, પાછળ ધીરે પગલે ચાલતા ઘોડેસવારો, અને રસ્તાની બેઠે બાબુએ ચંદ્રના અજવાળામાં મરણ પામેલા કાલુનના સૈનિકોનાં મુડદાંને દાટી રહેતી તેમની ગમગીન સ્ત્રીઓ ! કેવો ભયંકર એ દેખાવ ? ગઈ કાલે માયાના મરતક પર દિવ્ય ન્યોતની દીપ્તિ હતી, આજે એ જ માયા શીકે વદને ભુરબો ઓઢીને પોતાના સ્વામીના મુડદાને બાળવા જતી હતી ! છતાં માર્ગે જે જે સ્ત્રીઓ તેને જોતી તે બધી તેને દંડવત પડીને નમન કર્યા વિના રહેતી નહિ !

આ જોઈને માયા બોલી : “ હરપાળ ! ફરીથી હું આ પ્રદેશમાં પગ મૂકવાની નથી, છતાં મેં આ લોકોને એક એવો પાઠ શીખવ્યો છે કે જે પાઠ તેઓ લાંબા વખત સુધી ભૂલશે નહિ, અને આશાના સાધુઓ કે તેના પર્વતપરના લોકોને સતાવવાની હિંમત ધરશે નહિ.” આ વખતે માયામાં મેં તેના પહેલાંના ગર્વ કિંચિત્ પ્રમાણમાં જોયો ખરો.

*

*

*

*

ત્યારપછીની બીજી રાત્રે અમે જવાલામંદિરમાંની માતાના પ્રતિમા સમક્ષ બેઠા હતા. જે સ્થાને રાજનનું મુડદું એક વાર પડ્યું હતું તે સ્થાને આજે લલિતનું મુડદું પડ્યું હતું. માયા પોતાના આસન ઉપર બિરાજી હતી અને સાધુઓ તથા સાધ્વીઓને આજ્ઞાઓ કરતી હતી.

તે બોલી: “ હું બહુ થાકી ગયું છું, તેથી આ પર્વત ઊડીને ખીજે સ્થળે જઈ મારે કદાચ થોડો વખત આરામ લેવો પડશે. મારો આરામ એક વર્ષ ચાલશે કે એક હજાર વર્ષ ચાલશે તે હું કહી શકતી નથી. હું પાછી ફરે ત્યાંસુધી આપાપા મારી જગ્યા લેશે, અને એજસ તેનો સ્વામી તથા સલાહકાર થશે. આશાના સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ! જે નવો મુલક મેં જીત્યો છે તે હું તમારા હાથમાં સોંપું છું અને તમે તેની રાજ્યવ્યવસ્થા સારી રીતે ચલાવજો. હવેથી મંદિરની આશા તેજ કાલુનની મહારાણી લેખાશે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ! આપણા ધર્મના બધા રીત-રીવાજ અને ક્રિયાવિધિ ચાલુ રાખજો અને તેનો આધ્યાત્મિક હેતુ પાર પડે તેવી રીતે તેને વળગી રહેજો. ભૂલશે નહિ કે આશાનો અમલ ચાલુ હોય કે ન હોય, તોપણ પ્રકૃતિ માતાનો અમલ તો સર્વત્ર ચાલે છે જ. આ પ્રતિમા તે એ માતાનું સ્વરૂપ છે, તે સદા અમર છે, જીવંત છે. યાદ રાખજો કે હમેશાં કડવી રોટલી આપણે ખાવાની હોતી નથી અને હમેશાં આંસુનું પાણી પીવાનું હોતું નથી. રાત્રિ પૂરી થતાં સૂર્ય જરૂર આવે છે જ. અરફની પેઠે જીંદગી આપણા હાથમાંથી પીચળી જાય છે, છતાં આત્મા અમર છે અને તેને નવી જીંદગી મળ્યા વિના, રહેતી નથી. જીવનના માનુષીય વિકારો સર્વથા ભરમીભૂત થઈ ગયા પછી તેમાંથી દિવ્ય તેજસ્વી તારાનો જન્મ થાય છે-મનુષ્ય મુક્ત-દશાને પામે છે. ”

એમ કહીને માયાએ હાથ હલાવતાંની સાથે સાધુઓ તથા સાધ્વી-ઓએ સાંથી જવા માંડ્યું. એટલામાં જાણે કે તેને કાંઈ સાંભરી આવ્યું હોય તેવી રીતે મારી તરફ આંગળી કરીને તે બોલી:

“ આ માણસ મારો મિત્ર અને મહેમાન છે, તેને તમે તમારો

પણ મિત્ર અને મહેમાન સમજાને. તમે અહીં તેનું સારી પેઠે રક્ષણ અને આતિથ્ય કરાજો. જ્યારે બરફ પીગળી જાય અને વસંત ઋતુ એસે ત્યારે તમે તેને પર્વતોની પેલે પાર સહીસલામત પહોંચાડી આવજો. મારી આ સૂચના બરાબર સાંભળી લેજો અને ભૂલશો નહિ, કારણકે એ બાબતનો પણ તમારે મારી સમીપે જવાબ આપવો પડશે.”

*

*

*

*

પરોઢ થયું. આ વખતે અમે પર્વતપરના અમિસરોવરની કિનારી પર ઊભાં હતાં. અમે માત્ર ચાર જણાં હતાં; માયા, હું, ઓજસ અને અપાપા. લલિતની શબ્દવાહિની ઉપાડી લાવનારા સાધુઓ તે ત્યાં મૂકીને પછી ચાલ્યા ગયા હતા. આગના બડકા પુનઃ પુનઃ બહુકતા નાચતા હતા. લલિતના મૃતદેહના કીચ્કા અહોરાતરકે માયા એકી દષ્ટિ જોઈ રહી હતી પરંતુ એકે શબ્દ ઉચ્ચારતી નહોતી. છેવટે તે બોલી: “હરપાળ ! પ્રભાતના પ્રકાશની પૂર્વેનો અંધકાર પ્રસરી રહેલો છે. હવે હું તને છેવટનો આશીર્વાદ આપું છું. જ્યારે તારું મૃત્યુ તદ્દન નજીક આવી પહોંચે, ત્યારે તું મને બોલાવજે એટલે હું તારી પાસે આવીશ. જ્યારે તારી ખાત્રી થાય કે હવે મૃત્યુ આવ્યું જ છે, ત્યારે જ તું મને બોલાવજે. તે પહેલાં નહિ; અને આ વાત તું કોઈને કહીશ પણ નહિ.”

તે આગળ બોલી: “તું એમ ન માનતો કે મારી હાર થઈ છે; હવે મારું નામ ‘કૃતેક’ છે. તું એમ ન સમજતો કે માયાનું બધું બળ વપરાઈ ગયું અને તેની કથા પૂરી થઈ; આજે તું વાંચે છે તે તો માયાના જીવનની કથાનું માત્ર એકજ પાનું છે ! તું એમ પણ ન માનતો કે હું પહેલની પાપી અને ગર્વિષ્ઠ માયા છું; હું હવે કેવળ બદલાઈ

ગએલી છું અને અવતારના આરંભમાં મારો આત્મા જેવા નિર્મળ હતો તેવી હું બની ગઇ છું. બસ, હવે મારા દોસ્ત ! આ મારો ધંટડીઓવાળો રાજદંડ હું તને મારા સંભારણા બદલ આપું છું; પણ યાદ રાખજે કે મને બોલાવવા માટે જરૂર પડે તે સિવાય બીજે કોઇ પ્રસંગે તારે તેનો ઉપયોગ કરવાનો નથી. હરપાળ ! હવે તું તારા પાલિત પુત્રના કપાળ ઉપર એક મમતાભર્યું ચુંબન લઇને દૂર હઠી જા ! ”

એક વાર ફરીથી અગ્નિસરોવર પર અંધકાર પ્રસર્યો. પહેલાંની પેઠે કશા દિવ્ય સ્વરો કે માનો સંભળાયાં નહિ. માત્ર બે પાંખોવાળા પરીની પેઠે અગ્નિજ્વાળાઓ લલુકવા લાગી અને માયાના મસ્તક પર ભ્રમણ કરવા લાગી. ક્ષણ બે ક્ષણ જ્વાળા લલુકે, પુનઃ હોલવાઈ જાય, પુનઃ આવે અને પુનઃ જાય, એવી રીતે તે ધ્રુવ કરવા લાગી છેવટે પ્રભાતનું તેજસ્વી કિરણ પ્રકટયું.

અહો ! અગ્નિસરોવરની કિનારી પર લલિતનું મુડદું નહોતું, માયા પણ નહોતી : બેઉ અંતર્ધાન થઇ ગયાં હતાં !

માયા ક્યાં ગઇ ? હું તે જાણતો નથી. હું માત્ર એટલું જાણું છું કે પેલી પરીની પાંખો જેવી અગ્નિજ્વાળા છેલ્લી વારની નાચીને અદ્રશ્ય થઇ તે સમયે-પ્રભાતનું કિરણ પ્રકટતાં પૂર્વે-એ જ્વાળામાં મેં બે મુખો જોયાં હતાં : એક લલિતનું અને બીજું માયાનું જાણે ‘ પ્રકૃતિ ’ અને ‘ પુરૂષ ’ની જોડી શોભી રહી હોય ! બેઉ મુખો પર કેવી શાંતિ અને સંતોષની છાયા હતી !

શિયાળાના બાકીના માસ મેં પર્વતમાં અને જ્વાલામંદિરમાં લાટકીને અત્યંત કંટાળામાં ગાળ્યાં. મને ક્યાંય ચેન પડતું નહોતું. માયા ક્યાં ગઇ, તે કોયડો ઉકલવાને મેં ખૂબ મગજમારી ચલાવી. મેં મારા અંતરાત્માને પ્રશ્ન પૂછ્યો, લલિતનો આત્મા મારી નિકટ જ વસે છે

એવી માન્યતાથી મેં તેને પણ તે પ્રશ્ન પણ પૂછ્યો, પરંતુ મને તેનો ચોક્કસ જવાબ કાંઈ પણ દિશાએથી મળ્યો નહિ. માયાનો અવતાર અને તેનું જીવન જેવું પહેલેથી ભેદભર્યું હતું તેવું જ ભેદભર્યું તે અંતર્ધાન થયા પછી પણ રહ્યું. પરંતુ મને એટલું જ પ્રતિક્ષણે લાગ્યા કરતું હતું કે માયા મરણ પામી નથી, તે જીવે છે; પછી ભલે તે આ લોકમાં નહિ તો પરલોકમાં, આ ખંડમાં નહિ તો અન્ય ખંડમાં જીવંત હોય.

મને પૂરો વિશ્વાસ છે કે જ્યારે મારા મરણનો સમય આવશે, ત્યારે તે મને મળવા આવશે, અને તે સમયે ખરેખર પડશે કે મારી માન્યતા સાચી છે કે ખોટી છે. તેણે તે વખતે મને દારી જવાનું, મારો સત્કાર કરવાનું વચન આપ્યું છે તે જરૂર તે પાળ્યા વિના રહેવાની નહિ. એટલે મારે મૃત્યુ સુધી આ માટે રાહ જોવી જોઈએ. મૃત્યુ પણ કાંઈ બહુ દૂર હોય તેમ લાગતું નથી. માઈ જીગર તૂટી ગયું છે, હું એકલો બની ગયો છું; એવું અકાઈ જીવન હવે શું લાંબો વખત નમે ખરૂં ?

x   x   x   x

ઓઝસ અને બીજા બધા સાધુઓ મારી સાથે અત્યંત માયા-જીતાથી વર્તતા હતા. કદાચ મારી સાથે ખરાબ વર્તન રાખવાની તેમની ઇચ્છા હોત, તોપણ તેઓ તેમ કરી શકે તેવું નહોતું, કારણકે તેઓ બધાના મનમાં એવો વિશ્વાસ હતો કે માયા પુનઃ અવતાર લેવાની અને તેની સમીપે બધાય હિસાબ રજુ કરવો પડવાનો. આ ભયથી પણ તેઓ મારી પ્રત્યે ખરાબ વર્તન ચલાવે તે શક્ય નહોતું. બદલામાં મેં તેમને કાલુનના પ્રદેશમાં ચલાવવાના રાજ્યતંત્રની આખી યોજના ઘડી આપી અને તે સંબંધી બીજા જે કાંઈ સૂચનાઓની તેમને જરૂર પડી તે પણ આપી.

હેવટે શિયાળાના કંટાળાભરેલા મહિના પસાર થઈ ગયા અને વસંતઋતુ બેઠી. બરફ પીગળવા લાગ્યો. મેં હવે ત્યાંથી વિદાય થવાની રજા માંગી. તેઓએ મને પુષ્કળ સોનું આપવા માંડ્યું પણ મેં તેમાંથી થોડું જ લીધું કારણકે વધારે ભાર ઉંચકી શકાય તેમ નહોતું. રસ્તામાં ખાધા ખોરાકી અને બાહા માટે નાણાંની જરૂર પડે તેટલા માટે મેં તેટલું સોનું સ્વીકાર્યું હતું. ઉપરાંત તેઓએ મને જૂદી જૂદી જાતનાં થોડાં રત્નો બેટ આપ્યાં, તે મેં સંભારણી બદલ સ્વીકાર્યાં. પર્વત પરથી નીકળીને અમે કાલુનના પ્રદેશમાં આવ્યા. કાલુનમાં તે વખતે ખેતી ચાલતી હતી. એ જળીને ખાખ થએલા ભયાનક નગરમાં મને જવું ગમ્યું નહિ, એટલે અમે નદીમાં હોડી વડે આગળ વધવાનું પસંદ કર્યું. એ રીતે અમે પેલા દરવાજા પાસે આવ્યા કે જ્યાં મેં તથા લલિતે શામન અને વિજયલક્ષ્મીની દેખરેખ હેઠળ માંદગીના કેટલાક દિવસ ગાળ્યા હતા.

મને પહોંચાડવાને ઓજસે સારી પેઠે માણસો મદદમાં મોકલ્યા હતા, એટલે પહેલાં જે બરફની નદીમાં અમારે પડવું પડ્યું હતું તે નદી ઉપર આ વખતે મારી સાથેના માણસોએ કામચલાઉ પૂલ બાંધી દીધો હતો. આ પૂલ ઓળંગતાં પહેલાં મેં ઓજસને ત્યાંથી પાછા ફરવાનું કહ્યું અને મેં તેની વિદાય લીધી. ભાવપૂર્વક અમે બેઠ બેટયા. મેં કહ્યું : ઓજસ ! આપણે પરસ્પરના પરિચય દર્શિયાન પુષ્કળ અદ્ભુત દસ્યો જોયાં છે. ”

તેણે જવાબ આપ્યો : “ ખરેખર, અદ્ભુત જ. ”

“ એ ગમે તેમ હોય, ઓજસ ! તેથી તને લાલ થયો છે, કારણકે હવે તું આખી સંસ્થાનો સર્વોપર અધિકારી થયો છે. ”

“ તે અધિકાર થોડા દિવસનો ઉછીનો લીધેલો કે અવેળ અધિકાર માત્ર સમજવાનો છે. એક દિવસ એ અધિકાર મારે જરૂર પાછો ધરી દેવાનો છે. ”

“ ત્યારે તું એમ માનતો લાગે છે કે આશા મરણ પામી નથી. ”

“ હું એમ માનું છું કે આશા કદાપિ મરતી નથી. તે માત્ર પરિવર્તન પામે છે અને જૂદે જૂદે રૂપે અવતાર લે છે, એટલું જ. જેમ પવન ઘડીમાં આમ વાય છે અને ઘડીમાં તેમ વાય છે, તેવી રીતે આશા આવે છે અને જાય છે. પવન અમુક સમયે ક્યાં ઉઠી જતો હશે તે કોઈ કહી શકે ખરું? સૂર્યાસ્ત સમયે કે સહવારે, અપોરે કે મધરાતે તે પુનઃ તાવા લાગે છે, તેવી જ રીતે તે પણ પાછી આવવાની-તેની સામે કોઈ ટક્કર ઝીલી શકવાનું નહિ. તેણે શામનને મોકલતી વખતે કેવા શબ્દો કહ્યા હતા તે તને યાદ હશે. અગ્નિસરોવરની કિનારીપરથી અંતર્ધાન થયા પહેલાં તે કેવા શબ્દો બોલી હતી, તે પણ તને યાદ હશે. જેવી રીતે સાંજે અસ્ત થએલો સૂર્ય પુનઃ સહવારે ઉગે છે જ, તેવી રીતે તે જરૂર પાછી આવવાની જ, અને આ મારો અવેળ અધિકાર મારે તેને પાછો સોંપી દેવાનો. વસ્તુતઃ હું તો હરકોઈ ક્ષણે તેના આગમનની રાહ જોઈ બેઠો છું. ”

મેં જવાબ આપ્યો : “ અને હું પણ તેના આગમનની રાહ જોઈ બેઠો છું. ”

પછી અમે છૂટા પડ્યા. ઓજસ પાછો ચાલ્યો ગયો અને હું એ પૂલ ઓળંગવા લાગ્યો.

વીસેક ચુનંદા માણસોની સાથે હું ત્યાંથી આગળ વળ્યો. તેમની સાથે પૂરતી ખોરાક, કપડાં, હથીયારો વગેરે હતું એટલે પર્વતો

ઝાળંગી જતાં મને કશી પણ હરકત પડી નહિ. આગળ વધતાં પેલું વિશાળ રણ આવ્યું અને એ રણમાં પણ તેઓ મારી સાથેજ રહ્યા. છેવટે પેલી યુદ્ધની જંગી મૂર્તિ દેખાવા લાગી એટલે અમે રણમાં એક સાંજે મુકામ કર્યો. પણ સહવારે હું ઉડીને જોઈું છું તો મારો સામાન ત્યાં રહેવા દબને બીજો બધો સામાન ઉડારી તેઓ ચાલ્યા ગયા હતા. કદાચ તેમને એરી આસા આપવામાં આવી હશે કે યુદ્ધની મૂર્તિ દેખાય એટલે તેમણે ગુપચુપ પાછા ફરી જવું.

હવે આગળ જવામાં મને કાંઈ મુશ્કેલી નડે તેમ નહોતું. મારો સામાન બાંધીને હું એ યુદ્ધની મૂર્તિ તરફ આગળ વધવા લાગ્યો અને એક પ્રહર દિવસ ચડતામાં તો પેલા બૌદ્ધ મઠમાં પહોંચી ગયો. તેના બારણામાં જ એક વૃદ્ધ સાધુની આકૃતિ ઊભી હતી મેં તેને ઝાળખ્યો. તે કુડિન પોતેજ હતો. પોતાનાં ચરમાં બરાબર નાક ઉપર ગોઠવતો તે મને નિહાળી રહ્યો.

“અહો, બંધુ ! હું તારી રાહજ જોઈ રહ્યો હતો. ” કુડિન બોલ્યો : “ શું ત્યાંએ તને ભૂખ લાગી એટલે પાછો ભોજન કરવા માટે આ ગરીબ સ્થાને તું પાછો ફર્યો ? ”

મેં જવાબ આપ્યો : “હા, ભક્ત કુડિન ! મને આરામની ભૂખ લાગી છે. ”

“ તારે માટે આરામ તૈયાર છે : આ અવતાર પૂરો કરતાં સુધી તને આરામ જોઈતો હશે તોપણ તે તને અહીં મળશે. પરંતુ પેલો બીજો બંધુ ક્યાં છે ? ”

“ તે ગુજરી ગયો. ” મેં જવાબ આપ્યો.

“ એટલે કે અન્યત્ર તેને નવો અવતાર પ્રાપ્ત થયો, અથવાતો તે દેવભૂમિમાં બિરાજતો હશે અને કેટલાક કાળ પછી તેને નવો

અવતાર પ્રાપ્ત થશે. વર, આપણે તેને ભવિષ્યમાં જરૂર મળવાના તો ખરા. હવે, તું મને તારા અનુભવની બધી વાત કહે.”

મેં ભોજન કર્યું અને રાત્રે બધીએ વાત કહી. કુહને બધી વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી, પરંતુ તે એક અદ્ભુત વાર્તા હોવા છતાં તેના મનને જરાએ આશ્ચર્ય થયેલું મને માલુમ પડ્યું નહિ.

તે બોલ્યો: “બંધુ ! પ્રકૃતિને અધીન ત્યાંસુધી મનુષ્યની શક્તિઓ છે, ત્યાંસુધી યુદ્ધનું શરણુ પ્રાપ્ત થવું નથી: એ પ્રકૃતિને તારો હલિત જીતી ગયો, એટલે હવે તેને ઉતાવળે પ્રભુશરણની પ્રાપ્તિ થશે. પ્રકૃતિને જીતવાના અનેક માર્ગો છે અને તેમાંના આ એક હોતો.”

બીજી પણ તેણે કાંઈ કાંઈ વાતો કહી, પણ મને તેમાં બહુ રસ પડ્યો નહિ. હું તો હવે જલ્દી ધર તરફ પાછો ફરવા ઇચ્છતો હતો, એટલે એકાદ દિવસ ત્યાં રહીને હું ત્યાંથી હિમાલય તરફ આગળ વધ્યો. માર્ગમાં વજન ઉંચકનારા અને ભોમીઆઓની મદદની મને જરૂર પડી, કારણકે મારી શરીર શક્તિ ઘટતી જતી હતી એટલે મારો બધો બોજો હું ઉંચકી શકતો નહોતો. જ્યારે હું જૂનાગઢમાં મારા મકાનમાં પહોંચ્યો, ત્યારે હું ખરેખર મદિ પડ્યો. આજે જીવરામ વૈદ્ય મને રોજ નવાં-નવાં ઔષધો અને માત્રાઓ આપે છે, પરંતુ તખ્તીયત સુધરવાને બદલે બગડતી જાય છે, અને મૃત્યુ પ્રત્યેક ક્ષણે નજીક ને નજીક આવતું દેખાય છે. અહા ! જીવનદીપ જલ્દી ધુગાય તો કેવું સારું ? માયાનું અંતીમ દર્શન થવાનો એ સમય પાસે આવતો બોધને મને કેમ આનંદ થયા વિના રહે ?

ઉપસંહાર.

પ્રિય વાચક ! હરપાળે પોતે લખેલી આત્મકથા આટલેથી પૂરી થાય છે. હું જીવરામ વૈદ્ય તેની માંદગીમાં સારવાર કરતો હતો પરંતુ દિવસે દિવસે તેનું શરીર વધારે અચેતન થતું ગયું એટલે તે આગળ લખી શક્યો નહિ હોય એમ મને લાગે છે. તેનું ઉપર લખેલું આત્મકથાનું લખાણ મારા હાથમાં કેવી રીતે આવ્યું તે વાત હવે હું કહું.

હરપાળની તખીયત વધારે ને વધારે નરમ થતી જતી હોવાને હું રોજ એ-ત્રણ વાર તેની તખીયત જોવા જતો. એક દિવસ રાત્રે દસ વાગતાં હું તેને ત્યાં જતો હતો, પરંતુ હું તેને ઘેર પહોંચ્યું તે પહેલાં તો તેની ચાકરડી દોડતી દોડતી મને બોલાવવા આવતી સામી મળી. મેં તેને પૂછ્યું : “ શું તારા શેક ચુજરી ગયા ? ”

ચાકરડીએ જવાબ આપ્યો : “ ના, તે તો ક્યાંના ક્યાં જતા રહ્યા છે ! ”

“ જા, જા, તું જૂઠું બોલે છે.” મેં કહ્યું : “ બીજાનામાં બેઠાં થવાની તો તેની શક્તિ નથી, પછી તે જાય ક્યાં ? ”

“ ખરેખર, મને પણ નવાઈ લાગે છે, સાંભળો. હું તો વાસણ માંજીને મારી પથારી કરવાના વિચારમાં હતી, એટલામાં મને સાંભરી આવ્યું કે હજી હરપાળભાઈને રાતની દવા આપવી બાકી છે, એટલે હું તેમના બિજાનાવાળા ખંડમાં ગઈ, તો કોઈ મળે નહિ ! બિજાનું ખાલી પડેલું. મેં ધાર્યું કે તે જાજર જવા ગયા હશે, એટલે મેં જાજર તરફ નજર કરી, પણ જાજરની સાંકળ બહારથી વામેલી. મેં આંગણમાં ચોપાસથી જોયું, ઘરના બધા ખંડો તપાસી વાળ્યા અને પછી

હું પાછળના વાડામાં ગઇ. વાડાની પાછલી બારી તદ્દન ખુલ્લી પડેલી. મેં બારીની બહાર ડોકીઢ કંઈ તો ચંદ્રના અજવાળામાં ડુંગરની ધાર ઉપર હરપાળ બાઈ લથડીયાં ખાતા ચાલ્યા જતા દૂર દૂર દેખાયા. તેમના હાથમાં લાકડી હતી અને લાકડીને ટેકા દેતાં તે ભોંયે પછડાતી હતી ત્યારે ધુધરમાળ જેવો અવાજ થતો હતો ! મને તો બીક લાગી. ભૂતડાં પગે ધુધરા બાંધીને નાચતાં હોય એવું મને લાગ્યું એટલે હું દોડતીક તમને બોલાવવા આવતી હતી, એટલામાં સાંઈ થયું કે તમે નજીકમાં જ મળી ગયા.”

હું ચાકરડીની આ વાત સાંભળીને તેની સાથે હરપાળના મકાન તરફ દોડ્યો. મકાન તદ્દન નજીક હતું. વાડાની પાછલી બારી તરફ હું ગયો. ચાકરડી મારી સાથે આવી. તેણે મને આંગળી કરીને હરપાળને જતો બતાવ્યો. ધુધરમાળ જેવો અવાજ પહેલાં કરતાં ધીરો સંભળાતો હતો. ગિરનારની તળેટીમાં જ એક ઉંચી ધાર પર તે ચાલ્યો જતો હતો. ચાકરડી મારી સાથે આવતાં બહીની, એટલે હું એકસો તેની તરફ દોડ્યો.

કેટલેક છોટે એક જીર્ણ થઇ ગયેલું મંદિર હતું. લોકો તેને આઘશક્તિનું મંદિર કહેતા, પરંતુ તે એટલું જીર્ણ હતું કે લાગ્યે જ કોઇ દર્શન કરવા જતું હશે. મંદિરમાં મૂર્તિની પૂજા પણ થતી નહિ. હરપાળ તે તરફ જતો હોય તેમ જણાયું, અને માંઈ તે અનુમાન થોડી ક્ષણોમાં જ સાચું પડ્યું. હરપાળ ત્યાં આગળ થોભ્યો. તે જીર્ણ થયેલા મંદિરની સમક્ષ ઊભો રહ્યો અને તેણે પેતાના બે બાહુ પહેળા કરેલા મેં દૂરથી જોયા.

એટલામાં મંદિરની અંદરથી કોઇ પ્રકાશિત વ્યક્તિ બહાર નીકળતી મેં જોઇ ! તેના મસ્તક ઉપર અખંડ જ્યોત બળતી હતી. તે કોઈ અપ્સરા હશે કે દેવી હશે તે હું કહી શકતો નથી, પરંતુ તેજના

અંબારરૂપ એક સ્ત્રીની આકૃતિ તો તે હતી જ. હું સ્તબ્ધ થઈને આંતરમાં જ બેસી રહ્યો.

હરપાળે તે આકૃતિને જોઈ હોય, તેમ જણાયું. તેણે પહોળા હરેલા પોતાના બેડ હાથ જોડ્યા અને એક કારમી ચીસ નાંખી. એ ચીસમાં દુઃખ, ત્રાસ કે લય નહોતો, પણ આનંદ હતો. તે બે ડગલાં આગળ વધ્યો, પછી તેણે એક લથડીયું ખાધું અને તે ભેયે ચઢાડ્યો !

હું દોટ મૂકીને ત્યાં પહોંચ્યો, પરંતુ તે વખતે પેલી તેજસ્વી આકૃતિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી. હરપાળ ભેયે પડ્યો હતો. તેના એક હાથમાં ઘંટડીઓવાળો દંડ હતો, બીજા હાથમાં આ પુસ્તકના લખાણના કાગળ હતા !

હરપાળ મરણ પામ્યો હતો. હું ગામમાં પાછો ફર્યો અને સ્નેહીઓને તેડીને એ જીર્ણ મંદિર પાસે પાછો આવ્યો. મંદિરના આંતરણમાં જ અમે હરપાળના દેહને અસિદ્ધ દીધો. તેના હાથમાંના પુસ્તકના કાગળ મેં રાખ્યા અને દંડને મંદિરમાં પધરાવ્યો. એ પુસ્તક વાંચતાં લોકોને હરપાળના જીવનની ખબર પડી. લોકોએ આવશ્યકિતના મંદિરને સમરાવ્યું અને તેની સામે હરપાળની પાહુકાની દહેરી ચણાવી.

આજે તો એ મંદિર અને દહેરી ગિરનાર પર પડતા ધોધબંધ વરસાદથી ધોવાઈને નાશ પણ પામ્યાં હશે.

ધી મોડર્ન ગુજરાતી ઈંગ્લીશ ડિક્શનેરી.

કર્તા બાનુસુખરાય નીરગુણરામ મહેતા. અને ભરતરામ બાનુ-
સુખરામ મહેતા. ગુજરાતી ઇંગ્રેજીની આ હમણાં નવીન ઢબથી તૈયાર
કરવામાં આવેલી મોટામાં મોટી ડિક્શનેરી છે. આમાં ગુજરાતી શબ્દ
તેના ઇંગ્રેજીમાં થતા જુદા જુદા અર્થ વાક્ય જોડણીથી થતા અર્થના
ફેરફાર વીગેરે સર્વ બાબતો વિસ્તારપૂર્વક સમજાવી છે. આમાં આશરે
૫૫૦૦૦ શબ્દનો સંગ્રહ છે. કાગળ ગ્લેજ ઉપા ૭૦x૧૦૦ ઇંચ સાઈ-
ઝનાં ૫૪ ૧૬૦૦ પાકું સોનેરી પુંડું છતાં કિંમત રૂ. ૧૫ પો. ૨ રૂ.

ગુજરાતી શબ્દકોષ

(શાળાપયોગી આમાં) ગુજરાતી શબ્દો તેના ગુજરાતીમાં થતા
જુદા જુદા અર્થ તેનું સુગ અને વ્યુત્પત્તિ, સ્થ શબ્દ અને તેના કહે-
વત અને કવીતામાં થતા જુદા અર્થ વાક્યમાં મુકવાથી થતા અર્થના
ફેરફાર એમ સંપૂર્ણ બાબતો આમાં આપવામાં આવી છે. આશરે
૪૫૦૦૦ શબ્દનો સમુદાય છે. કાગળ ગ્લેજ ઉપા, સુંદર છપામણ,
૮૦x૧૦૦ ઇંચ સાઈઝનાં ૫૪ ૮૬૫ પાકું પુંડું છતાં કિંમત રૂ. ૬૧ પો-
સ્ટેજ ૧૪ આના.

ગુજરાતી શબ્દાર્થ ચિંતામણી

ટ્રેનિંગ કોલેજ, હાઈસ્કુલ, વિનયમંદિરના શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ,
લાઈબ્રેરીઓ તેમજ ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને હમેશાં ઉપયોગી
થાય તેવા નવોજ આ શબ્દકોષ બહાર પડ્યો છે.

સાઈઝ—કાઉન ૧૬ પેજ, ટાઈપ—ઝીણા રમોલ પેક. શબ્દો
૪૨૦૦ લગભગ અર્થો-મૂળ અને વ્યુત્પત્તિ સાથે ચોક્કસ અને રૂઢ
તેમજ કહેવત વગેરેની સમજણસહ પાનાં ૧૫૦૦ પુંડું પાકું છીંટનું
સોનેરી નામનું કિંમત રૂ. સાડા પાંચ પોસ્ટેજ તેર આના જુદું.

ઘર વડીલ,

આમાં, દીવાની, ફાજદારી, તથા રેવન્યુ કાયદાઓનો સંગ્રહ છે.

કાયદાના હિમાયતીઓ, ઇંગ્લેન્ડ નહીં બલ્કે, તેમજ કેટ સંબંધીનું કામકાજ કરનારાઓ સારું આ પુસ્તક એક ઉત્તમ બક્ષીસ છે. જુજ બાબતો સારું વડીલ અગર ખેરીસ્ટરોની શી ભરવા કરતાં આ પુસ્તક પાસે રાખવું એ ઘણું જ લાભદાયક છે. આમાં ઇન્ડિયન પીનલકોડ, ક્રીમીનલ પ્રોસીજર કોડ, ડીસ્ટ્રીક્ટ માજિસ્ટ્રેટની વિશેષ સત્તા, રાજદારી કેદીને દેશપાર કરવાનો, કારીગર અને મજૂર, ખજાનો તથા મેળા, બાઝાનાં વાહન, વીલેજપોલીસ, છાપખાનાં, કારખાનાં તથા વર્તમાનપત્રો, ઢોરના અતિક્રમણ, ભટકતા યુરોપીયનો, નાટકના ખેલ, શીતળા, અશીષુ, આબકારી, જમીનમાં દાટેલા ધન, હથીઆર, તાર, દ્રામચે, પોસ્ટ, મીઝા, ડીસ્ટ્રીક્ટ પોલીસ, રેલવે, જનાવર ઉપર થતું ધાતકીપણું અટકાવવા, સ્ટીમબોઈલર, એક્સટ્રાડીશન, ઝેરી જથ્થોસો, મોટરવાહન, બાર ચનારા પદાર્થો, વર્તમાનપત્રો, ફટકા ગ્રેસ, વીજળી, ગુન્હા કરનારી જાતો, રાજદ્રોહી સભા, કારખાનાં, માંડા માણસો, જીંદગીના વીમા, ઘોડદોડની સરતો, વૈદકીય નોંધ રાખવા, પોલીસ ઓશીસરોના અખત્યાર, હરકોઈ શખ્સના અખત્યાર, પીનલકોડ મુજબના ગુન્હાનું પત્રક, હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર, દત્તક, બક્ષીસ, વીવાહ, વીલ વારસો છુટાછેડા, ખોરાકી પોશાકી વીગેરે સર્વ બાબતો તથા પારસી લોકોનાં લગ્ન તલાક વગેરે વગેરે બાબતો, વારસનામું, તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી બાબતો, મુસલમાની કાયદો, શાદી, તલ્લાક, સગીર, બક્ષીસ, વકફ, ખોરાકી પોશાકી વગેરે બાબતો, અપકૃત્ય તથા

એ સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, કોર્ટ સંબંધીના અધિકાર, ન્યાત સંબંધી, હિન્દુ વિધવા પુનઃ લગ્ન, દીવાની કોર્ટના દરજ્જા, કોર્ટ પ્રી તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, હિન્દુ લોકોનાં વસીયતનામાં, પુરાવા તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, સમ, વિશેષ ન્યાય, કરજદાર ખેડૂતોને મદદ કરવા તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, પ્રોબેટ, ટ્રસ્ટ અને તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, મીલકત તબદીલ કરી આપવા તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, સુખાધીકાર તે સંબંધી જુદી જુદી આખતો, કંપની તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો, રમોલકોઝ કોર્ટથી મેયત માણસનું લેણું વસુલ કરવા સરટીફિકેટ, સગીરની જાત તથા મીલકતના વાલી નીમવા, વેચાણ નાદાર ઠરાવવા તથા તે સંબંધીની જુદી જુદી આખતો જમીન મહેસુલ તથા તે સંબંધી જુદી જુદી આખતો, જમીન ઉપરના હક્કપત્રો, લોકલફંડ, વતન ભાગીદારી તથા નરવાદારી, સમરી સેટલમેન્ટ તાડાગીરાસ; મતાદાર તાલુકદારો કોર્ટ ઓફ વોર્ડસ તગાવી ઇનકમટેક્સ ઇરીગેશન; જંગલ, તમાકુ, ખુશ્કીજકાત, જળમાર્ગની ડ્યુટી, હિન્દુસ્તાનનાં બંદરો દેશી ઉતાર લઈ જનારાં વહાણો, સુતરાઉ માલપરની જકાત, સાર્વજનિક રસ્તા તથા પુલો કબજા વહીવટ, જનરલ રટીમ્પ એક્ટ, સાર્વજનિક કામ સારુ જમીન લેવા આગત, ચલણી નોટો, નાણાં, દસ્તાવેજના જુદી જુદી જાતના નમુના વીગેરે ધણી ધણી આખતો આમાં આપવામાં આવેલી હોવાથી સર્વ સાધારણો તેમજ થોડું બણેલાઓને ખાસ સંમતિ થાય છે. પાકું પુકું ગ્લેજ કાગળ જુજ પ્રતો શીલકે છે છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૬-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૧૨-૦ જુદા આજેજ મંગાવો.

મળવાનું ઠેકાણું:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજે ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ,

અપૂર્વ ગ્રંથ ! મહોટામાં મહોટો સપ્રમાણ શાસ્ત્રીય ગ્રંથ !!

રતિશાસ્ત્ર કિંવા ઠેકશાસ્ત્ર

[સાંસારિક ગુપ્તજ્ઞાન વિષયક સચિત્ર ગ્રંથ.]

આમાં રતિશાસ્ત્રનું મહાત્મ્ય, સ્ત્રીજાતિ ભેદ, પશ્ચિની, શંખણિ, ચિત્રિણી, હસ્તીનીનાં લક્ષણો અને તેમનાં મનહર ચિત્રો, પુરુષજાતિ જેવી કે મૃગજાતિના, શશકજાતિના, અશ્વજાતિના અને વૃષભ જાતિનાં સ્ત્રીપુરુષના સામુદ્રિક લક્ષણ, પુરુષ પ્રકૃતિ જાણવાનું સાધન, સ્ત્રીજાતિના અવસ્થા ભેદ, ચારજાતિના પુરુષોને યોગ્ય નારી નિર્ણય; વિવિધ જાતનાં સ્ત્રીપુરુષોથી થતાં સંતાનોના ગુણાવગુણ, કુમારી વિવરણ રતુવર્ણન અને તેનું ફળાફળ, રજોદર્શન, માસફળ, રજોદર્શનનું નક્ષત્રફળ, રતુમતિ સુંદરીનું કર્તવ્ય, લાવણ્ય કિંવા સૌંદર્ય રૂપ મહીમા, રતિ તથા પુરુષ કામવાસ; મૈથુન દોષ વર્ણન, રતિપ્રકાર આસન વિવરણ, સહવાસ, ગર્ભાધાન, રજોદર્શનના આરંભથી ૧૬ દિવસ સુધીનું શાસ્ત્રીયફળ, ઇચ્છાનુરૂપ પુત્ર-પુત્રી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય, કાળફળ મહાત્મ, ગર્ભમાં પુત્ર હોય તો તેનાં લક્ષણ, ગર્ભમાં પુત્રી હોય તો તેનાં લક્ષણો, ગર્ભવર્ણન અને સગર્ભા સુંદરીનું કર્તવ્ય, ગર્ભનો અદ્યુત ભેદ અને ગર્ભાવસ્થામાં તેની સ્થિતિ, ગર્ભવૃદ્ધિ, માતા પિતાના આચાર-વિચારની ગર્ભપર અસર, માઆપ કાળાં હોવા છતાં સફેદ બાળક કેવિ રીતે ઉત્પન્ન કરી શકે? ગર્ભઆવ અને ગર્ભપાત પ્રસવકાળ, બાલ્યવસ્થા, નાળ, પ્રસવ થયા પછી સ્નાનની વ્યવસ્થા, બાળકનો પોશાક, સ્તનપાન બ્રહ્મચર્ય, યુવાવસ્થા, હસ્તદોષ કિંવા હસ્ત મૈથુન અને વિહાર; વીર્યસ્નાવ રાત્રે સ્વપ્નમાં થતો વીર્યસ્નાવ, પ્રમેહ વાતથી અથવા વાયુથી થનાર પ્રમેહ, વંદ્યદોષ અથવા વાંઝીયાપણું,

ઉપદંશ અથવા ચાંદી, ઉપદંશની ખીજ સ્થિતિ તથા શરીરપર તેની અસર, નળીને સોળે, ઉપદંશને અવયવ, રુપસ્માવમાં ઉત્પન્ન થતી અડચણો, રુપસ્માવનું અટકી જતું, ધાતુક્ષય, ગર્ભસ્થાનનું ખસી પડતું, હિસ્ટરિયા અથવા ચિત્તભ્રમ, સ્ત્રીના ઉત્પત્તિ અવયવ, મુત્રરોગ, બહુમુત્ર, મૂત્રગાંઠ, નપુંષકત્વ અને તેની જુદી જાતો અને ઉપાય, વીર્ય સ્તંભના ઉપાય, વિગેરે વિગેરે ધણી બાબતોનો આમાં સંપૂર્ણ સમાસ હોવાથી ધણું ઉપયોગી છે. છેવટે કામસંજ્ઞવની અર્થાત પંડિત કામનાથ [કાકા] નું જીવનચરિત્ર આપવામાં આવેલું છે. આ પુસ્તકની થોડાજ વખતમાં ખીજ આવૃત્તિ ખલાસ થવાથી આ તેની ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવામાં આવી છે. અને તેની પણ સંખ્યાઅંધ નકલો ખપી ગઈ છે. કિમત પાકુ પુંકુ ગ્લેજ કાગળ ૩૥ રૂ. પોસ્ટેજ માફ.

ધી એન્હરી ડે કોરસપોન્ડેન્સ

(કિવા) હુમેશનો પત્રવ્યવહાર.

આ પુસ્તકમાં ગુજરાતી સાથેજ ઇંગ્લેશમાં પત્રવ્યવહાર કેમ કરવો તેની સંપૂર્ણ માહિતી આપેલી હોવાથી ખાસ ઉપયોગી છે. આમાં જન્મવાનું નિમંત્રણ, નિમંત્રણનો સ્વિકાર, અસ્વિકાર, બિધરાણી, રીપોર્ટ, દાકતરને બોલાવવા સંબંધી, ભલામણપત્ર, ભેટ મોકલવા સંબંધી, બેંકમાંથી રૂપિયા મંગાવવા બાબત, મકાન ખાલી કરવા નોકર રાખવા, અકસ્માત માટે દીલગીરી, પારસલ મંગાવવા બાબત, રજા માટે ચીઠી, રજા રદ કરવા બાબત, રેલ્વેનો ડબ્બો રીઝર્વ કરાવવા બાબત, જુલો ગયેલી વસ્તુ મંગાવવા બાબત, સ્નેહીની માફગી માટે દીલસોજી; તેનું ઉત્તર; સ્ટીમર સંબંધી પુછપરછ, તેનો જવાબ, મુત્રનો પિતા પ્રત્યેનો કાગળ, બહેનનું બાઈ પરનું પત્ર, હીસાબી કારકુનની જગ્યા માટે અરજી; રજા માટે અરજી, રાજીનામા માટે

અરજી; મ્યુનિ. સેક્રેટરીને અરજી, રેલવે સત્તાધિકારીને અરજી, મુખ-
ત્યારની સહુદ માટે અરજી, સર્ટિફિકેટો, વૈદ્યકીય સર્ટિફિકેટ, પુસ્તક-
રજીસ્ટર કરવા બાબત, પગાર વધારવાની બદલી કરવા માટે અરજી
ફરીયાદ દેવરાવવા બાબત પોલીસમાં અરજી, જુના નોકર માટે બલા-
મણપત્ર, ઉધરાણી, તેનો જવાબ, પહેચિત્ર માલની કીમત મોકલવા
બાબત, નવી દુકાન ખોલ્યા વિષે, આડત બાંધવા સંબંધી, એક
દુકાનદારનો ખીજ પેઢી સાથે સંબંધ શરૂ કરવા, તેનો જવાબ, મકાન
લાડું જણાવવા બાબત, હુંડીનાં નાણાં મળ્યા બાબત, ધરનો વીમો
ઉતરાવવા બાબત, મકાનલાડું વધારવા બાબત, કોઈ પેઢીમાં રૂપિયા
જમે કરાવવા બાબત, મકાન ખાલી કરાવવાની નોટીસ, મકાનનું લાડું
વધારવાની તથા ઘટાડવા બાબત, મંદવાડ મરણુ તે સંબંધી દીલસોજી
પત્રો, અમુક કારણુ માટે માફી માગવા તથા આપવાના જુદી જુદી
જાતના પત્રો, લાડાચીઠી અને દસ્તાવેજ વિશે ધણી જાતના નમુના
વિગેરે અસંખ્ય બાબતોના નમુના આમાં તૈયાર આપેલા હોવાથી
તેમજ તે સાથેજ તેનું ગુજરાતી આપેલું હોવાથી ખાસ ઊપયોગી
છે. એક વખત આ પુસ્તક તમે તમારા ટેબલ ઉપર રાખશો તો
ખસેડવાનું મન થશે નહીં, આજેજ મંગાવો કિ. ૧૥ પોસ્ટેજ ૦૦=

નુતન હુન્નરસાગર.

જાતિ અનુભવ તેમજ વિવિધ ગ્રંથોના આધારે આ પુસ્તકમાં
વિવિધ વિષયો ઉપર ધણીજ લંબાણથી માહિતી આપેલી હોવાથી
ગમે તેવો અજાણ અજાણ માણસ પણ આ પુસ્તકની સહાયતાથી
હુન્નરો શીખી શકે છે. આમાં મીણુચતીયો, દીવેટો તથા તે સંબંધીના
મસાલા વીગેરે સુકા રંગો, હાથી દાંત ઉપર ચઢાવવાના જુદા જુદા
રંગ ને તે સાફ કરાવવાની રીત તથા તે જણુસો સાંધવા માટેની
મેળવણી, સાણુઓ જેવા કે કોકમના તેલનો, રાજનો, કોપરેલ તેલનો,
પાપડી ખારમાંથી સાણુ બનાવવાની રીત, પારદર્શક સાણુ, વીંડઝરસોપ,

કપડાં ધોવાના સાબુના પાઉડર, લેમન ઓરંજ સોપ, રોઝસોપ, જાન-વરો સાફ કરવાનો સાબુ, ઉંનનાં કપડાં ધોવાનો સાબુ, હીનાનો સાબુ, કેવડાનો સાબુ, મરક કાર્બોલિક અને સલ્ફર સોપ વિગેરે ઘણી જાતના સાબુઓની માહિતી, જુદી જુદી જાતના વાર્નિશો જેવા કે તેલથી વાર્નિશ, ગાડીઓ રંગવાના વોર્નિશ. લોઢાના સામાન સાફ કાળો વાર્નિશ, સ્પીરીટની મદદથી બનતા વાર્નિશો, ટોપલીઓ, પેટીઓ અને નકસી કામના વાર્નિશ, વોટરપ્રુફ વાર્નિશ, જર્મન પેટન્ટ વાર્નિશ, લોખંડના વીગેરે ઘણી ઘણી જાતના વાર્નિશોની માહિતી, કુવા અને કેટલી ઉંડાઇએ પાણી તીકળશે તે સંબંધીની માહિતી, શીમડા તેમજ હાથીદાંતનાં બટનો, છીપનાં બટનો, કાચનાં, પીત્તળનાં, લોખંડનાં બટનો, જુદી જુદી જાતનાં પકવાન; અથાણાં ચટણી વીગેરે બનાવવા વિષે, અગરબત્તી, અર્ગળો, ગુલાલ અખીલ અને છીંકણી, બનાવવી રહેલા કાચો એળાયા સુગંધી ધુપ, કાગળની ચીજો લાકડા જેવી કરવા વિષે, રૂપા ત્રાંબા, આદી ઉપર દોળ ચઢાવવાની જુદી જુદી રીતો અને તે કેવી રીતે સાફ કરાવવી વીગેરે, સોનેરી શાહી, કપડાં ઉપર લખવાની શાહી, હરકોઈ જાતના ડાઘ કાઢવાની રીત જેવા કે મોતી ઉપરનો, તમાકુનો, જર્મન સીલવર ઉપરનો ડાઘ, કાચનો સામાન સાફ કરવા બાબત, દીવાસળીઓ, વીલાયતી બપોરીયા, રંગીન તારાઓ, વીગેરે વીગેરે. જુદી જુદી જાતના ત્રાસદાયક જંતુઓ દુર કરવાની રીત જેવા કે સર્પ ઉદર માંકણ મચ્છર કીડી વિગેરે વિગેરે. જુદી જુદી જાતની લાખ જેવી કે સીલ કરવાની લાલ તેમજ કાળી લાખ; સીલ કરવાની ફ્રેન્ચ લાખ, બટન તેમજ ચપટા લાખ વીગેરે વીગેરે. જુદી જુદી જાતના કાગળો, ચામડાં સંબંધીના જુદી જુદી જાતના હુન્નરો જેવા કે જુદા જુદા રંગ ચઢા-

વવા ચામડું નરમ કરવું ચામડું તતડી જતાં અટકાવવું ચામડાં બગડે નહી તેમ રાખવાની રીત વિગેરે વિગેરે બાબતો. કાચ સંબંધી જુદા જુદા હુન્નરો લાકડાં સંબંધીના જુદા જુદા જાતના હુન્નરો ધાતુઓ સંબંધી લિન્ન લિન્ન પ્રયોગો, જુદા જુદા જાતનાં સુગંધી તેલો જેવાં કે, જાયફળ, બદામ, તજ, લવીંગ, નારંગી, ગુલાબ, કેવડા, સુખડનું અત્તર, કેલન વોટર, લવન્ડર વોટર, હંગેરીયન વોટર, માલીફલાવરનું અત્તર; બાદશાહી મજરાજ વીગેરે વીગેરે અત્તરો તથા તેલો, જુદા જુદા જાતના અર્કો તથા એસેન્સો જેવા કે ગુલાબ, ચંબેલી, મોગરો, કપૂર, રૂબીન લીંબુ, કસ્તૂરી, લવિંગ, જાયફળ; તજ, લોખાન અર્ક, ટીકચર આયોડાઇન, એવી વિગેરે ધણી અસંખ્ય બાબતો આપવામાં આવી છે. સર્વ સાધારણોને સમજણ પડે તેટલા ખાતર પુસ્તકની બાબા ધણી સહેલી રાખવામાં આવી છે. કાગળ ઝેલ પાકું પુંકું છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૪૦૦ પોસ્ટેજ માફ.

શ્રીમાન જેપુરાધિસ મહારાજ રાજરાજેશ્વર શ્રી સવાઇ

પ્રતાપસીંહજી રચિત

અમૃતસાગર

અથવા

પ્રતાપસાગર.

આ વૈદ્યકો ગ્રંથ શ્રીમાન જેપુરાધિસ મહારાજ રાજરાજેશ્વર શ્રી સવાઇ પ્રતાપસીંહજીએ જુદા જુદા દેશના મહાન વૈદ્યોને એકઠા કરી વર્તમાન સમયના મનુષ્યોના કદ, આવરદા અને અમીશળ નેષ્ટ જગત માનનીય ચરક, સુશ્રુત, વાગબદ, આત્રેયસંહિતા, હારીસંહિતા, ધન્વતરીસંહિતા, વૃન્દ, ભેડ, ભુશુસંહિતા માધવનિદાન બાવપ્રકાશ,

વૈદ્યવિનોદ, વૈદ્યહસ્ય, ચક્રદત્ત, રૂપદત્ત કાશિનાથ પદ્ધતિ, રસસુંદર, રસરાજ, વૈદ્યરત્ન, વૈદ્યવલ્લભ, વૈદ્યામૃત, વૈદ્યાર્ણવ, સારસંગ્રહ, સારંગધર, રસમંજરી, કુમારતન્ત્ર, ગૌરીકાંચલિકા, કાળજ્ઞાન, રસસીધું, રસરત્નપ્રદિપ, યોગચિન્તામણી, યોગતરંગણી, યોગરત્ન, યોગરત્નાવલિ, વૈદ્યજીવન, નેત્રોપચાર, જ્વરતિભિરભારકર, સન્નિપાતકૃતિકા, વૈદ્યકુતુહલ, અને ગોરખપદ્ધતિ, વિગેરે ગ્રન્થોનું દોહન કરી પોતાની જાતે તે પ્રયોગો અનુભવિ તે પ્રયોગો અને નિદાનેનો સંગ્રહ કરી જેપુરી ભાષામાં આ ગ્રન્થ નિર્માણ કરી છાપવામાં આવ્યો. તે ભાષામાં આ ગ્રન્થની સારી પ્રસંશ્વા થઈ અને તેથી એ પુસ્તક ગુજરાતી હિન્દી વિગેરે ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે, આ ગ્રન્થની મહત્તા વિશ્વવિખ્યાત છે, આ અમૃતસાગર અમૃતના સાગર સમાન છે. જેમ સાગરમાં અનેક તરંગો હોય છે તેમ આ અમૃતસાગર ૨૫ તરંગો સહિત છે. આમાં યોગ્ય અને અયોગ્યવચાર, ઔષધ દેવાનો સમય. ઔષધોના પ્રતિનિધિ, ઔષધોના પ્રમાણ, તોલની પરિભાષા, કાલીંગદેશની પરિભાષા, સ્વરસ કરવાનો વિધિ, હિમ કરવાનો વિધિ, મન્થ કરવાનો વિધિ. કલક કરવાનો વિધિ, ચુર્ણ કરવાનો વિધિ ચુર્ણને ભાવનાપુટ દેવાનો વિધિ, પુટ પાકનો વિધિ, ક્વાથનો વિધિ. અવશેહનો વિધિ, ગોળાથો કરવાનો વિધિ, ઘૃત અથવા તદ્દલ પકવવાનો વિધિ. ક્વાથનો વિધિ. સન્ધાન-આયાનો વિધિ. આસવ તથા અરીષ્ટનાં લક્ષણો. ઔષધીઓના દીપન પાચનાદિ પ્રકાર. ઔષધ એટલે શું ? ઔષધ કયા રચનું ! કયું વખતે ! તથા કેવી રીતે ગ્રહણ કરવું તેના વિધિ, સ્વાભાવિક હિતકારી પદાર્થો કયા કયા છે. એકએકના સંયોગથી થતા અહિતકારી પદાર્થો, ચિકિત્સાનું લક્ષણ તથા તેની રીત. રોગની પરીક્ષા કેટલાં પ્રકારે કરવી ? નાડી પરીક્ષા, મુત્રપરીક્ષા, સ્વપ્નપરીક્ષા, નેત્ર પરીક્ષા. મુખ પરીક્ષા, જીભ પરીક્ષા, મળ પરીક્ષા, શબ્દ તથા સ્પર્શ

પરીક્ષા લાંબા આયુષ્યવાળા રોગીના ચીન્હે. દુષ્ક આયુષ્યવાળાના લક્ષણો, શકુન પરીક્ષા, દેશ વીચાર, કાળ વિચાર અવસ્થા વિચાર, અર્થ વિચાર. કર્મ વિચાર. સાધ્યાસાધ્ય રોગીની પરીક્ષા, અસાધ્ય રોગીની ઝાળખાણુ, જવરની ઉત્પત્તિ, વાતજવરના લક્ષણુ અને તેના ઉપાય. પિત્તજવરના લક્ષણુ અને ઉપાય, કફજવરના લક્ષણુ અને ઉપાય વાંતપીત જવરના લક્ષણુ અને ઉપાય, વાતકફ જવરના લક્ષણુ અને ઉપાય, કફ પીત જવરનાં લક્ષણુ અને ઉપાય ત્રિદોષ સન્નિપાત જવરની ઉત્પત્તિ નિદાન લક્ષણુ અને ઉપાય, જુદી જુદી જાતના સન્નિપાત જવર. નિદાન લક્ષણુ અને તેના ઉપાય બાળકોના જવર, સુતીકા જવર અને તેના ઉપાય, અતીસાર, વાતાતીસારના લક્ષણુ અને ઉપાય સંઘ્રણી અને તેના ઉપાય, અતિસાર, વાતાતિસારના લક્ષણુ અને કફતિસાર અને ઉપાય મરડો અને તેના ઉપાય જઠરાગ્નિ વિકારો મન્દાગ્ની, તીક્ષ્ણાગ્ની, વિપમાગ્ની, સમાનાગ્ની અજીર્ણના લક્ષણો અને તેના ઉપાયો, કમીરોગ તેના લક્ષણુ અને ઉપાય પાંડુરોગ તેનું સ્વરૂપ અને તેના ઉપાય. જુદી જુદી જાતના કમળાના રોગ તેના લક્ષણો અને ઉપાય, રક્તપીત્તના લક્ષણુ. ઉષ્ણવો અને ઉપાય ઉષ્ણરસના નિદાન લક્ષણુ અને ઉપાય હેષ્ટીનું સામાન્ય સ્વરૂપ લક્ષણો અને તેના ઉપાય, શ્વાસસ્વરૂપ લક્ષણુ અને તેના ઉપાય. સ્વરબેદના નિદાન સંખ્યા લક્ષણો સાધ્યાસાધ્યપણુ અને તેના ઉપાય ઉલટીનું નિદાન સમપ્રાપ્તિ સંખ્યા, સામાન્ય લક્ષણુ ઉષ્ણવો સાધ્યાસાધ્યપણુ અને તેના ઉપાય તરસની નિદાનપુર્વક સંપ્રાપ્તિ સંખ્યા સ્વરૂપ લક્ષણો ઉષ્ણવો તથા અરીષ્ટ અને તેના ઉપાય મુરછા નિદાનપુર્વક સંપ્રાપ્તિ લક્ષણુ સંખ્યા ભ્રમ અને તેમાં એઓનું પરસ્પર બીન્નત્વપણુ અને તેના ઉપાય દાહના પ્રકાર તેના લક્ષણો સાધ્યાસાધ્યપણુ અને તેના ઉપાય. ઉન્માદ તેના નીદાન તથા સંખ્યા. સંપ્રાપ્તિ પુર્વસ્વરૂપ લક્ષણો.

સાધ્યાસાધ્યપણુ અને તેના ઉપાય મૃગીરોમનું નીદાન પુર્વક સંપ્રાપ્તિ તથા સંખ્યા સ્વરૂપ લક્ષણ દોશોથી થતા કોપ સાધ્યાસાધ્ય મૃગી. પથ્યાપથ્ય અને તેના ઉપાય વાયુ સંબંધી રોગો તેના ૮૪ પ્રકાર. મુખ્ય કારણો સાધ્યાસાધ્યપણુ પથ્યાપથ્ય અને તેના જુદા જુદા ઉપાય કંદરતમ્બના નીદાન અને તેની સમપ્રાપ્તિ લક્ષણ સાધ્યાસાધ્યપણુ અને તેના ઉપાય આમવાતની નીદાનપૂર્વક સમપ્રાપ્તિ લક્ષણ પથ્યાપથ્ય અને તેના ઉપાય પિત વ્યાધીઓના નીદાન રોગની સંખ્યા અને તેના ઉપાય કદના ૨૦ રોગો તેના નીદાન અને ઉપાયો વાતરક્ત તેના લક્ષણ ઉપદ્રવ સાધ્યાસાધ્યપણુ પથ્યાપથ્ય. અને તેના ઉપાય શુળરોમ વાયુના શુળ પીત્તના શુળ તેના ઉપદ્રવ લક્ષણ સાધ્યા-સાધ્યપણુ અને ઉપાય ઉદાવર્તના નીદાન સમપ્રાપ્તિ તથા લક્ષણ સાધ્યાસાધ્યપણુ અને ઉપાય બુદ્ધિનાં નીદાન લક્ષણ ઠેકાણાં, પથ્યા-પથ્ય અને ઉપાયો એમ દરેક રોગની ક્રમવાર ચીકીત્સા તેનાં લક્ષણ તેની જુદી જુદી જાતો જુદી જાતના દર્દો ઉપર જુદી જુદી દવાઓ એમ સર્વ માહિતી ધણી જ વીસ્તારથી અને સમ્પૂર્ણ આપેલી હોવાથી પુસ્તક સંગ્રાહ છે પુસ્તક પાસે રાખ્યા પછી જો તેને દસ પન્દર વખત જોવાનો જ યોગ બની આવે તો પછી તે પુસ્તક તમારી પાસે કાયમ રહે એવોજ તેનો અદ્ભુત જાદુ છે આમા જણાવેલા ઉપાયો સૌમ્ય અને રામબાણુ છે કાગળ ગ્લેજ ઉંચા સુંદર છપાઈ સાધારણ મોટા અક્ષર ઔષધી કોષ સહિત છે પાકુ સોનેરી પુંડ-કીમ્મત રૂ ૪૫ પેસ્ટેજ ૮ આના રૂ ૬ કાગળની કીમ્મત રૂ ૪) પેસ્ટેજ આડ આના જુદા.

મળવાનું ઠેકાણું—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર
ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

શ્રી ભગવતી ભાગવત

(“ભગવતિ ભાગવત” નું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

આ શ્રી દેવી ભાગવત ૯૦૦ પૃષ્ઠોના પાકાં પ્રકાશી બાંધે મહાગ્રંથ છે. તેમાં ૧૨ સ્કંધમાં શ્રી દેવીનું મહાત્મ્ય દર્શાવના અનંક પ્રસંગો આપેલા છે. દેવીના પ્રસાદથી વિષ્ણુએ કરેલો દૈત્યેઃ વધ બુદ્ધની ઉત્પત્તિની કથા, પુરુરવા તથા ઉવંશીનું ચરિત્ર, શુભ વચ્ચન ચરિત્ર વ્યાસ જન્મ કથા, વસુઓની ઉત્પત્તિ, શંડવો ઉત્પત્તિ અને તેમનું ચરિત્ર, પરિક્ષીત રાજાનું વ્રતાંત, જન્મેજય સપ્તસત્ર, ભવતેશ્વરીનો નિર્ણય, દેવીયજ વિધી, વિષ્ણુનો દેવીય વિશ્વામિત્રની કથા. શશીકળાનો સ્વયંવર. નવરાત્રનો વિધી, કુર્મા કાતી કથા, નરનારાયણની કથા, પ્રહ્લાદની કથા, વિષ્ણુના અવતારો કથા, કંસ રાજાની કથા, શ્રી કૃષ્ણાવતાર તથા શ્રી કૃષ્ણની બી મરિપાસુરની કથા, ચંડ-મુંડની કથા શુભ-નિશુંભની કથા, જગત્ આનો પૂજન વિધી, વૃત્રાસુરની કથા, નલ્લપ રાજાની કથા, શૂન શેષની કથા, નિમી રાજાની ગતી, હૈયદ રાજાની કથા, નારદ સ્ત્રી થયા એ કથા, માયાની નિઘ્રિતિ વાગ્દેવીની ઉપાસના સુકન્યાની કથા સૂર્યવંશી અને ચંદ્રવંશી રાજાઓ, માંધાતાની કથા. ત્રિશંકુની કથા. અને ભગવતી મહાત્મ્ય મહારાગ્ન હરિશ્ચંદ્રનું ચરિત્ર. શતાક્ષી દેવીના મહામાહિમાલયમાં પર્વતીનો અવતાર દેવીના ગ્ધાનક વન અને ઉત્સવો, દેવીનું મનુને વરદાન, વરાહવતાર પાતાંગેનું વર્ણન, નરકોગ વર્ણન, શક્તિઓનું વર્ણન, સરસ્વતીના સ્નેહ, પુત્ર અને કવચ, ગંગાજની ઉત્પત્તિ, તુલશીની કથા, સાવિત્રીની કથા, મહાહ્રમીનું આગ્ન્યાન, સ્વાહા, ગ્વધા. દક્ષિણી પરી. મંગલગચ્છી, મનમા, સુરભી, રાધાજી અને દુર્ગાદેવીનું આગ્ન્યાન, સ્વયંભૂ મનુનું આગ્ન્યાન મહાકાળીનું ચરિત્ર, રૂદ્રાક્ષની ઉત્પત્તિ, ભસ્મના ભદ્ર અને મહાત્મ્ય. સધ્યાવંદનાદિ. ગાયત્રીનો પુરસ્કરણ વિધી. જગદ્ધ્યાનું કવચ મળીદીપનું વર્ણન! દેવી ભાગવતની કળા શ્રુતિ ધાત્યાદિ અનેક આખતો ૩૧૮ અધ્યાયોમાં આપી છે. આ મહાપુરાણ દરેક મુમુક્ષુએ વાંચવા તથા ધરમાં રાખવા યોગ્ય છે. કામત ૩. ૪ પાગે ૧૪ ખાના.

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે બુકસેલર, ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

ધર્મ વિજય પ્રેસ-અમદાવાદ.

